

ISSN 0131-775X

Економіка України

науковий журнал

7/2016

Головний редактор: ГЕЄЦЬ В.М. (академік НАН України)

Заступник головного редактора: КОРНІЄНКО І.В.

Редакційна колегія: БИСТРЯКОВ І.К. (д.е.н., проф.), БОРОДІНА О.М. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), БУДКІН В.С. (д.е.н., проф.), ГНИБІДЕНКО І.Ф. (д.е.н., проф.), ГРІНБЕРГ Р.С. (д.е.н., проф., член-кор. РАН, Росія), ГРИЦЕНКО А.А. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), ДАНИЛЕНКО А.І. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), ЕРВЕ Ж.-Ж. (професор, Франція), ЄФИМЕНКО Т.І. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), ЗВЕРЯКОВ М.І. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), ЗИМОВЕЦЬ В.В. (д.е.н.), КОЛОДКО Г.В. (професор, Польща), КРЕДИСОВ А.І. (д.е.н., проф.), КУДРЯШОВ В.П. (д.е.н., проф.), ЛІБАНОВА Е.М. (д.е.н., проф., академік НАН України), МАЗАРАКІ А.А. (д.е.н., проф.), МАКСЮТА А.А., МАНЦУРОВ І.Г. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), МОЛДАВАН Л.В. (д.е.н., проф.), МЯРКОВСЬКИЙ А.І. (к.е.н.), НІКІТЕНКО П.Г. (д.е.н., проф., академік НАН Беларусі), НИЖНИК О.М. (к.е.н.), ОСАУЛЕНКО О.Г. (доктор наук з держуправління), ПАВЛЕНКО А.Ф. (д.е.н., проф.), ПАНЧЕНКО Є.Г. (д.е.н., проф.), ПАПАВА В.Г. (д.е.н., проф., академік НАН Грузії), ПАРНЮК В.О. (к.е.н.), РИБАК С.О. (к.е.н.), СІДЕНКО В.Р. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), СТАТТЄВ С. (професор, Болгарія), ТАРАСЕВИЧ В. М. (д.е.н., проф.), ЧЕРНЯК О.І. (д.е.н., проф.), ШРЕТТЛЬ В. (професор, Німеччина), ЯКУБОВСЬКИЙ М.М. (д.е.н., проф.).

Editor-in-Chief: VALERIY HEYETS (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief: IRYNA KORNIENKO.

Editorial Board: BYSTRYAKOV I.K. (Doctor of Econ. Sci., Professor), BORODINA O.M. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), BUDKIN V.S. (Doctor of Econ. Sci., Professor), GNYBIDENKO I.F. (Doctor of Econ. Sci., Professor), GRINBERG R.S. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the RAS, Russia), GRYTSENKO A.A. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), DANYLENKO A.I. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), HERVE J.-J. (Professor, France), EHYMENKO T.I. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), ZVERYAKOV M.I. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), ZYMOVETS' V.V. (Doctor of Econ. Sci.), KOLODKO G.V. (Professor, Poland), KREDISOVA I. (Doctor of Econ. Sci., Professor), KUDRYASHOV V.P. (Doctor of Econ. Sci., Professor), LIBANOVA E.M. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine), MAZARAKI A.A. (Doctor of Econ. Sci., Professor), MAKSYUTA A.A., MANTSUROV I.G. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), MOLDAVAN L.V. (Doctor of Econ. Sci., Professor), MYARKOV'SKYI A.I. (Cand. of Econ. Sci.), NIKITENKO P.G. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Byelorussia), NYZHNYK O.M. (Cand. of Econ. Sci.), OSAULENKO O.G. (Professor, Doctor of Sci. on State Management), PAVLENKO A.F. (Doctor of Econ. Sci., Professor), PANCHENKO Ye. G. (Doctor of Econ. Sci., Professor), PAPAVAL V.G. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Georgia), PARNYUK V.O. (Cand. of Econ. Sci.), RYBAK S.O. (Cand. of Econ. Sci.), SIDENKO V.R. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), STATTEV S. (Professor, Bulgaria), TARASEVYCH V.M. (Doctor of Econ. Sci., Professor), CHERNYAK O.I. (Doctor of Econ. Sci., Professor), SHRETTL' V. (Professor, Germany), YAKUBOV'SKYI M.M. (Doctor of Econ. Sci., Professor).

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 15 від 26 липня 2016 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes № 15 of July 26, 2016)

При передруку посилання на журнал "Економіка України" обов'язкове.

While using refer to "Economy of Ukraine" is obligatory

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
МІНІСТЕРСТВА ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ І ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ,
МІНІСТЕРСТВА ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Економіка України

7 (656)

ЛИПЕНЬ

2016

**Видається
з вересня
1958 р.**

Виходить щомісяця

З М І С Т

Стор.

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ

- КУДРЯШОВ В. П.** — Механізми фінансування державного бюджету
в умовах подолання фіскальних дисбалансів 3
- БОГДАН Т. П.** — Зовнішнє боргове навантаження та виклики для валютно-
фінансової політики України 21
- КЛИМЕНКО О. В.** — Ринки небанківських фінансових послуг України
в умовах кризового стану економіки 33

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

- ХВЕСИК М. А., БИСТРЯКОВ І. К., КЛИНОВИЙ Д. В.** — Просторова
організація та напрями використання природного багатства України 46

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

- СИНЕЛЬНИКОВ Б. В.** — Відновлення лідерства бурякоцукрового кластера
України в контексті VI довгої хвилі М. Д. Кондратьєва 66

РОЗДУМИ ПУБЛІЦИСТА

- БУБЕНКО П. Т., ГУСЄВ В. А.** — Продовжуємо заговорювати інноваційний
розвиток 82

ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА С. М. ЗЛУПКА

- СТЕФАНИШИН О. В., КІЧУРЧАК М. В.** — Дослідник економічної
україніки 93

-
- Пам'яті професора, доктора економічних наук В. С. Будкіна 99
-

- РЕЗЮМЕ** (англійською мовою) 100

THE SCIENTIFIC JOURNAL
OF THE MINISTRY OF ECONOMIC
DEVELOPMENT AND TRADE OF UKRAINE,
MINISTRY OF FINANCES OF UKRAINE,
AND NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

Economy of Ukraine

7 (656)

JULY

2016

It is monthly published
since September
1958

CONTENTS

Pages

FINANCES. TAXES. CREDIT

- KUDRYASHOV V. P.** – Mechanisms of financing of state's budget under conditions of the overcoming of fiscal disbalances 3
- BOGDAN T. P.** – External debt burden and challenges for the currency-financial policy of Ukraine 21
- KLYMENKO O. V.** – Markets of nonbank financial services of Ukraine under conditions of economy's crisis state 33

PROBLEMS OF REGIONAL DEVELOPMENT AND DECENTRALIZATION

- KHVESYK M. A., BYSTRYAKOV I. K., KLYNOVYI D. V.** – Spatial organization and directions of use of Ukraine's natural wealth 46

QUESTIONS OF THE DEVELOPMENT OF AIC

- SYNEL'NYKOV B. V.** – Renewal of the leadership of the sugar-beet cluster of Ukraine in the context of the VI-th long wave by M. D. Kondrat'ev 66

THOUGHTS OF PUBLICISTS

- BUBENKO P. T., GUSEV V. A.** – Continue to affect the innovative development by talking 82

TO THE 85-th ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY OF PROFESSOR S. M. ZLUPKO

- STEFANYSHYN O. V., KICHURCHAK M. V.** – A researcher of the economic ukrainics 93

- To the memory of Professor, Doctor of Economic Sciences V. S. Budkin 99

- SUMMARIES** 100

В. П. КУДРЯШОВ,
*професор, доктор економічних наук,
завідділом державних фінансів Науково-дослідного фінансового інституту
“Академія фінансового управління”
(Київ)*

МЕХАНІЗМИ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ В УМОВАХ ПОДОЛАННЯ ФІСКАЛЬНИХ ДИСБАЛАНСІВ

Проаналізовано динаміку показників фінансування державного бюджету в умовах розбалансування фіскальної сфери. Розглянуто зміст і механізми бюджетно-боргового коригування. Розкрито причини й наслідки зростання боргового фінансування протягом останніх років. Виявлено зміни у фінансуванні державного бюджету у 2015 р. Запропоновано механізми стримування боргового фінансування, що передбачають активізацію структурних реформ. Для скорочення бюджетного дефіциту пропонується, з одного боку, продовжити фіскальну консолідацію, а з іншого — обмежити її негативні впливи на економічний, фінансовий та соціальний розвиток.

Ключові слова: бюджетна позиція, фінансування державного бюджету, бюджетно-боргове коригування, контроль за бюджетними видатками, мобілізація доходів до бюджету.

V. P. KUDRYASHOV,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Department of State Finances at the Scientific-Research Financial Institute,
Academy of Financial Management
(Kyiv)*

MECHANISMS OF FINANCING OF STATE'S BUDGET UNDER CONDITIONS OF THE OVERCOMING OF FISCAL DISBALANCES

The dynamics of indicators of the financing of state's budget under conditions of a disbalance of the fiscal sphere is analyzed. The content and mechanisms of budget-debt correction are considered. The reasons and consequences of the increase in the debt financing for the last years are clarified. Changes in the financing of state's budget in 2015 are revealed. Some mechanisms of restraining of the debt financing, which involve the activation of structural reforms, are proposed. In order to decrease the budget deficit, it is proposed, on the one hand, to continue the fiscal consolidation and, on the other hand, to restrict its negative effects on the economic, financial, and social development.

Keywords: budget position, financing of state's budget, budget-debt correction, control over budget expenditures, mobilization of incomes to the budget.

В останні роки розвиток фіскального (бюджетно-податкового) сектору * в Україні характеризується досить істотними змінами фіскальної позиції в межах від'ємних значень. Але протягом 2015 р. мало місце її покращення. Досягнення таких результатів стало свідченням проведення фіскальної консолідації. Тим часом прийнятної фіскальної позиції великою мірою досягнуто в умовах різкого погіршення макроекономічних показників і накопичення навантаження на державний бюджет з метою фінансування диспропорцій у розвитку державних фінансів. Значно зросла роль боргового коригування, що стало наслідком загострення ризиків фінансування бюджету. Вирішення таких проблем передбачає обґрунтування механізмів обмеження боргового коригування і стримування бюджетного дефіциту. Складність полягає в тому, що застосування заходів консолідації має супроводжуватися досягненням позитивних результатів у сфері економічного, фінансового та соціального розвитку, а також прискоренням реформ.

Фіскальна позиція бюджету сектору загального державного управління відображає співвідношення між його дохідною та витратною (у тому числі операції кредитування) складовими. При цьому слід враховувати, що такий бюджет є умовним і включає цілий ряд реальних бюджетів, до яких належать бюджет центрального уряду, бюджети регіональних і місцевих урядів, а також бюджети державних соціальних фондів.

Різкі зміни фіскальної позиції здійснюють значні негативні впливи на розвиток економіки та підривають фінансову стабільність. Зростає тиск на грошово-кредитну сферу, на розвиток банківської системи, реального сектору економіки, операцій на фінансовому ринку. Порушуються співвідношення між субсекторами державного управління. Погіршується діяльність державних корпорацій. Як наслідок, загострюються соціальні проблеми.

Метою статті є аналіз виконання публічного бюджету України за основними показниками та обґрунтування механізмів фінансування бюджету, спрямованих на подолання фіскальних дисбалансів.

До завдань фіскальної політики належить досягнення такої фіскальної позиції, яка, з одного боку, обмежує диспропорції у бюджетно-податковій сфері, а з іншого — не пригнічує імперативів економічного і фінансового розвитку. Це позиція, яка дозволяє вирішувати проблеми економічного і соціального розвитку країни, не здійснюючи додаткових негативних впливів на розвиток держави у майбутні періоди. За таких умов фіскальна політика спрямовується на стримування накопичення державного боргу, на підтримку економічного зростання і на вирішення соціальних проблем.

Водночас слід брати до уваги, що управління фіскальною позицією вимагає врахування різних підходів. Доцільними є, з одного боку, досягнення збалансованого (рівноважного між дохідною і витратною частинами) бюджету, а з іншого — розуміння того, що зведення його з дефіцитом може стати додатковим фактором економічного зростання та відновлення економічної активності. При цьому збільшення негативної фіскальної позиції стає причиною накопичення державної заборгованості, а також посилення її негативних впливів на розвиток держави в майбутні періоди.

* Термін "бюджетно-податковий сектор" відображає операції сектору загального державного управління з фінансовими активами і використовується Державною службою статистики України / Державна служба статистики України. Спеціальний стандарт поширення даних МВФ. Економічні та фінансові показники [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Такі підходи зумовлені аналізом як теоретичних засад фіскального коригування, так і практики державного управління. Згідно з кейнсіанським підходом, фіскальна політика має спрямовуватися на стимулювання ефективного попиту (сукупного попиту, який є основою досягнення макроекономічної рівноваги). У випадках його недостатності Дж.М. Кейнс рекомендував збільшувати державні видатки (насамперед, державні закупівлі та державні інвестиції). Заходи фіскального регулювання повинні також спрямовуватися на перерозподіл доходів в інтересах громадян з низькими статками, на розширення системи соціального забезпечення і підтримання зайнятості. При цьому допускалася можливість знизити рівень оподаткування [1, с. 307–323]. Теорія пропозиції виходить з того, що поштовхом до економічного зростання є послаблення податкового навантаження. Наслідком стає розширення економічної активності, що, у свою чергу, спричиняє збільшення податкових надходжень. Проте реалізація таких рецептів може сприяти накопиченню бюджетних дефіцитів, а отже – і загостренню фіскальних ризиків. Монетаристи звертали увагу на негативні наслідки подолання макроекономічних дисбалансів з використанням механізмів фіскального регулювання. Більш доцільним засобом вирішення проблем вони вважали спрямування діяльності держави на забезпечення стабільного рівня цін, чого можна досягти шляхом посилення контролю за обсягами грошової маси в обігу [2, с. 806–808].

У практичній площині питання коригування фіскальної позиції виявилось одним з центральних у проведенні державної фінансової політики. Прикладом може слугувати ЄС, де фіскальна політика здійснюється на рівні кожної держави-учасниці та регламентується національними законодавствами. Проте досягнення в окремих країнах високих показників бюджетних диспропорцій може стати фактором дестабілізації фіскального простору в співтоваристві в цілому. З метою координації зусиль, спрямованих на досягнення більш сприятливої фіскальної позиції (з урахуванням завдань на рівні ЄС у цілому), запроваджено механізми її регулювання з боку керівних органів Євросоюзу. Вони мають характер рекомендацій та вимог до національних урядів з питань недопущення надмірних бюджетних дефіцитів і накопичення боргових зобов'язань протягом середньострокових періодів. У випадках відхилення від таких настанов рекомендується запровадження додаткових заходів фіскального коригування.

Змінюються підходи до фіскального коригування і з боку МВФ. Протягом 1980-х років його рекомендації передбачали запровадження жорсткої економії у країнах, які мали боргові проблеми. Проте останнім часом відзначається врахування кейнсіанських підходів (зокрема, зменшення фіскальної жорсткості на користь підтримання економічного зростання і досягнення більш справедливого соціального розподілу тягаря фіскальної стійкості). Звертається також увага на зростання ролі автоматичних стабілізаторів і навіть дискреційних витрат *.

Протягом 2010–2014 рр. у нашій країні утримувалися досить високі показники дефіциту сектору загального державного управління (винятком став лише 2011 р., коли вони помітно зменшилися порівняно з попереднім роком). За підсумками 2014 р., дефіцит бюджету становив 75,6 млрд. грн. (або 4,82% ВВП) **. В ЄС він

* Is There More Room to Negotiate with the IMF on Fiscal Policy? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bu.edu/pardee/files/2014/11/IMF-Fiscal-Policy-Working-Paper.pdf>.

** Спеціальний стандарт поширення даних МВФ. Економічні та фінансові показники України. Операції сектору загального державного управління / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

досягав 3% ВВП. При цьому відзначалися досить істотні відхилення його рівня в різних країнах: від дефіциту у 8,9% для Кіпру, у 5,9% — для Іспанії та у 5,8% — для Болгарії до профіциту в 1,5% для Данії та в 1,4% — для Люксембургу *.

У 2013–2014 рр. у нашій країні великих обсягів досягали і показники дефіциту державного бюджету. Їх сума перевищувала величину дефіциту бюджету сектору загального державного управління в цілому. За підсумками 2014 р., дефіцит державного бюджету був більшим за дефіцит загального уряду на 2,45 млрд. грн. Таким чином, частина дефіциту, накопиченого субсекторами державного управління, фінансувалася з державного бюджету (табл. 1).

Таблиця 1

Показники граничних і фактично досягнутих обсягів дефіциту державного бюджету України *

(млрд. грн.)

Показники	Р о к и			
	2013	2014	2015 (січень – листопад)	2016 (план)
Показники дефіциту бюджету сектору загального державного управління.....	62,82	75,60	—	—
Планові граничні показники дефіциту державного бюджету.....	69,98	68,56	75,96	83,69
Показники, досягнуті у ході виконання державного бюджету.....	64,71	78,05	4,34	—

* Спеціальний стандарт поширення даних МВФ / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>; "Про Державний бюджет України" на 2013, 2014, 2015 і 2016 рр. : Закони України; Показники виконання Державного бюджету / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/news/view/pokazniki-vikonannja-bjudzhetu-ukraini-20142015-rik?category=bjudzhet&subcategory=bjudzhet-potochnogo-roku>.

Протягом 2013–2015 рр. граничні (планові) показники дефіциту державного бюджету мали тенденцію до зростання (винятком був 2014 р., коли він зменшився на 2,03%). У 2013 р. показники фактичного виконання бюджету виявилися нижчими від запланованих, а у 2014 р. вони перевищили план майже на 9,05%. Що ж до 2015 р. (січень – листопад), то дефіцит бюджету був значно нижчим від запланованого. Проте на 2016 р. знову передбачається досить значне його зростання, що відображає збереження високих ризиків як мобілізації доходів, так і виконання видатків.

З огляду на показники номінальних обсягів бюджетного дефіциту, фактично досягнутого за підсумками 2015 р. (за січень – листопад), можна зробити висновок, що завдання фіскальної консолідації повністю виконано (і навіть перевиконано). Проте слід мати на увазі, що фіскальну консолідацію спрямовано на підвищення стійкості державних фінансів, а не тільки на обмеження надмірних обсягів фіскального дефіциту [3]. Іншими важливими її результативними показниками є обсяги і структура державних боргових зобов'язань. Тому більш детальної оцінки потребують операції з фінансування державного бюджету (табл. 2)

Протягом 2013–2015 рр. фінансування державного бюджету з використанням механізмів запозичень зберігалось на досить високому рівні, що відображало не-

* General government deficit/surplus / European Commission. Eurostat. Main tables [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/web/government-finance-statistics/data/main-tables>.

обхідність мобілізації ресурсу з метою покриття дефіциту. Фактично обсяги фінансування мали тенденцію до зростання до 2015 р. У 2015 р. відповідний граничний показник було збільшено, проте з'ясувалося, що плани (станом за січень – листопад) не відображали реальних тенденцій. Замість збільшення дефіциту отримано його значне зменшення, наслідком чого стало зниження показника фінансування державного бюджету.

Таблиця 2

Динаміка показників фінансування державного бюджету *

(млрд. грн.)

Показники	Р о к и						
	2013		2014		2015		2016
	план	факт	план	факт	план	факт (січень – листопад)	
Загальне фінансування...	75,50	64,71	88,63	78,05	78,45	4,34	83,69
у тому числі:							
загальний фонд.....	63,93	65,20	62,57	61,16	61,95	0,67	68,89
спецфонд.....	11,57	-0,49	26,06	16,89	16,50	3,67	14,80
Запозичення.....	164,42	160,88	332,75	322,65	625,17	495,42	218,00
у тому числі:							
загальний фонд.....	158,24	156,94	308,41	300,26	611,01	490,50	203,0
спецфонд.....	6,18	3,94	24,34	22,39	14,16	4,92	15,00
Погашення.....	-81,07	-79,84	122,99	-120,82	-458,36	-406,74	135,2
у тому числі:							
загальний фонд.....	-81,07	-79,84	122,99	120,82	-458,36	-406,74	135,2
спецфонд.....	-	-	-	-	-	-	-
Надходження від приватизації.....	1,46	1,48	0,48	0,47	17,00	0,14	17,10
у тому числі:							
загальний фонд.....	1,46	1,48	0,48	0,47	17,00	0,14	17,10
спецфонд.....	-	-	-	-	-	-	-
Фінансування по активних операціях.....	-9,31	-17,81	-121,60	-124,25	-105,36	-112,74	-16,20
у тому числі:							
загальний фонд.....	-14,70	-13,38	-123,33	-118,75	-107,70	-111,49	-16,00
спецфонд.....	5,39	-4,43	1,73	-5,50	2,34	-1,25	-0,20

* Звітність про виконання бюджетів / Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

Слід також звернути увагу на те, що динаміка показників державних запозичень значно відхилялася від величини бюджетного дефіциту. У 2014 р. за фактичним виконанням обсяги запозичень зросли (порівняно з попереднім роком) більш як у 2 рази, а у 2015 р. (за підсумками січня – листопада) їх було значно збільшено, незважаючи на істотне зменшення показників бюджетного дефіциту.

У 2015 р. (за січень – листопад) обсяги державних запозичень перевищили величину бюджетного дефіциту на 491,08 млрд. грн. Таке відхилення пояснюється необхідністю значного збільшення фінансування операцій з погашення державних боргових зобов'язань (у 2015 р. їх сума за фактичними показниками зростає (порівняно з 2014 р.) на 285,92 млрд. грн.). Характерно, що запозичення

здійснювалися для фінансування як загального, так і спеціального фондів. Проте їх погашення направлялося виключно на виплати по загальному фонду.

Запозичення зростали переважно з метою не фінансування бюджетного дефіциту, а забезпечення операцій, які виходять за його межі. Вони дістали назву "бюджетно-боргове коригування" ("deficit-debt adjustment", або "stock-flow adjustment"), яке відображає відхилення показників бюджетного дефіциту від обсягів запозичень. За оцінками зарубіжних експертів, протягом останніх років такі диспропорції виявилися значними в багатьох державах. До причин їх виникнення відносять впливи обмінних курсів на державні зобов'язання, номіновані в іноземній валюті; стан операцій органів державного управління з фінансовими активами; реалізацію програм приватизації; використання механізмів державних гарантій тощо. Отже, їх наслідками стають зростання державних зобов'язань, а також збільшення величини державного боргу понад обсяги бюджетного дефіциту. Додатний показник бюджетно-боргового коригування означає, що фактори, відмінні від бюджетного дефіциту, є переважаючими у збільшенні державного боргу [4].

За оцінками Міністерства фінансів України, у 2014 р. державні запозичення, мобілізовані від емісії ОВДП, становили у нашій країні 227,6 млрд. грн. З них на фінансування бюджетного дефіциту було направлено 86,3 млрд. грн. Частину коштів (113,2 млрд. грн.) використано на капіталізацію державних фінансових і нефінансових корпорацій (відповідно, НАК "Нафтогаз України" — 96,6 млрд. грн., Державного ощадного банку — 11,6 млрд. грн., Експортно-імпортного банку України — 5 млрд. грн.). Інші запозичення здійснено з метою надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам для компенсації різниці в тарифах на виробництво теплової енергії (в тому числі за природний газ НАК "Нафтогаз України") (11,1 млрд. грн.), для надання кредиту Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (10,1 млрд. грн.), для оформлення відшкодування ПДВ (6,9 млрд. грн.) *.

За оцінками зарубіжних експертів, у 2014 р., з урахуванням капіталізації НАК "Нафтогаз України", бюджетний дефіцит в Україні досягав понад 10% ВВП. Його було профінансовано переважно з використанням запозичень (зокрема, з державних облігацій, номінованих у доларах), що спричинило зростання валютного ризику **.

У 2015 р. (станом за січень — листопад) обсяги погашення боргових зобов'язань зросли (порівняно з попереднім роком) більш як на 285 млрд. грн. Фінансування по активних операціях відображало збільшення ресурсу, який направлявся на придбання цінних паперів (фінансування яких відбувалося за рахунок запозичень). Такі операції здійснювалися виключно із загального фонду державного бюджету.

Характерно, що Закон України "Про Державний бюджет України на 2016 рік" також не містить положень про заходи щодо обмеження державних запозичень. Тим часом передбачено можливі додаткові емісії державних облігацій (як внутрішніх, так і зовнішніх) понад встановлені законом обсяги з метою придбання в державну власність в обмін на них акцій додаткової емісії НАК "Нафтогаз

* Інформація Міністерства фінансів України щодо виконання Державного бюджету України за 2014 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/informaciya-ministerstva-finansiv-2014/>.

** Budget consolidation in Ukraine / International Visegrad Fund [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ineko.sk/file_download/860.

України”, векселів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, акцій додаткової емісії банків з відповідним коригуванням граничного обсягу державного боргу.

Таким чином, державні запозичення значно перевищували обсяги ресурсу, необхідні для покриття дефіциту державного бюджету, з причин фінансування операцій, які не є властивими для державного бюджету в умовах ринкової економіки. Такий стан викликаний навантаженням на бюджет фінансування значних обсягів квазіфіскальних операцій (збільшення статутних капіталів державних фінансових і нефінансових корпорацій), надання місцевим бюджетам субвенцій для компенсації різниці в тарифах на виробництво теплової енергії, компенсації втрат вкладникам депозитів банків, визнаних банкрутами, вирішення проблем відшкодування ПДВ. При цьому протягом останніх років таке навантаження стрімко зростало *.

Накопичення таких зобов'язань пояснюється, з одного боку, тим, що протягом багатьох років в економічній, фінансовій, соціальній та інших сферах не відбувалося реальних реформ, які необхідно було провести в період переходу до ринкової моделі розвитку, а з іншого — надмірними впливами бізнес-структур, використанням корупційних схем (за участі державних посадовців), відсутністю реальних зрушень в обмеженні тіньових операцій і впливом капіталів, обмеженою відповідальністю власників приватних (фінансових і нефінансових) корпорацій перед вкладниками.

Здійснення додаткового (бюджетно-боргового) фінансування з державного бюджету дістало підтримку міжнародних фінансових організацій (включаючи МВФ), оскільки його зменшення не можливе протягом коротко- і навіть середньострокового періодів без досягнення позитивних результатів у проведенні структурних реформ. До першочергових заходів віднесено обмеження збитків НАК “Нафтогаз України”, зменшення споживання енергоресурсів і досягнення енергетичної незалежності держави. Підтримуються також заходи щодо реабілітації вітчизняної банківської системи, покращення умов розвитку бізнесу, підвищення виробничого потенціалу економіки **.

У нашій країні заходи фіскальної консолідації мають спрямовуватися не тільки на обмеження дефіциту бюджету центрального уряду, але й, насамперед, на скорочення обсягів бюджетно-боргового фінансування. Для цього необхідно зменшити підтримку державних корпорацій з використанням прямих або непрямих способів їх фінансування з державного бюджету ***.

Водночас слід звернути увагу на загострення ризиків накопичення державних запозичень на економічний і фінансовий розвиток України. Зросла дохідність державних облігацій та мала місце тенденція до скорочення строків їх погашення. Збільшився фінансовий тиск на центральний банк, у власності якого у 2014 р.

* За оцінками експертів, у 2014–2015 рр. одним з факторів збільшення державного боргу стало фінансування “потужної” державної підтримки державних фінансових і нефінансових підприємств (Аналітичний огляд стану державного боргу та його впливу на фінансовий ринок України станом на 01.09.2015) / Національне рейтингове агентство “Рюрік” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://rurik.com.ua/documents/research/REVIEW_debt.pdf.

** IMF Statement on Discussions with Ukraine on First Review under the Extended Fund Facility // Arrangement Press Release. — 2015. — No. 15/243. — May 31 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2015/pr15243.htm>.

*** Основні стабілізаційні досягнення Польщі стали результатом ліквідації квазіфіскального дефіциту — головним чином, дешевих кредитів державних банків, а не істотного й постійного зменшення власне бюджетного дефіциту [5].

перебувало ОВДП на 318,12 млрд. грн. і частка якого в загальному обсягу облігацій, що перебували в обігу, досягала 69,5% *.

Завдання обмеження боргового фінансування передбачають вирішення цілого ряду проблем. Серед них — зменшення фінансування квазіфіскальних операцій; скорочення бюджетної підтримки банківської системи з використанням коштів платників податків; досягнення раціональних обсягів бюджетного дефіциту.

До механізмів вирішення таких завдань належать:

1) внесення змін до фінансових операцій між сектором загального державного управління і державними корпораціями (із спрямуванням на обмеження фінансування) збитків державних корпорацій (прямих або непрямих способів їх бюджетного фінансування);

2) обмеження операцій з фінансування збільшення статутних капіталів державних корпорацій з використанням бюджетного ресурсу;

3) запровадження механізмів фінансування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб шляхом формування резервних фондів, які не потребують залучення ресурсу з державного бюджету у випадках ускладнення ситуації у фінансовій сфері.

Статутні капітали державних підприємств мають збільшуватися за рахунок використання їх власних ресурсів (прибутку) без прямої участі органів державного управління. Іншим шляхом є проведення додаткових емісій на фінансовому ринку з метою залучення недержавних інвесторів. Державні банки продовжують залишатися під надмірним контролем органів державного управління. Зменшення державної участі в капіталі фінансових корпорацій стримується. Тим самим в управлінні державними корпораціями забезпечуються домінуючі позиції органів державного управління **.

Про тенденції змін фіскального сектору свідчать і показники державного бюджету (табл. 3).

За підсумками 2013–2014 рр., показники доходів і видатків державного бюджету мали тенденцію до зростання, хоча планові показники не виконувались. У 2014 р. видатки зросли на 6,63%, а доходи — на 5,27%. Наслідком таких змін, а також перевищення суми надання кредитів над сумою їх погашення стало збільшення бюджетного дефіциту.

У 2014 р. обсяги видатків сектору загального державного управління (з урахуванням операцій кредитування) відносно ВВП досягали в Україні 45,8%. Середній показник бюджетних видатків у ЄС становив 48,2% ВВП. Слід також брати до уваги, що для окремих держав діапазон відхилень виявився досить значним (від 34,8% у Литві, 34,9% у Румунії та 41,28% у Польщі до 57,5% у Франції та 58,3% у Фінляндії). Таким чином, показники видатків у нашій країні не можна вважати надто високими (порівняно з державами — членами ЄС). Проте невідповідність між витратами і доходами є надмірною.

У 2015 р. (за підсумками січня — листопада) доходи бюджету зросли на 34,37% порівняно з показником, досягнутим за підсумками всього попереднього року. Що ж до видатків, то їх обсяги збільшилися на 11,82%. З урахуванням зростання

* Інформація Міністерства фінансів України щодо виконання Державного бюджету України за 2014 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/informaciya-ministerstva-finansiv-2014/>.

** За оцінками експертів, українські державні компанії є кублицем корупції. Переважна їх більшість лише висмоктує державні субсидії [6].

показників повернення кредитів (і зменшення загальної суми кредитування) досягнуто різке зниження бюджетного дефіциту. Порівняно з показником, запланованим на 2015 р., дефіцит зменшився на 71,62 млрд. грн., а відносно показника, досягнутого за підсумками 2014 р., він скоротився на 73,76 млрд. грн.

Таблиця 3

**Динаміка показників дохідної та видаткової частин
державного бюджету України ***

(млрд. грн.)

Показники	Р о к и						
	2013		2014		2015		2016
	план	факт	план **	факт	план	факт (на 01.12)	план
Доходи.....	351,16	339,23	377,70	357,10	516,98	479,85	595,16
Видатки.....	419,84	403,46	461,2	430,20	581,76	481,03	667,82
Кредитування.....	1,30	0,48	5,23	4,97	11,19	3,16	11,04
в тому числі:							
повернення кредитів...	-12,10	-5,52	-3,53	-1,80	-1,8	-4,01	5,69
надання кредитів.....	13,40	6,00	8,76	6,82	16,02	7,17	16,73

* Складено на основі даних: “Про Державний бюджет України” на 2013, 2014, 2015 і 2016 рр. : Закони України; Виконання бюджетів. Звітність про виконання бюджетів / Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>; Звіт про виконання Закону України “Про Державний бюджет України на 2014 рік” / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/news/view/zvit-pro-vikonannja-zakonu-ukraini-pro-derzhavnij-bjudzhet-ukraini-na-2014-rik?category=bjudzhet&subcategory=poperedni-bjudzheti>.

** Скоригований план.

Характерними виявилися зміни в обсягах і структурі видатків державного бюджету (табл. 4).

Таблиця 4

**Динаміка показників видатків державного бюджету України
за їх функціональною класифікацією (фактичне виконання) ***

(млрд. грн.)

Показники	Р о к и		
	2013	2014	2015 (січень – листопад)
Видатків (всього).....	403,46	430,22	481,03
у тому числі:			
загальнодержавні функції.....	50,10	65,83	92,59
оборона.....	14,84	27,36	41,94
громадський порядок, безпека і судова влада.....	39,19	44,62	45,02
економічна діяльність.....	41,30	34,41	28,23
охорона навколишнього природного середовища.....	4,60	2,60	3,05
житлово-комунальне господарство...	0,10	0,11	0,01
охорона здоров'я.....	12,88	10,58	8,12
духовний та фізичний розвиток.....	5,11	4,87	5,93
освіта.....	30,94	28,68	26,07

Закінчення таблиці

соціальний захист і соціальне забезпечення.....	88,55	80,56	82,20
міжбюджетні трансферти.....	115,85	130,60	147,87

* Звітність про виконання бюджетів / Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

Протягом 2013–2015 рр. загальна сума видатків державного бюджету зростає. Це забезпечено за рахунок фінансування оборони (більш як на 53%), загальнодержавних функцій (більш як на 40%), громадського порядку, безпеки та судової влади, охорони навколишнього природного середовища, духовного і фізичного розвитку, соціального захисту та соціального забезпечення, міжбюджетних трансфертів. У складі витрат на загальнодержавні функції різко збільшилися статті на обслуговування державного боргу (за підсумками січня – листопада 2015 р., порівняно з показником, досягнутим у 2013 р., вони зросли у 2,4 раза, а відносно 2014 р. – на 60,5%). Водночас було скорочено асигнування на економічну діяльність, охорону здоров'я та освіту.

Таким чином, зменшення видатків з метою вирішення завдань фіскальної консолідації не відзначалося. Тим часом структура державних витрат змінилася на користь виконання загальних функцій (включаючи оборону, громадський порядок, соціальний захист і міжбюджетне регулювання). Частково заходи фіскальної консолідації здійснювалися шляхом скорочення витрат на економічну діяльність, охорону здоров'я та освіту. Спостерігалася тенденція до різкого зменшення капітальних видатків. Водночас значно зросли видатки на обслуговування державних боргових зобов'язань *.

Збільшились обсяги фінансування дефіциту бюджету Пенсійного фонду України шляхом використання ресурсу державного бюджету. За оцінками зарубіжних експертів, у 2014 р. Пенсійному фонду було перераховано з державного бюджету 75,81 млрд. грн. (включаючи ресурс для фінансування дефіциту у 14,68 млрд. грн.) **. Наприкінці грудня 2015 р. було внесено зміни до державного бюджету на 2015 р. з метою збільшення фінансування дефіциту бюджету Пенсійного фонду України до 31,76 млрд. грн. ***.

Отже, значне покращення фіскальної позиції (для державного бюджету) відбувалося не за рахунок зменшення бюджетних видатків. Скорочення витрат на економічну діяльність, охорону здоров'я, освіту, інвестиційну діяльність виявилось фактором стримування бюджетних витрат, проте не здійснювало визначальних впливів на вирішення завдань фіскальної консолідації. Причиною істотного зменшення дефіциту бюджету у 2015 р. стало значне збільшення його дохідної частини (табл. 5).

Протягом 2013–2016 рр. доходи державного бюджету значно збільшились. У 2015 р. (за січень – листопад) їх загальні обсяги зросли порівняно з показником, досягнутим за підсумками 2013 р., на 41,45%, а відносно 2014 р. – на 34,38%. У

* Звіт про виконання Закону України "Про Державний бюджет України на 2014 рік" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/news/view/zvit-pro-vikonannja-zakonu-ukraini-pro-derzhavnij-bjudzhet-ukraini-na-2014-rik?category=bjudzhet&subcategory=poperedni-bjudzheti>.

** Budget consolidation in Ukraine / International Visegrad Fund [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ineko.sk/file_download/860.

*** Про внесення змін до додатків № 3 та № 7 до Закону України "Про Державний бюджет України на 2015 рік" щодо видатків Пенсійного фонду України : Закон України.

2015 р. приріст доходів становив 122,77 млрд. грн. (за підсумками 2014 р., їх було збільшено на 17,85 млрд. грн.). На 2016 р. передбачено зростання дохідної частини державного бюджету порівняно з плановими показниками майже на 30,5%.

Таблиця 5

**Показники формування доходів державного бюджету України
(фактичне виконання) ***

(млрд. грн.)

Показники	Р о к и			
	2013	2014	2015 (січень – листопад)	2016 (план)
Доходи (всього).....	339,23	357,08	479,85	595,16
у тому числі:				
податкові надходження.....	262,78	280,18	364,72	494,66
неподаткові надходження.....	72,85	68,35	110,35	82,73
доходи від операцій з капіталом.....	0,26	0,89	0,16	1,27
надходження від урядів зарубіжних країн і міжнародних організацій.....	1,53	5,38	1,58	5,50
цільові фонди.....	0,20	0,16	0,15	7,88
офіційні трансферти.....	1,61	2,12	2,89	3,12

* Звітність про виконання бюджетів / Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

У 2014 р. збільшення дохідної частини бюджету досягнуто переважно за рахунок зростання податкових надходжень (на 17,4 млрд. грн.). Більш істотні зміни у формуванні дохідної частини державного бюджету спостерігались у 2015 р.: за підсумками січня – листопада, підвищилися податкові доходи (на 84,54 млрд. грн.), збільшилися неподаткові надходження (на 42 млрд. грн.), зросли обсяги офіційних трансфертів, водночас зменшилися надходження від операцій з капіталом, кошти, отримані від урядів зарубіжних країн і міжнародних фінансових організацій, надходження до цільових фондів *.

За підсумками січня – листопада 2015 р., зростання загальної суми неподаткових надходжень досягнуто за рахунок збільшення доходів від власності та підприємницької діяльності, адміністративних зборів і платежів, доходів від некомерційної господарської діяльності. Одночасно зменшилися інші неподаткові надходження. Збільшення доходів від власності та підприємницької діяльності забезпечено переважно шляхом перерахування частини чистого прибутку державних і комунальних підприємств, дивідендів на акції, що є у державній власності, а також коштів НБУ до державного бюджету.

У 2015 р. значного збільшення бюджетних доходів досягнуто в умовах від'ємних темпів економічного зростання. При цьому різко зросли показники інфляції. Слід також враховувати, що з метою збільшення дохідної частини бюджету використовувались особливі способи мобілізації доходів (авансові платежі з податку на прибуток підприємств і збільшення ресурсу, що перераховується НБУ до державного бюджету). Тим часом було збільшено податкове навантаження (як на бізнес, так і на громадян). Такі зміни супроводжувалися підвищенням процентних ставок на фінансовому ринку, зниженням сукупного внутріш-

* Звітність про виконання бюджетів / Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

нього попиту (внаслідок зменшення реальних доходів населення) та інвестиційної активності.

Зростання доходів відбувалося на основі розширення бази оподаткування, викликаного перевищенням запланованих рівнів темпів інфляції, а також зниженням обмінного курсу національної валюти. За таких обставин виникають ефекти інфляційного оподаткування. Крім того, з метою обмеження видатків Пенсійного фонду України запроваджено оподаткування пенсійних виплат.

Застосування заходів, спрямованих на збільшення доходів бюджету центрального уряду за рахунок використання механізмів інфляції та девальвації національної валюти, посилення податкового тиску на доходи фізичних осіб і підприємницьку діяльність, оподаткування споживання, здійснює негативні впливи на розвиток економіки та реалізацію соціальних програм, а також призводить до зменшення реальних доходів населення, що, у свою чергу, стає причиною зниження сукупного споживчого попиту. Наслідками є обмеження фінансування операцій реального сектору економіки, відплив вкладів громадян з фінансового сектору, недержавних фондів соціального страхування тощо. У II половині 2015 р. спостерігалася тенденція до незначного покращення показників розвитку економіки, проте рецесію подолано не було, інфляція досягла високих рівнів, а показники реальних доходів населення залишалися низькими.

Обмеження дефіциту державного бюджету передбачає досягнення раціональних обсягів його видатків і покращення їх структури; забезпечення обсягів доходів державного бюджету, достатніх для фінансування видатків; стримування накопичення державних боргових зобов'язань; покращення фінансування дефіциту державного бюджету.

Водночас необхідно послабити негативні впливи фіскального коригування на економічне зростання, фінансову стабільність, соціальний розвиток, стан місцевих бюджетів і державних цільових фондів соціального призначення. Поряд з вирішенням завдань фіскальної консолідації, необхідно досягти поступальної динаміки економічного і соціального розвитку, поглибити фіскальну децентралізацію, забезпечити фінансову стабільність і стійкість державних фінансів.

До механізмів вирішення таких завдань належать:

1) запровадження жорсткого контролю за бюджетними видатками (з метою досягнення їх раціональних обсягів і структури) та підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів;

2) реформування системи мобілізації доходів сектору державного управління (з метою забезпечення фінансування контрольованих обсягів видатків та їх раціональної структури);

3) формування більш раціональної системи мобілізації ресурсної бази Пенсійного фонду України та підвищення ефективності витрачання його ресурсу (з метою скорочення фінансової підтримки державних цільових соціальних фондів з державного бюджету);

4) удосконалення механізмів фінансування державного бюджету.

Видаткова частина бюджету має охоплювати лише ті витрати, які є необхідними на конкретний період. Вони визначаються функціями, які повинні виконувати органи державного управління (з урахуванням економічного, фінансового та соціального стану країни, а також законодавчо встановлених напрямів її розвитку в майбутні періоди). Для досягнення раціональних обсягів і структури дер-

жавних видатків доцільно запровадити жорсткий контроль за їх формуванням, розподілом і виконанням з боку законодавчої влади та громадянського суспільства. Для вирішення таких завдань необхідно внести кардинальні зміни до функцій органів державного управління зокрема і державного сектору в цілому, зменшити участь держави в економічних процесах, запровадити ринкові підйоми у прийнятті управлінських рішень у рамках державного сектору.

Запровадження жорсткого контролю за бюджетними видатками не обов'язково передбачає зменшення їх загального обсягу. Необхідно забезпечити зниження їх частки відносно ВВП (шляхами можуть бути як стримування видатків, так і збільшення ВВП). При цьому важливого значення набувають питання підвищення результативності державних інвестицій та державних закупівель, обмеження корупції, посилення контролю за фінансовими операціями державних корпорацій.

Державні органи управління на всіх рівнях повинні звільнитися від функцій, що гальмують розвиток економіки (надмірне державне регламентування та адміністрування розвитку бізнесу, жорстке управління формуванням і виконанням місцевими бюджетами з боку центрального уряду, застосування адміністративних інструментів регулювання розвитку фінансового сектору). Тим часом необхідними є розширення та вдосконалення функцій державного регулювання в усіх сферах діяльності (з урахуванням нових підходів, напрацьованих у зарубіжних країнах), запровадження ринкових підходів до управління державним майном (з використанням досвіду управління у приватному секторі) та розвиток державно-приватного партнерства, сприяння посиленню соціальної відповідальності бізнесу. Досить важливого значення набувають питання підвищення ефективності використання бюджетних коштів.

Істотних змін потребують підходи до мобілізації бюджетних доходів. Порівняно із середнім показником, досягнутим у рамках ЄС, наша країна не відрізняється надмірними показниками доходної частини бюджету загального уряду. У 2014 р. в Україні доходи сектору загального державного управління відносно ВВП становили 40,98% *. Для ЄС-28 середній показник доходів досягав 45,2%. Отже, існує певний фіскальний простір для збільшення доходів публічного бюджету. Проте рівень оподаткування є надто високим для легального сектору економіки (з причин високої частки тіньової економіки, нерационального розподілу податкового навантаження між субсекторами сектору загального державного управління, нерациональної структури податкового навантаження за типами й видами податків, використання оподаткування, яке стримує економічне зростання, а також корупційної системи адміністрування податків).

Водночас слід враховувати, що заходи, спрямовані на збільшення ресурсної бази публічного бюджету, можуть стримувати економічне зростання (внаслідок посилення податкового навантаження на суб'єктів економічної діяльності, ускладнення умов надання державного майна в оренду, вилучення додаткових доходів державних корпорацій до державного бюджету), а також призводити до зміни показників рівня життя окремих категорій населення.

* За оцінками зарубіжних експертів, у 2014 р. частка доходів бюджету загального уряду у ВВП досягала в Україні 42,63%, а видатків — відповідно, 48,4%, тоді як показник фіскального дефіциту становив 5,77% ВВП (Budget consolidation in Ukraine / International Visegrad Fund [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ineko.sk/file_download/860).

В ЄС заходи фінансової консолідації не зводилися до різкого скорочення витрат держави. У дійсності мало місце лише незначне зменшення витрат відносно ВВП, яке супроводжувалося збільшенням доходів від оподаткування. Що ж до абсолютних показників видатків, то переважно відзначалось їх зростання, а не зниження. Тільки в окремих державах (Греції, Португалії) державні витрати у номінальному вираженні було зменшено (в період з 2009 по 2012 р.). Тому завдання зниження бюджетного дефіциту вирішувалися переважно за рахунок більш швидкого зростання доходів порівняно з попередніми періодами *.

Довгострокові орієнтири у реформуванні системи оподаткування повинні націлювати на забезпечення поступальної динаміки доходів бюджету сектору загального державного управління в умовах обмеження негативних впливів на економічне зростання і формування доходів громадян, а також більш раціонального розподілу податкових зобов'язань між субсекторами.

До механізмів реформування системи оподаткування належать розширення бази оподаткування (шляхом обмеження тіньових операцій та ухилення від оподаткування); перегляд податкових витрат з метою їх оптимізації та надання преференцій лише за умови досягнення фінансової ефективності; перерозподіл податкових повноважень між субсекторами сектору загального державного управління для поглиблення фінансової децентралізації; внесення змін до системи відрахувань до соціальних фондів (направлених на забезпечення фінансування їх видатків з використанням власних доходів); реформування податкового адміністрування (з направленням на розширення самооподаткування, запровадження партнерських відносин між адміністраторами і платниками); створення умов для розширення доходів у результаті дії автоматичних стабілізаторів, удосконалення податкового законодавства, а також забезпечення його стабільності та передбачуваності. Заслужують на увагу питання зниження рівня оподаткування використання робочої сили, скасування оподаткування малозабезпечених громадян, недопущення зростання показників податкового навантаження на громадян із середніми доходами, розробки та реалізації цільової програми обмеження ухилення від оподаткування.

Важливо, щоб такі зміни здійснювалися в умовах послаблення податкового тиску на сумлінних платників, переорієнтації органів державної фінансової служби на нові принципи діяльності, значного розширення транспарентності фінансових операцій та доступу громадськості до їх моніторингу і контролю, запровадження заходів щодо обмеження корупції у сфері оподаткування.

Великого значення набувають питання вдосконалення формування неподаткових надходжень. Для цього необхідно запровадити заходи щодо збільшення надходжень до державного бюджету чистого прибутку державних підприємств і дивідендів господарських товариств з державною часткою капіталу. Проте таке зростання має бути досягнуте шляхом не посилення тиску на державні корпорації, а створення умов для підвищення їх прибутковості. Для цього потрібно обмежити тиск органів державного управління на економічну діяльність державних корпорацій, усунути корупційні схеми у використанні їх доходів (у формі виплат залученим спеціалістам, коштів, перерахованих за юридичні, консультативні та

* Is "Austerity" Responsible for the Crisis in Europe? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.institutmolinari.org/IMG/pdf/note0513b_en.pdf.

маркетингові послуги, премій менеджменту, надання пільгових кредитів тощо), оскільки усе це спричиняє зменшення їх прибутків.

Істотні резерви криються у використанні державного майна, переданого в оренду, і надходжень від реалізації конфіскованого майна, а також у розпродажу державних резиденцій *.

Заходи щодо обмеження фінансальних ризиків вимагають розширення використання впливу механізмів автоматичної стабілізації на формування дохідної та видаткової частин бюджету. Для цього необхідно забезпечити виведення економіки на траєкторію економічного зростання і фінансову стабільність.

Політика обмеження фінансальних диспропорцій не повинна спрямовуватися на поглиблення соціальних проблем. Зниження або навіть “заморожування” рівня життя громадян (з метою досягнення позитивних результатів у фінансальній консолідації) можуть справляти обернені негативні впливи на розвиток як економіки, так і фінансового сектору. Значними є також розриви між заможними та бідними верствами населення, адже у нашій країні систему оподаткування недостатньо орієнтовано на скорочення цих розривів. Утримування високих бюджетних дефіцитів і збільшення боргового фінансування, з одного боку, передбачають вирішення окреслених проблем (оскільки частково забезпечують фінансування соціальних програм), а з другого — стали факторами тиску на грошово-кредитну систему та операції з обміну валют, що, у свою чергу, спричинило зростання інфляційного, податкового та боргового навантаження на населення.

За підсумками трьох кварталів 2015 р., реальний наявний дохід населення, визначений з урахуванням цінового фактора, зменшився порівняно з відповідним періодом 2014 р. на 26%. При цьому рівень безробіття серед громадян працездатного віку (за методологією МОП) становив 9,4% економічно активного населення. Станом на 1 грудня 2015 р., сума заборгованості по виплаті заробітної плати досягала 2100,9 млн. грн. **.

З метою підвищення рівня життя громадян слід взяти курс на досягнення (у середньо- та довгостроковій перспективах) істотного збільшення доходів населення. У сфері державного управління така політика повинна спрямовуватися на підвищення оплати праці (за умови зростання її ефективності). Критеріями мають слугувати конкретні кінцеві результати у вирішенні питань державного управління як на центральному, так і на регіональному та місцевому рівнях. Потребує посилення контроль за діяльністю державної служби з боку громадськості ***.

Доцільно запровадити механізми державного регулювання, спрямовані на зменшення розривів між багатими та бідними, на створення умов для прискореного розвитку середніх верств населення, а також удосконалити державну підтримку громадян з низькими доходами. Підвищення ефективності соціальних видатків

* Протягом січня — вересня 2015 р. кошти від реалізації конфіскованого майна досягали 7,9 тис. грн. (планом передбачено 1,5 млн. грн. за підсумками року) : Висновки щодо виконання Державного бюджету України за дев'ять місяців 2015 року / Рахункова палата України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16746965/Bul_9m_2015.pdf.

** Державна служба статистики України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

*** Контроль за діяльністю державного апарату (біюрократії) спонукає бююрократів до ретельного виконання передбачених законодавством функцій і правил, оскільки їх легко проконтролювати. Водночас вони зловживають тією частиною обов'язків, які важко перевірити [7, с. 546—547].

шляхом внесення змін до механізмів їх надання і використання (зокрема, таких, як забезпечення адресності державної допомоги; монетизація соціальних пільг; скасування привілеїв у фінансуванні надвеликих пенсійних платежів, надбавок до оплати праці державних службовців, менеджерів, працівників судової системи).

Потребують коригування підходи до надання державної допомоги громадянам з низькими доходами. Намагання розв'язати соціальні проблеми за рахунок значного збільшення субсидій малозабезпеченим верствам населення можуть мати позитивні ефекти лише протягом короткострокового періоду. Адже за таких умов знижуються стимули до підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів, звужуються можливості для прийняття рішень про альтернативне використання наданих пільг.

У середньо- та довгостроковій перспективі доцільно взяти курс на вирішення окреслених проблем шляхом підвищення соціальних стандартів і вдосконалення системи державних соціальних видатків. Запровадження відповідних програм стане основою не тільки покращення добробуту населення, але й досягнення більш раціональних співвідношень між його платоспроможністю та ринковими цінами на енергоносії (без широкого використання державного субсидування різниці між цінами й тарифами). Такі зміни стануть поштовхом до зростання платоспроможного попиту та підвищення довіри до влади, що, у свою чергу, стане фактором зміцнення державних фінансів.

Висновки

Протягом 2010–2014 рр. у нашій країні накопичувалися фіскальні дисбаланси. Значних обсягів досягав дефіцит бюджету сектору загального державного управління, утримувалися досить високі показники дефіциту державного бюджету і державних соціальних фондів, погіршився стан державних корпорацій. У ході виконання державного бюджету у 2015 р. виявилось різке зменшення його дефіциту (порівняно з планами і попередніми роками). Проте фінансування з використанням механізмів запозичень значно відхилялося від обсягів дефіциту бюджету. Запозичення зростали переважно не з метою фінансування бюджетного дефіциту, а для бюджетно-боргового коригування. Перевищення обсягу державних запозичень над бюджетним дефіцитом передбачено і на 2016 р.

Потреба у фінансуванні операцій бюджетно-боргового коригування викликала утриманням значних обсягів квазіфіскальних операцій, а також субвенцій для компенсації різниці у тарифах на виробництво теплової енергії, компенсації втрат вкладникам депозитів, необхідністю вирішення проблем відшкодування ПДВ. Наслідком таких операцій стало нарощування державного боргу, яке супроводжувалося погіршенням показників економічного, фінансового та соціального розвитку. Тому виникла необхідність запровадити механізми стримування накопичення державних запозичень шляхом зменшення фінансування квазіфіскальних операцій; скорочення бюджетної підтримки банківської системи; обмеження диспропорцій між видатковою та дохідною частинами бюджету.

За підсумками 2015 р., показники дефіциту державного бюджету було різко знижено в результаті заходів фіскальної консолідації, здійснених переважно за рахунок зростання бюджетних доходів і стримування окремих категорій видатків (при збільшенні їх загальних обсягів). Характерно, що збільшення доходів досягнуто як з використанням заходів дискреційного коригування (внесення змін до

системи оподаткування, запровадження специфічних способів мобілізації доходів), так і внаслідок різких змін у показниках інфляції та обмінного курсу. Така фіскальна політика зумовила зменшення бюджетного дефіциту у II половині 2015 р., проте рецесію подолано не було, інфляція сягнула високих рівнів, низькими залишалися показники реальних доходів населення.

З метою обмеження бюджетного дефіциту пропонується використання таких механізмів: запровадження жорсткого контролю за бюджетними видатками з боку законодавчої влади та громадянського суспільства; реформування системи мобілізації доходів сектору державного управління (обмеження тіньових операцій, ухилення від оподаткування, перегляд податкових втрат, перерозподіл податкових повноважень між субсекторами державного управління, вдосконалення неподаткових надходжень, реформування податкового адміністрування, підвищення результативності адміністрування неподаткових надходжень); формування більш раціональної системи мобілізації дохідної бази Пенсійного фонду України та підвищення ефективності витрачання його ресурсів; удосконалення механізмів фінансування державного бюджету (збільшення надходжень від приватизації, зменшення фінансування активних операцій за рахунок запозичень), прийняття курсу на вирішення соціальних проблем (шляхом підвищення реальних доходів населення та обмеження бюджетних субсидій) у середньо- та довгостроковому періодах; зменшення розривів між багатими та бідними, створення умов для прискореного розвитку середніх верств населення, удосконалення державної підтримки громадянам з низькими доходами.

Список використаної літератури

1. Леоненко П.М., Юхименко П.І. Історія економічних учень : підруч. — К. : Знання, 2008. — 639 с.
2. Стігліц Дж.Е. Економіка державного сектора ; [пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський]. — К. : Основи, 1998. — 554 с.
3. Кудряшов В.П. Фіскальна консолідація та її впливи // Економіка України. — 2013. — № 9. — С. 31–46.
4. Weber A. Stock-Flow Adjustments and Fiscal Transparency: A Cross-Country Comparison // IMF Working Paper. — 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp1239.pdf>.
5. Sachs J. An Overview of Stabilization Issues Facing Economies in Transition [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.cisp.org.ua/cisp/cisp_uk.nsf/CISP-Jeffrey-Sachs-02-Ukr?OpenForm.
6. Аслунд А. В Украине 1600 госкомпаний — логово коррупции, их нужно продать [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.capital.ua/ru/news/59003-aslund-v-ukraine-1600-goskompaniy-logovo-korrupsii-ikh-nuzhno-prodat>.
7. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки ; [пер. з нім. С.І. Терещенко та О.О. Терещенка] ; [передмова та наук. ред. В.М. Федосова]. — К. : Либідь, 2000. — 654 с.

References

1. Leonenko P.M., Yukhymenko P.I. *Istoriya Ekonomichnykh Uchen'* [History of Economic Doctrines]. Kyiv, Znannya, 2008 [in Ukrainian].
2. Stiglitz J.E. *Ekonomika Derzhavnogo Sektora* [Economics of the Public Sector]. Kyiv, Osnovy, 1998 [in Ukrainian].

3. Kudryashov V.P. *Fiskal'na konsolidatsiya ta ii vplyvy* [Fiscal consolidation and its effects]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2013, No. 9, pp. 31–46 [in Ukrainian].

4. Weber A. Stock-flow adjustments and fiscal transparency: A cross-country comparison. IMF Working Paper, 2012, available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp1239.pdf>.

5. Sachs J. An overview of stabilization issues facing economies in transition, available at: http://www.cisp.org.ua/cisp/cisp_uk.nsf/CISP-Jeffrey-Sachs-02-Ukr?OpenForm.

6. Aslund A. *V Ukraine 1600 goskompanii – logovo korruptsii, ikh nuzhno prodat'* [Åslund A. 1600 public companies in Ukraine are the corruption den, they should be sold], available at: <http://www.capital.ua/ru/news/59003-aslund-v-ukraine-1600-goskompaniy-logovo-korruptsii-ikh-nuzhno-prodat> [in Russian].

7. Blankart Ch. *Derzhavni Finansy v Umovakh Demokratii: Vstup do Finansovoi Nauky, peredmov ta nauk. red. V.M. Fedosova* [Öffentliche Finanzen in der Demokratie: Eine Einführung in die Finanzwissenschaft], the foreword and the scientific editing by V.M. Fedosov. Kyiv, Lybid', 2000 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 3 лютого 2016 р.

Т. П. БОГДАН,
доктор економічних наук,
головний науковий співробітник,
завсектором міжнародних фінансових досліджень
ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”
(Київ)

ЗОВНІШНЄ БОРГОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ ВАЛЮТНО-ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Виявлено основні тенденції у сфері зовнішньої боргової динаміки України, визначено ризики її боргової позиції та проаналізовано показники боргової стійкості. Розкрито роль потоків іноземного капіталу в загостренні банківської, валютної та виникненні економічної кризи у 2014–2015 рр. Обґрунтовано пріоритети економічної політики держави, що спрямовані на пом'якшення деструктивного впливу боргових процесів і стабілізацію валютно-фінансової ситуації в країні.

Ключові слова: зовнішній борг, боргова стійкість, іноземний капітал, фінансова криза.

T. P. BOGDAN,
Doctor of Econ. Sci.,
Principal Sci. Researcher,
Head of the Sector of International Financial Studies,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)

EXTERNAL DEBT BURDEN AND CHALLENGES FOR THE CURRENCY-FINANCIAL POLICY OF UKRAINE

The author reveals the main trends of the external debt dynamics of Ukraine, identifies the risks of Ukraine's debt position, and analyzes the indicators of debt sustainability. She outlines the role of foreign capital flows in deepening the banking and currency crises and in driving the economic recession in 2014–2015. Economic policy priorities aimed at the mitigation of destructive effects of the external debt and the stabilization of a financial situation in the country are elaborated.

Keywords: external debt, debt sustainability, foreign capital, financial crisis.

Глобальним економічним феноменом XXI ст. стало формування боргової економіки, що ґрунтується на гіпертрофованому використанні кредитних підойм для нарощування споживчого попиту і підтримки економічної активності. В історичному ракурсі еволюція боргової моделі пройшла шлях від класичного державного кредиту і виникнення боргового “нависання” в окремих суверенних позичальників до аномального розростання кредитної системи та функціонування боргової економіки у групі розвинутих країнах і тих, які розвиваються. У розвинутих країнах рівень державного боргу на початок 2015 р. становив понад 105% ВВП, а обсяг внутрішнього кредиту приватному сектору – 142% ВВП *.

© Богдан Тетяна Петрівна (Bogdan Tetyana Petrivna), 2016; e-mail: tetiana.bogdan@gmail.com.

* The World Bank. Domestic credit to private sector (% of GDP) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/FS.AST.PRVT.GD.ZS>.

Для країн, що розвиваються, особливо актуальною є проблематика зовнішньої заборгованості: багато з них змушені покладатися на залучення зовнішніх позик для фінансування розривів платіжного балансу — дефіциту зовнішньої торгівлі та "втечі" національного капіталу. Задоволення фінансових потреб уряду та суб'єктів господарювання в цих країнах шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів у багатьох випадках відбувається складно внаслідок волатильності макроекономічного середовища і недорозвинутості внутрішнього ринку капіталів.

Залучення зовнішніх фінансових ресурсів як джерела фінансування економічного розвитку бідних країн і формування надмірного боргового навантаження як драйвер фінансових криз розглядалися у працях К. Райнхарт, К. Рогоффа, Г. Калво, Г. Мілєсі-Ферретті, Л. Катао, П. Кругмана, М. Савастано, С. Класенса, А. Гоша та ін. [1–6]. У своєму останньому дослідженні "Рік суверенних дефолтів" К. Райнхарт прогнозує, що 2016 р. стане роком масових дефолтів країн, що розвиваються. Це зумовлено тектонічними зсувами в глобальному економічному кліматі, від яких найбільше постраждають саме ці країни: уповільненням економічного зростання у Китаї та зниженням світових цін на сировину, початком циклу підвищення процентних ставок ФРС США і скороченням припливу іноземного капіталу до країн з ринками, що формуються. Останнім часом експортні надходження та доходи бюджетів у цих країнах знизились, а їх валюти девальвували, що посилює тягар обслуговування зовнішніх боргів. У таких умовах, які продовжують погіршуватися через повсюдне уповільнення темпів економічного зростання, неминучим стає ланцюг суверенних дефолтів країн, що розвиваються [7].

З огляду на це, **мета статті** — ідентифікувати ризики боргової позиції України, проаналізувати показники боргової стійкості та визначити фактори боргової кризи як складової "потрійної" фінансової кризи, що створюватиме підґрунтя для розробки пропозицій щодо економічної політики держави, спрямованої на пом'якшення деструктивного впливу боргових процесів і стабілізацію валютно-фінансової ситуації в країні.

Динаміка валового зовнішнього боргу України формувалася під впливом як глобальних тенденцій, так і специфічних внутрішніх факторів. За 2004–2013 рр. абсолютна сума зовнішнього боргу України збільшилася на 118,7 млрд. дол., а відносна — зросла за цей самий період з 47,5% ВВП до 78,1% ВВП (табл. 1). Зворотна тенденція до зменшення абсолютної суми зовнішнього боргу почала виявлятися з 2014 р. З початку 2014 р. і до середини 2015 р. валовий зовнішній борг зменшився на 16,1 млрд. дол. (із 142,5 до 127 млрд. дол.), проте відносна його величина за цей самий час помітно збільшилась. Якщо на початку 2014 р. валовий зовнішній борг становив 78,1% ВВП, то у середині 2015 р. — вже 163,2% ВВП. Очевидно, що причиною такого стрибка є девальвація національної валюти та скорочення реального ВВП.

З огляду на величину валового зовнішнього боргу України — 163,2% ВВП і 239,6% експорту, — можна говорити про надмірний рівень боргового навантаження, що як феномен справляє багатовекторний деструктивний вплив на економіку. Зокрема, за останні два роки Україна зазнала колосального відпливу капіталу і втратила можливості для рефінансування зовнішніх боргів з ринкових джерел, що стало ланкою у кризовому ланцюгу подій з дестабілізації економіки та фінансової системи України.

Таблиця 1

Абсолютна і відносна величини валового зовнішнього боргу України *

Тип позичальника	Млрд. дол.		% ВВП							
	01.01.04 р.	01.01.09 р.	01.01.14 р.	01.01.15 р.	01.07.15 р.	01.01.04 р.	01.01.09 р.	01.01.14 р.	01.01.15 р.	01.07.15 р.
Сектор загального державного управління.....	8,9	13,3	29,9	32,9	35,9	17,8	9,7	16,4	33,7	46,1
Сектор грошово-кредитного регулювання.....	1,9	6,1	1,8	2,2	6,6	3,8	3,8	1,0	2,3	8,5
Банки.....	1,8	35,3	22,6	18,8	15,7	3,5	32,0	12,4	19,3	20,2
довгостроковий.....	0,7	28,8	17,1	13,5	11,6	1,3	24,4	9,4	13,8	14,9
короткостроковий.....	1,1	6,5	5,4	5,2	4,2	2,2	7,6	3,0	5,3	5,4
Нефінансові підприємства.....	10,8	41,0	79,4	63,3	59	21,5	33,5	43,5	64,9	75,8
довгостроковий.....	2,9	27,8	47,3	48,2	45,7	5,7	24,5	25,9	49,4	58,7
короткостроковий.....	7,9	13,2	32,1	15,1	13,3	15,8	8,8	17,6	15,5	17,1
Міжфінансовий борг за ПШ.....	0,4	5,0	8,8	9,2	9,7	0,8	3,4	4,8	9,4	12,5
Валовий зовнішній борг.....	23,8	100,6	142,5	126,4	127,0	47,5	82,3	78,1	129,6	163,2

* Розраховано автором за даними НБУ і Державної служби статистики України.

Великий обсяг зовнішнього боргу є небезпечним для економіки країни з огляду на такі чинники:

— у більшості випадків уповільнюються темпи економічного зростання внаслідок підвищення ступеня економічної невизначеності та зменшення приватних інвестицій;

— за вагомого розміру боргу виникає необхідність у генеруванні надлишку поточного рахунку платіжного балансу для погашення та обслуговування накопичених боргів, що може скорочувати інвестиційний і споживчий попит в економіці;

— підвищується уразливість економіки до впливу зовнішніх шоків — процентних ставок, цін на експортовані товари, рівня попиту в країнах-партнерах;

— високе зовнішнє боргове навантаження позбавляє уряд можливості проводити антициклічну фіскальну та монетарну політику, що у кризових умовах збільшує економічний спад;

— під дією будь-яких чинників внутрішнього чи зовнішнього характеру суб'єкти національної економіки можуть втратити доступ до зовнішнього фінансування, що генеруватиме кризові імпульси для економіки, отже, існує проблема рефінансування накопиченого боргу.

Спробуємо проаналізувати проблематику боргового навантаження крізь призму індикаторів боргової стійкості. Як свідчать дані таблиці 2, на середину 2015 р. валовий зовнішній борг України становив майже 240% експорту і втричі перевищив середній рівень боргу для країн з низькими і середніми доходами (79,1% експорту), а також прийнятий у світовій практиці граничний рівень боргу — 200% експорту.

Відношення обсягу платежів за довгостроковим зовнішнім боргом України до експорту товарів і послуг за підсумками 2013 р. становило 42,4%, 2014 р. — 46,1%, а I півріччя 2015 р. — 66,3%. Отже, у випадку реверсу потоків капіталу більше половини експортних надходжень Україна має направляти на зовнішні боргові виплати. Для порівняння:

прийнятий у світі граничний показник дорівнює 20% експорту, а середнє значення у країнах з низьким і середнім рівнями доходів у 2014 р. становило 8,9%.

Таблиця 2

Індикатори боргової стійкості України *

Показники	Станом на:			Середнє для країн, що розвиваються, на 01.01.2015 р.	Гранично допустиме значення
	01.01.2014 р.	01.01.2015 р.	01.07.2015 р.		
Валовий зовнішній борг (% експорту товарів і послуг).....	167,1	193,0	239,6	79,1	200
Валовий зовнішній борг (% ВВП).....	77,5	127,1	163,2	22,2	—
Короткостроковий зовнішній борг за залишковим строком погашення (% до міжнародних резервів).....	290,4	788,0	575,1	24,8	100
Чиста міжнародна інвестиційна позиція країни (% ВВП).....	-42,2	-63,5	-75,3	—	-35
Сальдо поточного рахунку платіжного балансу (% ВВП).....	-9,0	-4,6	-0,3	0,6	-4
Державний борг і гарантований державою борг (% ВВП).....	40,2	70,3	89,9	39,4	60
Планове погашення і обслуговування довгострокового зовнішнього боргу (% експорту).....	42,4	46,1	66,3	8,9	20

* Складено автором за даними МВФ, МБРР, НБУ, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України. Середні показники для країн, що розвиваються, наведені за даними Міжнародної боргової статистики МБРР (International Debt Statistics EBRD) і Баз даних щодо перспектив розвитку світової економіки МВФ (World Economic Outlook Database IMF).

Співвідношення короткострокового зовнішнього боргу за залишковим строком погашення та міжнародних резервів вказує на стійкість боргової позиції економічних суб'єктів і достатність міжнародних резервів для підтримки міжнародної ліквідності країни у випадку реверсу потоків капіталу. Тоді як у країнах з низьким і середнім рівнями доходів наприкінці 2014 р. короткостроковий зовнішній борг становив 24,8% міжнародних резервів, в Україні це співвідношення було на рівні 788% наприкінці 2014 р. і 575% — у липні 2015 р. Критичне значення відношення короткострокового зовнішнього боргу до міжнародних резервів дорівнює 100% (це відомий критерій Грінспена).

Низький рівень міжнародних резервів України частково пояснює тісний взаємозв'язок валютно-курсних і боргових проблем країни. В історичному контексті всі значні та слабкеровані девальвації гривні давали поштовх до дефолтів і реструктуризацій державного та (або) приватного боргу. Серед них:

1) реструктуризація облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), зовнішніх комерційних зобов'язань Уряду та офіційного боргу Паризькому клубу кредиторів у 1998—2000 рр.;

2) реструктуризація зовнішніх корпоративних боргів (“Нафтогаз України”, “Інтерпайп”, “Індустріальний союз Донбасу”, “Альфа-Банк Україна”, “Надра”, “Укр-газбанк”, “Фінанси та кредит”, “ПУМБ”, “Укрпромбанк” тощо) у 2008–2009 рр.;

3) пролонгація приватних боргів і реструктуризація зовнішнього суверенного боргу за єврооблігаціями у 2014–2015 рр.

Реструктуризація державного боргу поточного року розвантажила бюджети 2015–2018 рр. і надала підтримку платіжному балансу, але істотно посилила тягар зовнішнього боргу в довгостроковій перспективі. За умовами угоди з кредиторами, Уряд виплачуватиме 80% номінальної суми боргу протягом 2019–2027 рр., сплачуючи кредиторам 7,75% річної дохідності. Так, замість списаних 3,6 млрд. дол. він зобов’язався віддавати кредиторам 15%, або 40% номінального приросту ВВП, протягом 20 років, якщо темпи зростання реального ВВП перевищуватимуть, відповідно, 3% і 4%. За простими математичними підрахунками, сумарні виплати за інструментами компенсації вартості сягнуть 8,3 млрд. дол. за умови, що реальний ВВП зростатиме на 4% протягом 20 років; такі самі виплати перевищать 33 млрд. дол. у разі щорічного зростання ВВП на 5%. Дисконтування зазначених величин та обчислення їх поточної дисконтованої вартості не нівелюють наявні розриви між списаною сумою у 3,6 млрд. дол. і майбутніми зобов’язаннями України за інструментами компенсації вартості (ІКВ). По суті, в результаті реструктуризації державного боргу відбулася зміна його строкової структури при одночасному істотному зростанні величини державного боргу.

Отже, Україна порушує критерії боргової стійкості за всіма ключовими індикаторами. Причому в останні два роки проблеми надмірного зовнішнього боргового навантаження і незбалансованої валютно-фінансової позиції країни набули критичного характеру. Такий стан справ частково викликаний тим, що темпи акумулювання зовнішнього боргу навіть у роки його помірного зростання (падіння) перевищували темпи розширення (звуження) економічного базису – ВВП і експорту – для обслуговування накопичених боргів (табл. 3). Так, у 2009–2014 рр. середній розрив між темпами зростання реального ВВП і валового зовнішнього боргу становив –6,4%, а між темпами зростання експорту і валового зовнішнього боргу дорівнював –7,6%.

Таблиця 3

Темпи зростання ВВП і експорту України порівняно з темпами накопичення зовнішнього боргу *

(%)

Показники	Р о к и						Середньо-річні значення
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Темпи зростання реального ВВП...	–14,8	4,1	5,5	0,2	0	–6,8	–2,1
Темпи зростання експорту.....	–36,6	27,7	28,3	1,4	–5,1	–19,8	–3,3
Темпи накопичення зовнішнього боргу.....	2,8	13,5	7,6	6,5	5,5	–11,0	4,3
Різниця між темпами зростання ВВП і зовнішнього боргу.....	–17,6	–9,4	–2,1	–6,3	–5,5	4,2	–6,4
Різниця між темпами зростання експорту і зовнішнього боргу.....	–39,4	14,2	20,7	–5,1	–10,6	–8,8	–7,6

* Розраховано автором за даними НБУ і Державної служби статистики України.

Щодо структури валового зовнішнього боргу за типом позичальника, то в останні два роки постійно збільшувалася сума зовнішнього державного боргу

Таблиця 4
(млрд. дол.)

Надходження зовнішнього позичкового капіталу до України *

Показники	Р о к и									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Середньо- і довгострокові кредити і боргові цінні папери	6,15	8,85	18,24	13,43	4,66	3,93	0,71	9,32	5,79	-3,03
Сектор загального державного управління.....	1,32	0,36	1,06	0,00	-1,12	3,11	1,12	4,43	4,75	3,29
Банки.....	1,63	4,08	10,53	7,59	-3,27	-2,12	-4,63	-2,04	-0,30	-1,92
Нефінансові підприємства.....	3,20	4,41	6,65	5,85	-0,28	2,94	4,22	6,93	1,34	-4,40
Короткострокові позики.....	1,42	3,68	4,87	-1,03	-4,47	2,83	1,89	-3,29	1,56	0,79
Надходження позичкового капіталу (всього).....	7,56	12,53	23,11	12,40	-9,14	6,76	2,60	6,04	7,35	-2,24
Надходження позичкового капіталу до України										
Середньо- і довгострокові кредити і боргові цінні папери										
Сектор загального державного управління.....										
Банки.....										
Нефінансові підприємства.....										
Короткострокові позики.....										
Надходження позичкового капіталу (всього).....										
Надходження позичкового капіталу до України										

* Складено автором за даними платіжного балансу НБУ.

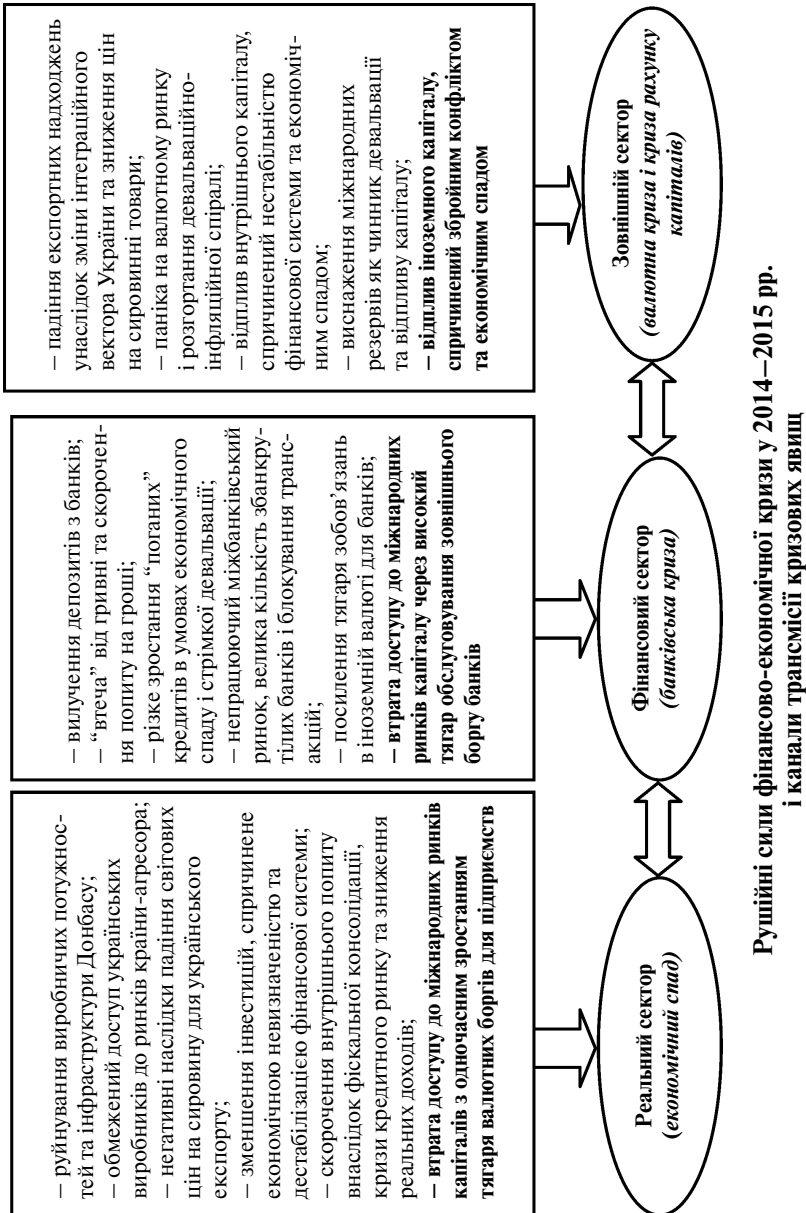
України і скорочувалася величина зовнішнього корпоративного боргу (див. табл. 1). Так, з початку 2014 р. до середини 2015 р. частка боргу органів державного управління і грошово-кредитного регулювання збільшилася з 22% до 33,5% загальної суми валового зовнішнього боргу. Зміна структури боргу відображає факт зменшення доступності зовнішнього фінансування при істотному зростанні ринкових процентних ставок за позичками вітчизняних підприємств і банків, а також залучення екстреного зовнішнього фінансування Урядом і НБУ.

Розглядаючи динаміку чистих зовнішніх запозичень суб'єктів економіки України за останні 10 років, мусимо вказати на їх додатну величину у 2005–2008 рр. і 2010–2013 рр. (табл. 4). У 2009 р. країна мала нетто-відплив іноземного позичкового капіталу обсягом 9,1 млрд. дол., що пояснювалося поширенням світової фінансової кризи на ринки, що формуються. У 2010–2013 рр. Україна відновила свої позиції як реципієнт іноземного позичкового капіталу, і нетто-запозичення всіх секторів економіки у 2013 р. досягли 7,4 млрд. дол., проте у 2014–2015 рр. знову відбувся нетто-відплив капіталу. На відміну від минулого досвіду, наявний реверс потоків капіталу не пов'язаний з трансмісією глобальних фінансових шоків до економіки України. Революційні події в Києві, анексія Криму Росією та збройний конфлікт у Донбасі призвели до погіршення економічної ситуації та переоцінки на фінансових ринках ризиків інвестування в Україну. На кінець 2014 р. рівень спреда "EMBIG-Ukraine" сягнув 2226 базових пунктів. Водночас у міжнародній практиці вважається, що спред на рівні 600 базових пунктів вже сигналізує про кризу рефінансування суверенних і приватних боргів *.

З кінця 2013 р. корпоративні позичальники України фактично виявилися відрізнаними від ресурсів міжнародного ринку капіталів, що стало одним з чинників кризи у реальному секторі економіки, поглиблення банківської та валютної кризи (рис.). Так, рушійними силами кризи у ре-

* International Monetary Fund. Staff Guidance Note for Public Debt Sustainability Analysis in Market-Access Countries. — 2013. — May 9 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/050913.pdf>.

альному секторі економіки, зокрема, стали: руйнування виробничих потужностей та матеріальної інфраструктури Донбасу; обмеження доступу українських виробників до ринку збуту країни-агресора; зниження світових цін на товари національного експорту; падіння інвестиційної діяльності в умовах економічної невизначеності та фінансової дестабілізації; звуження внутрішнього попиту внаслідок стиснення кредитного ринку, фіскальної консолідації та зниження реальних доходів населення; втрата доступу українських корпорацій до міжнародного ринку капіталів за триразового зростання навантаження валютних боргів.

У цілому в Україні має місце так звана “потрійна” фінансова криза (банківська, валютна і боргова), яка протікає в умовах глибокої економічної рецесії. При цьому фактично реалізується взаємний двосторонній вплив між секторами економіки: фінансова криза поглиблює економічний спад, а різке падіння виробництва і експорту унеможливорює подолання фінансової кризи.

У сфері платіжного балансу України, починаючи з 2014 р., відбувалися такі негативні явища і процеси: падіння експортних надходжень унаслідок втрати російського ринку збуту та зниження цін на сировинні товари; вплив іноземного капіталу, спричинений збройним конфліктом та економічним спадом; паніка на валютному ринку і розгортання девальваційно-інфляційної спіралі; вплив внутрішнього капіталу, спричинений нестабільністю фінансової системи та економічним спадом; виснаження міжнародних резервів, що поглибило девальвацію та інтенсифікувало "втечу" капіталу.

Боргова криза в Україні проявлялась як криза суверенного боргу та криза корпоративних боргів. При цьому основними засобами врегулювання боргової кризи з боку позичальників стали реструктуризація боргу та його конверсія в майнові активи (акціонерний капітал). Основними ж чинниками боргової кризи виступали втрата можливостей для рефінансування накопичених боргів з приватних джерел і триразове зростання навантаження обслуговування зовнішніх боргів унаслідок стрімкої девальвації гривні. Для покриття дефіциту зовнішнього фінансування МВФ затвердив трирічну програму кредитування України обсягом 17,5 млрд. дол. Кредитну підтримку Уряду надають також Світовий банк, Європейська комісія, ЄБРР, ЄІБ, Кредитна установа для відбудови, уряди США, Польщі, Канади тощо. Таким чином, проблема впливу приватного капіталу частково пом'якшується за рахунок зовнішнього офіційного фінансування.

Внаслідок активного залучення державних позик у 2015 р. боргова ситуація в Україні ще більше погіршилася. Станом на кінець 2015 р. загальна сума державного і гарантованого державою боргу становила 1571,8 млрд. грн., збільшившись за рік на 470,9 млрд. грн. При цьому обсяг зовнішнього державного боргу за рік зріс на 4,6 млрд. дол. За попередніми оцінками, на кінець року сума державного і гарантованого державою боргу без урахування ІКВ, випущених у ході реструктуризації зовнішнього боргу, становила 80,9% ВВП. Протягом 2015 р. було залучено 99 млрд. грн. внутрішніх державних позик і 415,1 млрд. грн. зовнішніх позик. Згідно з даними Державного казначейства України, фінансування дефіциту Зведеного бюджету країни за борговими операціями (нетто) за рік досягло 114,8 млрд. грн., при цьому дефіцит Зведеного бюджету становив лише 27,8 млрд. грн. (1,4% ВВП). Гігантські суми державних коштів було використано Урядом на придбання цінних паперів — 75 млрд. грн., приріст залишків бюджетних коштів — 25,5 млрд. грн., розміщення бюджетних коштів на депозитах — 6,6 млрд. грн. *

Таким чином, навіть в умовах помірної дефіциту бюджету (дефіцит Державного бюджету за рік становив 2,2% ВВП, а Зведеного бюджету — 1,4% ВВП) Уряд допустив колосальне зростання державного боргу. При цьому дефіцит бюджету фактично мав місце тільки в листопаді — грудні 2015 р. За розрахунками І.В. Богдана та інших, за січень — вересень 2015 р. циклічно скоригований первинний баланс сектору загального державного управління становив 10% ВВП, а без циклічного коригування — 8,4% ВВП [8]. Парадоксально, але профіцит бюджету чи його незначний дефіцит за підсумками року не допоміг пом'якшити проблеми боргового навантаження: Урядом залучалися значні обсяги зовнішніх позик для підтримки платіжного балансу і поповнення валютних резервів, проводився також випуск ОВДП для вирішення фінансових проблем НАК "Нафтогаз України" і Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. З економічної точки зору, досягнення бюджетного

* Державна казначейська служба України. Виконання Державного бюджету [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=305190>.

профіциту в умовах економічного спаду і ведення воєнних дій є нонсенсом, оскільки профіцит бюджету викликає скорочення внутрішнього попиту і є чинником зубожіння широких верств населення.

Сальдо фінансового рахунку платіжного балансу України становило $-3,7$ млрд. дол. у 2014 р. та $-1,8$ млрд. дол. – за 11 місяців 2015 р. У макроекономічній площині пристосування вітчизняної економіки до вилучення іноземного капіталу набирає форми внутрішнього коригування (від англ. *internal adjustment*). Таке коригування, що є необхідним для збалансування валютно-фінансових потоків національної економіки, вимушено відбувається за рахунок різкого скорочення внутрішнього попиту і згорання імпорту. Наслідками цього є суттєве зниження реального ВВП і падіння життєвого рівня населення. Альтернативний варіант – зовнішнє коригування (від англ. *external adjustment*) – теоретично може відбуватися шляхом підвищення національної конкурентоспроможності і завоювання нових ніш на світовому ринку. Але в Україні потенціал зовнішнього коригування не реалізується внаслідок низького рівня конкурентоспроможності більшості галузей економіки, деградації багатьох виробництв обробної промисловості та вимушеної втрати ринків збуту країни-агресора.

Для з'ясування шляхів стабілізації валютно-фінансової ситуації в Україні та здешевлення вартості зовнішнього фінансування вагоме значення має виявлення детермінант припливу іноземного позичкового капіталу в національну економіку.

З використанням інструментарію регресійно-кореляційного аналізу автором встановлено, що важливу роль у поясненні динаміки припливу іноземного позичкового капіталу в економіку України відіграють такі фактори внутрішньокрайнових ризиків:

- темп зростання реального ВВП як показник сприятливості загальноєкономічного середовища в країні (коефіцієнт парної кореляції із спредом “EMBIG-Ukraine” $-0,77$);

- міжнародні резерви України у % до валового зовнішнього боргу як показник міжнародної ліквідності країни і валютних ризиків для іноземних інвесторів (коефіцієнт кореляції становить $-0,50$);

- темпи зростання українського експорту у % до відповідного періоду попереднього року як показник зростання конкурентоспроможних виробництв і зовнішньої платоспроможності країни (коефіцієнт кореляції дорівнює $-0,53$);

- приріст державного і гарантованого державою боргу у % до ВВП як індикатор кредитних ризиків для інвесторів у державні зобов'язання (коефіцієнт кореляції становить $-0,56$).

У цілому за результатами проведеного емпіричного дослідження було визначено найбільш вагомі фактори впливу на динаміку спреда “EMBI-Україна” та оцінено їх кількісний вплив [9]. На основі отриманих результатів зроблено висновок про те, що відновлення доступу українських суб'єктів до міжнародного ринку капіталів можливе в разі досягнення позитивних змін у динаміці українського ВВП, підвищення національної конкурентоспроможності та досягнення приросту українського експорту, накопичення міжнародних резервів України до рівня мінімально допустимих значень і зниження відносної величини її державного боргу.

Висновки

Отже, як було з'ясовано, Україна порушує основні критерії боргової стійкості, а в останні два роки проблеми надмірного зовнішнього боргового навантаження і

незбалансованої валютно-фінансової позиції країни набули критичного характеру, реалізація ризиків рефінансування боргу і неконтрольований вплив іноземного капіталу відіграли значну роль у виникненні банківської, валютної, боргової та поглибленні економічної кризи. У середньостроковій перспективі для зміцнення фінансової системи України і пом'якшення деструктивного впливу боргових процесів зусилля Уряду і НБУ мають бути спрямовані на:

1. *Зміщення акцентів з боргових на неборгові джерела зовнішнього фінансування — стимулювання надходження прямих іноземних інвестицій (ПІІ).* Інтенсифікація залучення ПІІ вимагає, насамперед, покращення інвестиційного клімату та вирішення таких завдань, як боротьба з корупцією, спрощення системи оподаткування, захист економічної конкуренції, прав інтелектуальної власності, вдосконалення законодавства у сферах державного контролю, видачі дозволів, технічного регулювання, банкрутства тощо. Крім удосконалення загальних рамкових умов для швидкого досягнення позитивних результатів варто також вживати цільові специфічні заходи заохочення іноземних інвесторів:

а) укладення особливих контрактів Уряду з інвесторами за проектами з потенційно високою кількістю робочих місць і позитивними технологічними ефектами (контрактний режим передбачає надання таким інвесторам особливого пакета стимулів і здійснення Урядом контролю за виконанням інвесторами взятих на себе зобов'язань) [10];

б) створення Державної агенції з питань ПІІ з особливим статусом і підпорядкуванням віце-прем'єр-міністру України. Агенція повинна мати регіональні підрозділи та виконувати роль сполучної ланки між центральною (місцевою) владою та інвесторами (за прикладом польської агенції PALiLZ чи сингапурського Управління з економічного розвитку). Важливою є координаційна функція агенції для налагодження зв'язків іноземних інвесторів з місцевими постачальниками, енергогенеруючими компаніями тощо. Кожен співробітник агенції повинен супроводжувати конкретний інвестиційний проект і нести особисту відповідальність за вирішення оперативних питань щодо отримання дозволів, ліцензій, укладення контрактів з природними монополіями на початковій стадії реалізації проектів.

2. *Активне включення до економічного обігу внутрішніх заощаджень як альтернативи зовнішнім за рахунок оздоровлення банківської системи і розвитку внутрішнього ринку капіталів.* Для цього, насамперед, необхідно відновити макроекономічну стабільність у країні і провести комплекс дійових інституційних реформ, які гарантуватимуть дотримання прав власності та виконання контрактних зобов'язань. Численні емпіричні дослідження підтвердили, що країни з сильним захистом прав кредиторів і стабільним макроекономічним середовищем мають більш розвинуті внутрішні ринки облігацій [11]. Зокрема, Б. Айхенгрін та інші показали, що ринки капіталів в Азії (де права кредиторів та інвесторів захищені більш надійно, а впровадження правових норм є менш витратним) — розвинутіші, ніж у Латинській Америці [12]. Д. Бюржер і Ф. Варнок довели, що країни із стабільними і низькими темпами інфляції мають більш місткі і диверсифіковані внутрішні ринки облігацій та менше покладаються на випуск облігацій, номінованих в іноземних валютах [13].

В Україні негайного вирішення вимагають проблеми захисту майнових прав вкладників неплатоспроможних банків, прав міноритарних акціонерів і запобігання випадкам рейдерства. Важливе значення мають також адаптація корпоративного законодавства до європейських стандартів, запровадження обов'язкового лістингу для публічних акціонерних товариств, спрощення процедур для іно-

земних інвесторів щодо інвестування в Україну, створення сучасної біржової та розрахункової інфраструктур, запровадження на фондовому ринку сучасних фінансових інструментів.

3. Зупинення “втечі” вітчизняного капіталу за кордон і стимулювання повернення виведених капіталів. Для репатріації вітчизняного капіталу, насамперед, необхідно провести дерегуляцію та лібералізацію бізнес-середовища. Адже у даний час наявність жорстких норм у сферах ціноутворення і конкуренції, широке охоплення системою ліцензування різних видів бізнесу, надмірно суворий контроль за дотриманням санітарних норм, норм пожежної безпеки, захисту праці та ін. не тільки стримують розвиток підприємництва, а й провокують “втечу” капіталу за кордон. На часі також проведення амністії капіталу, набутого некримінальним шляхом, що потребує створення адекватного організаційно-правового механізму для декларування і легалізації вивезених раніше капіталів. Зокрема, варто передбачити звільнення від оподаткування легалізованих коштів, які інвестуються в реальний сектор економіки та довгострокові фінансові інструменти. Водночас зупиненню “втечі” та поверненню українського капіталу сприятимуть перегляд міжнародних договорів про уникнення подвійного оподаткування з офшорними юрисдикціями, налагодження міжнародного обміну податковою інформацією та взаємної допомоги при розв’язанні податкових і кримінальних питань. Вирішенню цього завдання сприятиме імплементація положень типової Угоди ОЕСР про обмін інформацією з податкових питань і Конвенції Ради Європи про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах.

Послідовне впровадження зазначених заходів сприятиме зміцненню фінансової системи України, зменшенню її залежності від зовнішнього фінансування і пом’якшенню деструктивного впливу боргових процесів на стан національної економіки.

Список використаної літератури

1. *Reinhart C., Rogoff K.* Financial and sovereign debt crises: Some lessons learned and those forgotten // IMF Working Paper. — 2013. — December. — № WP/13/266.
2. *Calvo G.* Capital Flows and Capital-Market Crises: The Simple Economics of Sudden Stops // Journal of Applied Economics. — 1998. — Vol. 1. — № 1. — P. 35–54.
3. *Catzo L.A., Milesi-Ferretti G.M.* External Liabilities and Crises // IMF Working Paper. — 2013. — № 13/113.
4. *Reinhart C., Rogoff K.* Serial Default and the “Paradox” of Rich to Poor Capital Flows // NBER Working Paper. — 2004. — № 10296.
5. *Cerutti E., Claessens S., Puy D.* Push Factors and Capital Flows to Emerging Markets: Why Knowing Your Lender Matters More Than Fundamentals // IMF Working Paper. — 2015. — WP/15/127.
6. *Ghosh A., Qureshi M., Kim J., Zalduendo J.* Surges // Journal of International Economics. — 2014. — Vol. 92. — № 2. — P. 266–285.
7. *Reinhart C.* A Year of Sovereign Defaults? / Project Syndicate (2016) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.project-syndicate.org/commentary/sovereign-default-wave-emerging-markets-by-carmen-reinhart-2015-12?barrier=true>.
8. *Богдан І.В., Яра Т.Ю., Коноваленко Д.В.* Діагностика сектору загального державного управління України // Фінанси України. — 2016. — № 4. — С. 27–49.
9. *Bogdan T.* Determinants of Capital Flows to Emerging Market Economy: A Case of Ukraine // Transformations in Business and Economics. — 2016. — Vol. 15. — № 1(37). — P. 127–146.

10. How to Stabilise the Economy of Ukraine / The Vienna Institute for International Economic Studies [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://wiiw.ac.at/how-to-stabilise-the-economy-of-ukraine-p-3562.html>.

11. Burger J.D., Warnock F.E., Warnock V. Emerging local currency bond markets // *Financial Analysts Journal*. — 2012. — Vol. 68. — № 4. — P. 73–93.

12. Eichengreen B., Luengnaruemitchai P. Bond markets as conduits for capital flows: how does Asia compare? // NBER Working Paper. — 2006. — № 12408.

13. Burger J.D., Warnock F.E. Local currency bond markets // *Staff Papers*, International Monetary Fund. — 2006. — Vol. 53. — P. 115–132.

References

1. Reinhart C., Rogoff K. Financial and sovereign debt crises: Some lessons learned and those forgotten. IMF Working Paper, December 2013, No. WP/13/266.

2. Calvo G. Capital flows and capital-market crises: The simple economics of sudden stops. *Journal of Applied Economics*, 1998, Vol. 1, No. 1, pp. 35–54.

3. Catro L.A., Milesi-Ferretti G.M. External liabilities and crises. IMF Working Paper, 2013, No. 13/113.

4. Reinhart C., Rogoff K. Serial default and the “paradox” of rich to poor capital flows. NBER Working Paper, 2004, No. 10296.

5. Cerutti E., Claessens S., Puy D. Push factors and capital flows to emerging markets: Why knowing your lender matters more than fundamentals. IMF Working Paper, 2015, WP/15/127.

6. Ghosh A., Qureshi M., Kim J., Zalduendo J. Surges. *Journal of International Economics*, 2014, Vol. 92, No. 2, pp. 266–285.

7. Reinhart C. A year of sovereign defaults? Project Syndicate, 2016, available at: <http://www.project-syndicate.org/commentary/sovereign-default-wave-emerging-markets-by-carmen-reinhart-2015-12?barrier=true>.

8. Bogdan I.V., Yara T.Yu., Konovalenko D.V. *Diagnostyka sektoru zagal'nogo derzhavnogo upravlinnya Ukrainy* [Diagnostics of the sector of general state management of Ukraine]. *Finansy Ukrainy — Finances of Ukraine*, 2016, No. 4, pp. 27–49 [in Ukrainian].

9. Bogdan T. Determinants of capital flows to emerging market economy: A case of Ukraine. *Transformations in Business and Economics*, 2016, Vol. 15, No. 1(37), pp.127–146.

10. How to Stabilise the Economy of Ukraine. The Vienna Institute for International Economic Studies, available at: <http://wiiw.ac.at/how-to-stabilise-the-economy-of-ukraine-p-3562.html>.

11. Burger J.D., Warnock F.E., Warnock V. Emerging local currency bond markets. *Financial Analysts Journal*, 2012, Vol. 68, No. 4, pp. 73–93.

12. Eichengreen B., Luengnaruemitchai P. Bond markets as conduits for capital flows: how does Asia compare? NBER Working Paper, 2006, No. 12408.

13. Burger J.D., Warnock F.E. Local currency bond markets. *Staff Papers*. IMF, 2006, Vol. 53, pp. 115–132.

Стаття надійшла до редакції 11 листопада 2015 р.

УДК 336.74

О. В. КЛИМЕНКО,
головний спеціаліст аналітично-організаційного відділу
Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг
(Київ)

РИНКИ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗОВОГО СТАНУ ЕКОНОМІКИ

Проаналізовано стан ринків небанківських фінансових послуг на прикладах діяльності їх окремих сегментів. Виявлено основні закономірності, динаміку та напрями їх розвитку. Доведено, що показники функціонування ринків небанківських фінансових послуг безпосередньо залежать від ВВП країни та рівня забезпечення життєвих потреб її населення. Показано, що головними цілями й завданнями подальшого розвитку зазначених ринків в Україні є підвищення їх прозорості, капіталізації, ліквідності, інтеграція нормативно-правової бази України в європейську законодавчу систему.

Ключові слова: економіка, ринки небанківських фінансових послуг, закономірності, розвиток.

O. V. KLYMENKO,
General specialist of the Analytical and Organizational Department
of the National Commission for the State Regulation of Financial Services Markets
(Kyiv)

MARKETS OF NONBANK FINANCIAL SERVICES OF UKRAINE UNDER CONDITIONS OF ECONOMY'S CRISIS STATE

The state of the markets of nonbank financial services by examples of the activities of their individual segments is analyzed. Their basic regularities, dynamics, and development trends are revealed. It is proved that the indicators of the functioning of the markets of nonbank financial services depend directly on GDP of the country and the level of provision of its population with vital needs. It is shown that the main objectives and tasks of the further development of the indicated markets in Ukraine are to increase their transparency, capitalization, and liquidity, as well as the integration of Ukraine's normative-legal framework in the European legislative system.

Keywords: economy, markets of nonbank financial services, regularities, development.

Важливою складовою фінансово-економічної системи України є ринки небанківських фінансових послуг. У подальшому термін “ринки фінансових послуг” вживається у значенні, визначеному в Законі України *. Відповідно до нього “ринки фінансових послуг — це сфера діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг”. До ринків небанківських фінансових послуг належать професійні послуги на страхових та інших рин-

© Клименко Ольга Вікторівна (Klymenko Ol'ga Viktorivna), 2016; e-mail: polys55@bigmir.net.

* Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.

ках, що забезпечують обіг фінансових активів, крім ринків банківських послуг. Зазначений термін відповідає загальноприйнятому тлумаченню поняття ринку як сфери товарного обміну, попиту та пропозиції товарів, послуг фінансових ресурсів, цінних паперів, золота, коштовностей та ін. При цьому ринки небанківських фінансових послуг функціонують в Україні переважно в масштабах держави, але поступово інтегруються у світову фінансову систему.

Фінансові послуги, у тому числі й небанківські, — це операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи коштом цих осіб, а у передбачених законодавством випадках — шляхом залучення фінансових активів інших осіб з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості активів. Суб'єктами ринків небанківських фінансових послуг є страхові компанії (СК), кредитні спілки (КС), недержавні пенсійні фонди (НПФ), фонди фінансування будівництва, ломбарди та інші фінансові установи.

Ринки небанківських фінансових послуг здатні суттєво впливати на функціонування різних сфер економіки держави, її інвестиційну привабливість, входження України до європейського фінансового простору, життєвий рівень громадян, збереження та відтворення їх заощаджень. Саме тому стан ринків небанківських фінансових послуг, перспективи розвитку, проблеми, що виникають у процесі їх діяльності, і шляхи подолання цих проблем повинні бути предметом постійного аналізу та відповідного реагування органів державної влади. Отже, розглянемо сучасний стан та розвиток ринків небанківських фінансових послуг на прикладах діяльності страхових компаній, кредитних спілок, небанківських пенсійних фондів.

Державне регулювання ринків небанківських фінансових послуг в Україні у вузькому розумінні цього поняття виконує державний регулятор — Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі — Нацкомфінпослуг) *, в окремих питаннях — Національний банк України (НБУ), Антимонопольний комітет України, Міністерство фінансів України тощо. Широке тлумачення державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг, як і регулювання всієї фінансової системи держави, включає участь у цьому також Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, Президента України. Ці найвищі органи державної влади, з формальної точки зору, не є регуляторами зазначених ринків. Проте вони суттєво впливають на державну політику щодо регулювання ринків небанківських фінансових послуг, насамперед — на законодавчому рівні, шляхом створення й удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує їх діяльність.

Дослідженню теоретичних і прикладних питань ринків небанківських фінансових ринків присвячено велику кількість фундаментальних публікацій в українських і зарубіжних наукових виданнях. Назвати, а тим більше детально проаналізувати всі публікації у цій статті неможливо, а тому зробимо посилання лише на окремі праці, які мають пряме відношення до зазначеної теми. Зокрема, О.М. Віленчуком [1] проаналізовано теоретико-методичні засади страхування як економічної категорії. Автором розглянуто наукові погляди різних учених щодо понятійного змісту страхування й показано, що походження даної категорії має економічну природу. У циклі праць Б.В. Норкіна [2], присвячених темі стохастичної оптимізації та оцінки ризиків у страхуванні, наведено перелік зарубіжних і вітчизняних учених, які зро-

* Там же; Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : Указ Президента України від 23.11.2011 р. № 1070/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1070/2011>.

били фундаментальний вклад у розвиток математичних моделей страхової діяльності, і показано стан сучасної теорії страхування, побудованої на теорії випадкових процесів. У наших статтях [3; 4; 5] проаналізовано публікації, присвячені особливостям функціонування системи державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг в Україні і, що важливо, викладено погляди на побудову та функціонування системи державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг в Україні, на перспективу їх розвитку.

Незважаючи на те, що у згаданих і багатьох інших публікаціях різною мірою висвітлено основні засади й особливості діяльності ринків небанківських фінансових послуг, закономірності функціонування, тенденції та перспективи розвитку цих ринків всебічно ще не вивчено. Практично на початковій стадії знаходяться дослідження закономірностей діяльності ринків небанківських фінансових послуг у часи фінансово-економічної кризи в державі й проблеми забезпечення їх стабільності у таких умовах. Багато концептуальних питань у цій сфері потребують всебічного аналізу й узагальнення на основі фактичних результатів і фінансових показників діяльності конкретних суб'єктів ринку, у тому числі з урахуванням необхідних заходів щодо інтеграції українських ринків небанківських фінансових послуг у глобальну європейську фінансову систему.

З огляду на це, **мета статті** — виявити та показати закономірності функціонування ринків небанківських фінансових послуг на основі поглибленого аналізу фактичних показників їх діяльності в умовах фінансово-економічної кризи в державі.

Результати аналізу ряду показників діяльності ринків небанківських фінансових послуг у 2005–2013 рр. виявили певні закономірності розвитку цієї сфери у часи відносно спокійного розвитку економіки та сталого фінансового стану держави [3; 4]. Політична нестабільність в Україні у 2014–2015 рр., яка триває і у 2016 р., призвела до погіршення ситуації в економіці та фінансовій системі, що також позначилося на ринках небанківських фінансових послуг. При цьому слід сказати, що кількість установ, які працюють у різних секторах ринків небанківських фінансових послуг, незважаючи на інерційність їх реагування на кризу, змінювалася порізно (рис. 1). Так, якщо на кінець 2013 р. в Україні налічувалося 739 кредитних установ, до яких належать КС, інші кредитні установи та юридичні особи публічного права, то у 2014 р. — 711, а у вересні 2015 р. — 720. Підкреслимо, що КС становлять більшість у загальній чисельності кредитних установ. На кінець 2013 р. в Україні було 628 КС, у 2014 р. і 2015 р. — 589.

Чисельність СК на кінець 2013 р. становила 407 од. і більше ніж удвічі перевищувала кількість банків (див. рис. 1). За підсумками 2014 р., кількість СК зменшилася до 382, а за 9 місяців 2015 р. — до 368 *. Починаючи з 2011 р., кількість банків в Україні також зменшувалась **, особливо відчутно — в останні два роки: зі 182 на кінець 2013 р. і до 120 у вересні 2015 р. Отже, банківська система за вказані два роки зазнала найбільшого за останнє десятиліття її функціонування скорочення кількості установ. При цьому у відносному вимірі (процентах) кількісний склад банків зменшився значно більше, ніж установ ринків небанківських фінансових послуг. Насамперед зазначимо, що у розпал світової фінансової кризи 2008–2009 рр. активи

* Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nfp.gov.ua/files/sector/sk_9_mis_2015.pdf.

** Національний банк України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798.

українських банків у доларовому еквіваленті скоротилися приблизно на 8% у 2009 р., а далі зростали майже до різкого падіння у 2014–2015 рр. (рис. 2). Водночас ринки небанківських фінансових послуг реагували на кризи інакше. У подальшому аналізі показники розвитку ринків небанківських фінансових послуг порівнювати-муться з показниками діяльності банківської системи і ВВП України.

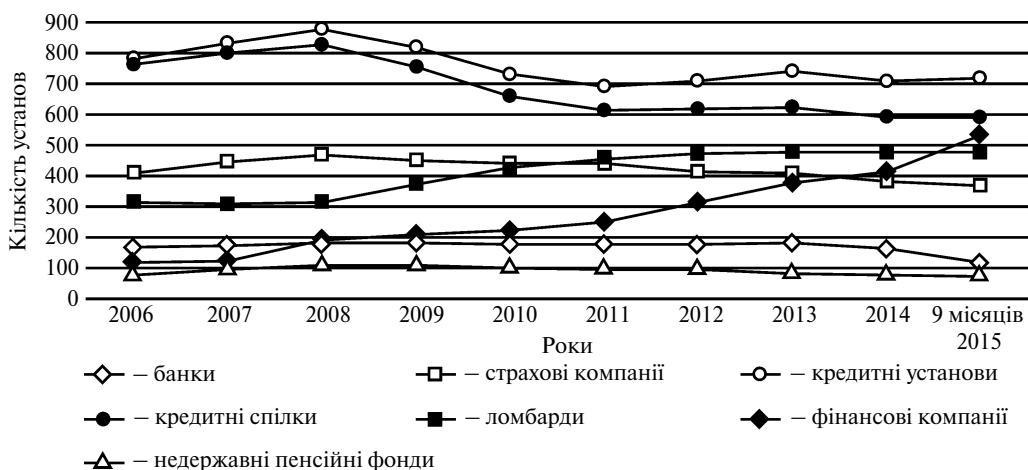

Рис. 1. Чисельність суб'єктів фінансових ринків в Україні у 2006–2015 рр.

Складено автором за даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nfp.gov.ua/files/sekto/sk_9_mis_2015.pdf.

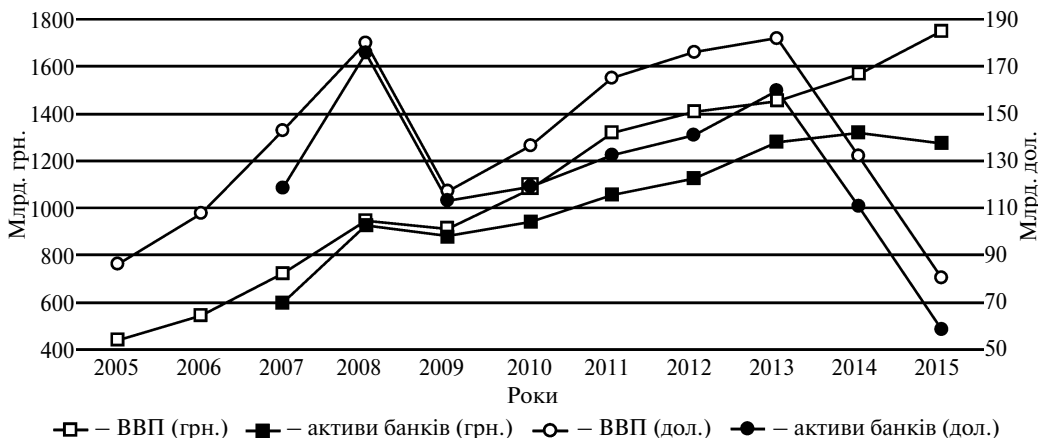

Рис. 2. Динаміка зростання ВВП і активів банків України у 2005–2015 рр.

Складено автором за даними Фінансового порталу Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp>.

Чутливими до фінансово-економічної кризи виявилися недержавні пенсійні фонди (НПФ). Якщо у 2008 р. в Україні їх було 108, то потім їх чисельність поступово зменшувалась і на кінець 2013 р. становила вже 81, у 2014 р. — 76, у вересні 2015 р. — 72 (див. рис. 1). У свою чергу, за останні два роки спостерігалось стрімке зростання кількості фінансових компаній. Їх чисельність протягом останнього десятиліття поступово збільшувалась і на кінець 2013 р. досягла 377, у 2014 р. — 415, у вересні 2015 р. — 534. Уточнюючи показники, наведені на рисунку 1, підкреслимо, що на 31 грудня 2011 р. в Державному реєстрі фінансових установ містилась інформація про 251 фінансову компанію.

Різке збільшення кількості фінансових компаній, починаючи з 2010 р. і особливо у 2014–2015 рр. (див. рис. 1), зумовлене тим, що більшість з них почали спеціалізуватися на наданні так званих “кредитів до заробітної плати” на короткий строк (тиждень, місяць) без будь-яких застав від позичальників, але під високі проценти у щоденному, тижневому чи місячному вимірах. При перерахуванні на річний строк вони можуть досягати 500%. Незважаючи на високий (до 20%) ризик неповернення таких кредитів, їх високі процентні ставки забезпечують сумарну прибутковість цих операцій для фінансових установ. Значне погіршення фінансового стану населення, насамперед малозабезпечених верств, змушує громадян користуватися такими кредитами.

Фінансові компанії, що проводять зазначені кредитні операції, конкурують у боротьбі за споживача кредитних послуг з ломбардами. Збільшення кількості фінансових установ в останні роки зупинило поширення ломбардів і стабілізувало їх кількість в Україні. Після істотного збільшення кількості ломбардів майже на 200 од. у 2007–2011 рр. (див. рис. 1) їх кількість за останні п’ять років майже не змінилась і становила у 2013 р. 479, у 2014 р. – 477, на кінець вересня 2015 р. – 479. Прогноз щодо очікувань збільшення кількості ломбардів у державі до кількості зареєстрованих страхових компаній і кредитних спілок не підтвердився внаслідок подій у 2014–2015 рр. в АР Крим і на частині Донбасу.

Найбільша чисельність кредитних установ, і саме КС, серед структур інших сегментів ринку небанківських фінансових послуг зумовлена тим, що, по-перше, КС створювали переважно в трудових колективах підприємств, громадських організаціях, сільській місцевості з метою взаємопідтримки їх членів, які часто були особисто знайомі та співпрацювали. По-друге, створення КС не вимагало складної процедури державної реєстрації та великих сум установчих і членських внесків. КС передбачають доволі прості форми управління та звітності. Статус неприбуткової організації посилював довіру до них. Вказані чинники сприяли значному поширенню кредитних спілок на території України [4].

До 2008 р. кількість КС і чисельність їх членів постійно зростали. На кінець 2008 р. до Державного реєстру фінансових установ було внесено 829 КС, а чисельність їх членів становила 2669 тис. осіб (див. рис. 1). Протягом 2009–2010 рр. ці показники почали різко зменшуватися. Кількість КС у 2010 р. дорівнювала близько 700, чисельність членів КС у 2011 р. скоротилася до 1062 тис. осіб, у вересні 2013 р. – до 979 тис. осіб. Причина такої тенденції полягала у реагуванні КС на світову фінансову кризу, апогей якої припав на 2008 р. Крім того, у зазначеному періоді набула поширення практика неповернення інвесторам та членам КС внесків на депозитні рахунки. Внаслідок цього певний прошарок КС збанкрутів, і вся система КС втратила довіру українців. За останні роки кількість КС стабілізувалась: у 2013 р. їх було 628, у 2014 р. та у вересні 2015 р. – 589.

На кінець 2015 р. за показником кількості членів кредитних спілок лідирували Львівська область (120,9 тис. осіб), Київ та Київська область (64 тис. осіб), Івано-Франківська (62,5 тис. осіб) та Закарпатська (52,1 тис. осіб) області. Як бачимо, Львівська область посідає перше місце за кількістю членів КС і третє – за розмірами їх активів. Проте при визначенні лідерів у сфері розвитку кредитної кооперації необхідно наведені показники порівнювати з чисельністю населення цих регіонів: Львівська область – 2537,8 тис. осіб, Київ та Київська область – 4617,2 тис. осіб, Івано-Франківська – 1382,6 тис. осіб, Закарпатська – 1259,6 тис. осіб. У процентно-

му вимірі (відношення кількості членів КС до чисельності населення) показники Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей є майже однаковими і становлять, відповідно, 4,76%, 4,52% і 4,13%, тоді як у Києві та Київській області — тільки 1,38%, тобто цей показник є втричі нижчим.

Паралельно з аналізом динаміки кількості кредитних спілок протягом останніх десяти років (див. рис. 1) розглянемо зміни чисельності їх членів. Так, у 2005–2008 рр. кількість членів КС постійно зростала — з 1236 до 2669 тис. осіб, а пізніше постійно скорочувалася до 752 тис. осіб у вересні 2015 р. Така динаміка спричинена впливом світової фінансової кризи, що набула піка у 2008 р., спадом в економіці держави, зумовленим подіями у 2014–2015 рр. в АР Крим і Донбасі, втраченою довірою громадян до цих спілок через неповернення їхнім членам внесків на депозитні рахунки і процентів за ними. Так, у 2009–2010 рр. унаслідок банкрутств КС та відсутності системи гарантування депозитів вкладники не змогли повернути близько 1,5 млрд. грн.

Показники діяльності кредитних спілок України, наведені в таблиці 1, свідчать про те, що їхні активи інтенсивно збільшувались у період до 2008 р., потім почали скорочуватися, і сьогодні вони є в 10 разів меншими, ніж у 2008 р. При цьому обсяг активів за останні два роки по відношенню до 2013 р. знизився у три рази. Подібною є картина і за іншими показниками діяльності КС. Викликає занепокоєння тенденція падіння обсягів внесків членів спілок на депозитні рахунки, особливо у доларовому вимірі. Суттєво погіршилося співвідношення заборгованості за кредитами і активів КС: у 2005–2006 рр. воно становило 4–5%, наприкінці 2015 р. — 22,3%. При цьому заборгованість за неповерненими і простроченими кредитами дорівнює приблизно половині обсягів власного капіталу КС (табл. 1).

Національним законодавством не передбачено відшкодування на рівні держави внесених на депозитні рахунки КС вкладів їх членів. Тому будь-які заходи та пропозиції щодо підвищення стабільності таких спілок та рівня захисту їхніх членів заслуговують на увагу. За нинішніх умов механізм сприяння ліквідності КС шляхом рефінансування, ймовірно, не матиме підтримки з боку фінансових інституцій держави. Отже, перспективнішими вбачаються пропозиції стосовно запровадження системи гарантування вкладів шляхом створення загальнодержавного спеціального фонду за рахунок обов'язкових внесків КС.

Передчасно робити висновки також про доцільність і перспективи перетворення КС на кооперативні банки. Утім, позиція НБУ в цьому питанні полягає в тому, що клієнти, які відкрили депозитні рахунки в банках, захищені більшою мірою завдяки Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Показники діяльності СК на ринку фінансових послуг України протягом останнього десятиліття наведено в таблиці 2. Як бачимо, до 2014 р. обсяги активів СК поступово збільшувались і в гривнях, і в доларовому еквіваленті. При цьому коливання обсягів активів СК у 2005–2013 рр. мали значно меншу амплітуду, ніж аналогічного показника діяльності КС, що свідчить про значно вищу стабільність вітчизняного страхового ринку та стійкість до фінансових криз порівняно з ринком послуг кредитних спілок. Водночас обсяги сплачених статутних фондів СК у доларовому еквіваленті протягом 2009–2013 рр. перебували приблизно на одному рівні, а страхові виплати з 2009 р. постійно зменшувалися. Так, рівень валових виплат у 2011–2015 рр. був приблизно в 1,5 раза нижчим порівняно з його максимальним значенням у 2009 р. Обсяги валових страхових виплат після стрибка в 1,5 раза у 2008 р. надалі постійно зменшувалися (табл. 2).

Таблиця 1

Фінансові показники діяльності кредитних спілок України у 2005–2015 рр. *

(у чисельнику – млн. грн., у знаменнику – млн. дол.)

Показники **	Р о к и										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	9 місяців 2015
Активи.....	<u>1938,4</u> 378,2	<u>3241,2</u> 614,8	<u>5260,6</u> 1041,7	<u>6278,6</u> 1192,0	<u>4218,0</u> 541,4	<u>3432,2</u> 432,5	<u>2386,5</u> 299,5	<u>2656,9</u> 332,5	<u>2589,8</u> 324,0	<u>2338,7</u> 196,7	<u>2193,0</u> 100,4
З них:											
капітал.....	<u>671,0</u> 130,9	<u>1097,9</u> 217,4	<u>1551,5</u> 307,2	<u>1714,0</u> 325,4	<u>765,8</u> 98,3	<u>1117,3</u> 140,8	<u>942,9</u> 118,3	<u>1088,7</u> 136,2	<u>1055,6</u> 132,1	<u>1048,7</u> 88,2	<u>1009,7</u> 46,2
кредити, надані чле- нам КС.....	<u>1438,5</u> 280,7	<u>2596,7</u> 514,2	<u>4512,3</u> 893,5	<u>5572,8</u> 1058,0	<u>3909,1</u> 501,7	<u>3349,5</u> 422,1	<u>2237,4</u> 280,8	<u>2531,0</u> 316,7	<u>2349,1</u> 293,9	<u>1994,4</u> 167,8	<u>1924,9</u> 88,1
внески членів КС на депозитні рахунки.....	<u>1137,6</u> 222,0	<u>1926,5</u> 81,5	<u>3451,2</u> 683,4	<u>3951,1</u> 750,1	<u>2959,3</u> 379,8	<u>1945,0</u> 245,1	<u>1185,5</u> 148,8	<u>1278,5</u> 160,0	<u>1330,1</u> 166,4	<u>989,8</u> 83,3	<u>905,5</u> 41,4
заборгованості за не- поверненими та про- стороченими кредита- ми.....	<u>93,1</u> 18,2	<u>156,9</u> 31,1	<u>283,5</u> 6,1	<u>675,0</u> 128,1	<u>1117,9</u> 143,5	<u>1357,7</u> 171,1	<u>410,6</u> 51,5	<u>407,6</u> 51,0	<u>412,9</u> 51,6	<u>454,0</u> 38,2	<u>489,1</u> 22,4
Офіційний курс гривні до долара (середній за період).....	5,1247	5,05	5,05	5,2672	7,7912	7,9356	7,9676	7,991	7,993	11,8867	21,8447

* Складено автором за даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nfr.gov.ua/files/sector/sk_9_mis_2015.pdf.

** Показники кредитив, внесків, заборгованості – залишок на кінець періоду.

Таблиця 2

Фінансові показники діяльності СК України у 2005—2015 рр. *

(у чисельнику — млн. грн., у знаменнику — млн. дол.)

Показники	Р о к и										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	9 місяців 2015
Активи за балансом.....	20920,1	23994,6	32213,0	41930,5	41970,1	45234,6	48122,7	56224,7	66387,5	70261,2	60588,1
Обсяги сплачених статутних фондів	4082,2	4751,4	6378,8	7960,7	5386,8	5700,2	6039,8	7036,0	8305,7	5910,9	2773,6
	6641,0	8391,2	10633,6	13206,4	14876,0	14429,2	14091,8	14579,0	15232,5	15120,9	14483,7
	1295,9	1661,6	2105,7	2507,3	1909,3	1818,3	1768,6	1824,4	1905,7	1272,1	663,0
Валові страхові премії.....	12853,5	13830,0	18008,2	24008,6	20442,1	23081,7	22693,5	21508,2	28661,9	26767,3	21718,7
Валові страхові виплати.....	2508,1	2738,6	3566,0	4558,1	2623,7	2908,6	2848,2	2691,5	3585,9	251,9	994,2
	1894,2	2599,6	4213,0	7050,7	6737,2	6104,6	4864,0	5151,0	4651,8	5065,4	4674,8
	369,6	514,8	834,2	1338,6	864,7	769,3	610,5	44,6	582,0	426,1	214,0
Рівень страхових виплат (%).....	14,7	18,8	23,4	29,4	33,0	26,4	21,4	23,9	16,2	18,9	21,5

* Складено автором за даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nfr.gov.ua/files/sector/sk_9_mis_2015.pdf.

На думку багатьох експертів, надійними слід вважати СК, в яких відношення валових виплат до валових премій перевищує 40%. Слід погодитися з такими оцінками і вважати, що в умовах стабільної діяльності СК відношення валових виплат до валових премій повинно становити 40–50%. Проте більшості вітчизняних СК до цього рівня ще далеко, і цей показник щороку погіршується.

Ринок страхових послуг включає багато напрямів (страхування життя, майна, транспортних засобів, медичне тощо), які мають специфіку й істотно різняться між собою за темпами та характеристиками. Проте загальні закономірності розвитку цієї сфери полягають у тому, що динаміка кількості СК, як і кредитних спілок, наслідують та відображає характер змін основного економічного показника держави — ВВП (див. рис. 2). За 2005–2008 рр. він збільшився у доларовому еквіваленті майже вдвічі, у 2009 р., внаслідок світової фінансово-економічної кризи, — скоротився на 34%, а потім повільно почав зростати, сягнувши у 2013 р. максимального докризового рівня. Далі — різкий спад, зумовлений, насамперед, економічною кризою та знеціненням гривні по відношенню до долара.

Обсяг небанківських фінансових послуг залежить від матеріального стану населення держави, а саме від доходів громадян, заробітної плати працюючих, рівня пенсійних виплат. Водночас розміри середніх заробітної плати і пенсії безпосередньо залежать від ВВП, тому фінансові показники ринків небанківських послуг доцільно аналізувати у прив'язці до ВВП.

Розвиток ринку страхових послуг певною мірою відображає відношення обсягів страхових премій і виплат до ВВП. Слід зазначити, що середні показники заробітної плати та пенсії в Україні

Таблиця 3

Відношення показників діяльності СК до ВВП України *

Показники	Р о к и										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	9 місяців 2015
Валовий внутрішній продукт (млн. грн./млн. дол.).....	441452	544153	720731	948056	913345	1082569	1316600	1408889	1454931	1566728	1751000
Середня заробітна плата (грн./дол.).....	86142	107753	142719	179992	117228	136419	165244	176309	182026	131805	80157
	806	1041	1351	1806	1906	2239	2633	3026	3274	3480	4207
Середня пенсія (грн./дол.).....	157,3	206,1	267,5	342,9	244,6	282,1	330,5	378,7	409,6	292,8	192,6
	316,8	406,8	478,4	776,0	934,3	1032,6	1151,9	1253,3	1470	1670	1670
Співвідношення показника до ВВП (%):	61,8	80,5	94,7	147,3	119,9	130,1	144,6	156,8	183,9	140,5	76,4
	активи за балансом.....	4,41	4,47	4,42	4,59	4,18	3,65	3,99	4,56	4,48	3,46
валові страхові премії.....	2,91	2,54	2,50	2,53	2,24	2,13	1,72	1,53	1,97	1,71	1,24
	валові страхові виплати.....	0,43	0,48	0,58	0,74	0,74	0,56	0,36	0,32	0,32	0,27

* Складено автором за даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nfr.gov.ua/files/sector/sk_9_mis_2015.pdf; Державної служби статистики України: Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>; Національного банку України: Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

Примітка: Показники ВВП, середніх величин заробітної плати і пенсії надані за підсумками 12 місяців 2015 р.

після спаду у 2009 р. поступово зростали до 2013 р. включно (табл. 3). Так, у вересні 2013 р. середня заробітна плата перевищила її максимальний рівень, який був у 2008 р., приблизно на 20%, а середня пенсія – на 25%. У 2014–2015 рр. середня заробітна плата у гривнях зростала, але у доларовому еквіваленті істотно знизилася. Це відразу позначилося на показниках діяльності ринків небанківських фінансових послуг.

За даними Державної служби статистики України *, реальні доходи громадян у грудні 2015 р. зменшилися на 9,9% порівняно з груднем 2014 р. У нашому аналізі слід розрізняти поняття номінальної та реальної заробітної плати. Номінальна – це сума, що нарахована працівнику за його працю, а реальна – характеризує купівельну спроможність суми, що дорівнює номінальній заробітній платі. Отже, цей дохід показано вже з урахуванням інфляції. Вартість небанківських фінансових послуг змінюється залежно від фінансово-економічного стану держави та курсу долара, а тому для цих ринків першочергове значення має реальна заробітна плата споживачів їх послуг.

Динаміка відношення величини активів СК до ВВП за 2005–2012 рр. (див. табл. 3) є значно гіршою за динаміку активів у абсолютному вимірі (див.

* Основні показники соціально-економічного розвитку України / Державна служба статистики України: Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

Таблиця 4
(млн. грн.)

Показники (наростаючим підсумком) діяльності НПФ України у 2005–2015 рр.

Показники	Р о к и										9 місяців 2015
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість учасників за контрактами (тис. осіб).....	88,4	193	279	483	497	569	595	585	840,6	833,7	834,2
Пенсійні активи.....	46	142	281	612	858	1144	1387	1660	2089,8	2469,2	2107,3
Сума внесків.....	36,4	114	234	583	755	925	1102	1314	1587,5	1808,2	1865,9
Інвестиційний дохід.....	9,7	45,3	68,1	86,8	237	433	560	620	953,3	1266,0	984,7
Здійснені виплати.....	1,7	4,0	9,1	27,3	90,1	158	209	252	300,2	421,4	528,9
Витрати, що відшкодовуються за рахунок активів.....	1,3	6,1	16,6	31,6	47,1	64,6	86,6	107	135,3	171,0	204,7
Співвідношення (%):											
пенсійних виплат і активів.....	3,7	2,8	3,24	9,7	10,5	13,8	15,1	15,2	14,4	17,1	25,1
пенсійних виплат і внесків.....	4,67	3,49	3,88	4,68	11,9	17,0	18,9	19,2	18,9	23,3	28,3
витрат, що відшкодовуються, і пенсійних активів.....	2,82	4,29	5,90	5,16	5,48	5,64	6,24	6,42	6,47	6,92	9,71
інвестиційного доходу і пенсійних активів.....	21,1	31,9	24,2	14,2	27,6	37,8	40,4	37,4	45,6	51,3	46,7

табл. 2). Збільшення активів ринку страхових послуг на той час не встигало за зростанням ВВП України. За підсумками 2014–2015 рр., це відношення формально мало змінилося через різке зниження обсягу ВВП у доларовому вимірі. Відношення до ВВП валових страхових премій і валових страхових виплат демонструє різні тенденції: відношення страхових премій до ВВП неухильно зменшується, а страхових виплат до 2008 р. – помітно зростало, а потім знизилося майже втричі (див. табл. 3). Така динаміка цих показників дає підстави для негативної оцінки розвитку страхового ринку протягом останніх років.

Аналізуючи розвиток ринку недержавних пенсійних послуг, слід підкреслити, що у цій сфері працюють недержавні пенсійні фонди та компанії, які виконують функції їх адміністраторів. При цьому банки виступають у ролі зберігачів пенсійних активів та обслуговують спеціальні пенсійні рахунки вкладників. Страхові виплати учасникам НПФ при досягненні ними визначеного в договорах страхування віку здійснюють СК, що спеціалізуються на страхуванні життя [4].

Тренд кількісних характеристик розвитку НПФ у 2005–2015 рр. відображений на рисунку 1, а фінансових – у таблиці 4. Для наочності фінансові показники діяльності НПФ наведено як в абсолютних величинах, так і у відносних. Аналіз цих даних свідчить, що протягом останніх років кількість НПФ поступово зменшувалася (див. рис. 1), а чисельність учасників за укладеними пенсійними контрактами за останні 10 років збільшилася майже у 10 разів (див. табл. 4). Пенсійні активи, сума пенсійних внесків, інвестиційного доходу, пенсійних виплат протягом усього аналізованого періоду в гривнях постійно зростали. Це позитивна ознака. Значний приріст пенсійних активів відбувся у 2013–2015 рр. Стрімке зростання

відношення пенсійних виплат до пенсійних активів, яке спостерігалось у 2005–2009 рр., згодом призупинилось, але цей показник постійно підвищувався.

Співвідношення сум пенсійних виплат і пенсійних внесків неухильно збільшується, що, з одного боку, вказує на відставання приросту загальної суми пенсійних внесків від щорічного приросту пенсійних виплат, а з іншого – слід очікувати, що в подальшому пенсійні виплати сумарно збільшуватимуться, як і кількість договорів, строк дії яких закінчився. Зростає, хоча й не так інтенсивно, і співвідношення суми витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, та вартості цих активів. З огляду на походження інвестиційного доходу аналізувати його динаміку слід з певними застереженнями, оскільки поки що дохід НПФ формується не як результат вкладання коштів у розвиток національної економіки (наприклад, у промисловість чи сільське господарство).

Слід зазначити, що наведені дані щодо чисельності банків і установ сфери небанківських фінансових послуг з часом уточнюватимуться, оскільки певна кількість банків, СК, КС та інших структур перебувають на стадії банкрутства чи ліквідації. Крім того, ці процедури на час підготовки даної статті не завершено. Проте зазначені тренди у цілому залишаться незмінними.

Науковий і практичний інтерес становлять питання стабільності ринків небанківських фінансових послуг, їх здатності протистояти негативним факторам в економіці держави, втрати стійкості банківською та фінансовою системами. При пошуках відповідей насамперед необхідно визначити поняття стабільності зазначених ринків з позиції теоретико-методичних засад.

Поняття стабільності, стійкості по відношенню до ринків небанківських фінансових послуг поки що не дістало науково обґрунтованого тлумачення. Концептуальні підходи до методології дослідження економічної стійкості суб'єктів господарювання з позицій системно-структурної економічної теорії запропоновані, наприклад, М.О. Кравченко [6]. Вона проаналізувала результати досліджень і публікацій, виконаних в останні роки, і показала, що сама економічна стійкість, умови та критерії її забезпечення, незважаючи на широке подання цієї теми в науковій літературі, мають неоднозначне розуміння і по-різному трактуються. Ми погоджуємося з автором, що поширення набуло трактування економічної стійкості суб'єктів господарювання з позицій загальної теорії систем.

Щодо безпосередньо ринків небанківських фінансових послуг, то терміни “стабільність” і “стійкість” доцільно використовувати як синоніми, оскільки їх енциклопедичні визначення є близькими за змістом і відповідають суті розглянутих явищ. Ці терміни в науковому і понятійному аспектах характеризують здатність ринків небанківських фінансових послуг функціонувати, не змінюючи структуру, зберігати і виявляти свої властивості та сталість у часі, перебувати у відносній рівновазі, витримувати зовнішній вплив політичних, економічних, фінансових та інших чинників. Необхідно підкреслити, що закономірну й керовану зміну параметрів, основних показників діяльності ринків небанківських фінансових послуг, зумовлену цілеспрямованими заходами регулятора або контрольованими змінами фінансово-економічного стану держави, не слід визнавати і трактувати як втрату стабільності цих ринків.

Можна констатувати, що висловлена позиція відносно синонімізації понять “стабільний” (“сталий”) та “стійкий” по відношенню до ринків небанківських фінансових послуг для науковців є дискусійною. Так, член-кореспондент НАН

України М.І. Зверяков вважає, що зазначені терміни, з лінгвістичної точки зору, безперечно є синонімами. Проте, на його думку, термін "сталій розвиток" використовується на засадах концепції сталої економіки (від англ. sustainable economics). При цьому, відповідно до звіту Генеральної Асамблеї ООН, він означає розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Як справедливо стверджує М.І. Зверяков, термін "стійкий" використовується у більш вузькому сенсі та означає стабільну динаміку (приріст).

З огляду на викладене і не вдаючися до дискусії у сфері термінології, яка не є метою данної статті, підкреслимо, що використовуємо терміни "стабільність" і "стійкість" у розумінні енциклопедичного трактування (тлумачення) цих понять по відношенню до систем, у тому числі економічних.

Розглянуті показники та закономірності розвитку ринків небанківських фінансових послуг (див. рис. 1, 2, табл. 1–4) показують, що ці ринки протягом достатнього для висновків часу (понад 10 років) у цілому структурно майже не змінювались і зберігали еволюційний розвиток. Навіть збурювання, зумовлені світовою фінансово-економічною кризою 2008–2009 рр. і потрясіннями 2014 р., не призвели до різких, стрибкоподібних змін окремих показників функціонування ринків небанківських фінансових послуг. Скорочення чисельності суб'єктів ринку та погіршення показників їх діяльності на окремих напрямках зумовлені проходженням ними оптимізації шляхом виключення з реєстру та ліквідації фінансово неспроможних і недобросовісних підприємств. Зазначені заходи щодо закономірного очищення ринків небанківських фінансових послуг від недієздатних і фактично збанкрутілих суб'єктів (КС, СК та ін.) сприяють оздоровленню фінансової системи держави в цілому.

Водночас необхідно зазначити, що здатність ринків небанківських фінансових послуг функціонувати, не змінюючи свою структуру, не є безумовним показником стійкості цих ринків. Крім того, саме поняття "ринок" є досить широким. Тому при оцінці стійкості ринків небанківських фінансових послуг предметом розгляду, по суті, є діяльність небанківських фінансових установ. При цьому підприємства, які функціонують на ринках небанківських фінансових послуг, можуть зберігати стабільність своєї діяльності саме завдяки постійній модернізації та реорганізації, тобто змінюючи свою структуру.

Висновки

Ринки небанківських фінансових послуг як складова фінансової системи України розвиваються навіть в умовах кризових ситуацій у державі. Основними чинниками, які негативно впливали на ринки небанківських фінансових послуг у кризові періоди, були падіння ВВП і курсу гривні, зниження середніх заробітної плати та пенсії, зростання цін, погіршення фінансового стану та життєвого рівня громадян України. Подальші цілі й завдання у цій сфері економіки держави полягають у підвищенні прозорості, капіталізації ринків небанківських фінансових послуг, удосконаленні державного нормативно-правового регулювання їх діяльності. Реалізація таких пропозицій сприятиме стабілізації цих ринків і посиленню їх позитивного впливу на загальнодержавну фінансову систему. При цьому первинним стратегічним завданням державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг є збільшення обсягів і розширення напрямів їх діяльності, забезпечення фінансової безпеки та посилення захисту споживачів послуг, інтеграція розглянутих ринків у європейський фінансовий простір.

Список використаної літератури

1. Віленчук О.М. Теоретико-методичні засади дослідження страхування як економічної категорії // Економіка України. — 2015. — № 7. — С. 18–28.
2. Норкін Б.В. Розробка паралельної інформаційної технології розв'язання задач багатокритеріальної стохастичної оптимізації та оцінки ризиків у страхуванні : цикл праць [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://kdpu-nt.gov.ua/sites/default/fales...norkin.doc>.
3. Клименко О.В. Розвиток системи регулювання ринків небанківських фінансових послуг в Україні // Економіка України. — 2014. — № 5. — С. 58–69.
4. Клименко О.В. Закономірності розвитку ринків небанківських фінансових послуг в Україні // Фінанси України. — 2014. — № 6. — С. 80–94.
5. Клименко О.В. Проблеми ринків небанківських фінансових послуг в Україні і шляхи їх вирішення // Економіка та держава. — 2014. — № 6. — С. 102–107.
6. Кравченко М.О. Формалізація концепції економічної стійкості підприємства з позицій системно-структурної економічної теорії // Економіка та держава. — 2015. — № 12. — С. 31–34.

References

1. Vilenchuk O.M. *Teoretyko-metodychni zasady doslidzhennya strakhuvannya yak ekonomichnoi kategorii* [Theoretical-methodological foundations of studies of the insurance as an economic category]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 7, pp. 18–28 [in Ukrainian].
2. Norkin B.V. *Rozrobka paralel'noi informatsiinoi tekhnologii rozv'yazannya zadach bagatokryterial'noi stokhastychnoi optyimizatsii ta otsinky ryzykiv u strakhuvanni* [Development of a parallel informational technology of solution of the problems of multicriterial stochastic optimization and the estimations of risks in the insurance], available at: <http://kdpu-nt.gov.ua/sites/default/fales...norkin.doc> [in Ukrainian].
3. Klymenko O.V. *Rozvytok systemy reguluvannya rynkiv nebankivs'kykh finansovykh poslug v Ukraini* [Development of the system of regulation of the markets of non-bank financial services in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2014, No. 5, pp. 58–69 [in Ukrainian].
4. Klymenko O.V. *Zakonomirnosti rozvytku rynkiv nebankivs'kykh finansovykh poslug v Ukraini* [Regularities of the development of the markets of nonbank financial services in Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, 2014, No. 6, pp. 80–94 [in Ukrainian].
5. Klymenko O.V. *Problemy rynkiv nebankivs'kykh finansovykh poslug v Ukraini i shlyakhy ikh vyrishennya* [Problems of the markets of nonbank financial services in Ukraine and ways to their solutions]. *Ekonomika ta Derzhava – Economy and State*, 2014, No. 6, pp. 102–107 [in Ukrainian].
6. Kravchenko M.O. *Formalizatsiya kontseptsii ekonomichnoi stiikosti pidpryemstva z pozytsii systemno-strukturnoi ekonomichnoi teorii* [Formalization of the conception of economic stability of an enterprise from the positions of the system-structural economic theory]. *Ekonomika ta Derzhava – Economy and State*, 2015, No. 12, pp. 31–34 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24 лютого 2016 р.

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

УДК 332.12:330.52:330.15

М. А. ХВЕСИК,
*професор, доктор економічних наук,
академік НААН України,
директор,
І. К. БИСТРЯКОВ*,
*професор, доктор економічних наук,
завідділом комплексної оцінки та управління природними ресурсами,
Д. В. КЛИНОВИЙ*,
*доцент, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу комплексної оцінки та управління природними ресурсами*

*ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України"
(Київ)*

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОГО БАГАТСТВА УКРАЇНИ

На основі агрегованих оцінок вартості природного багатства України та її регіонів здійснено комплексну оцінку його просторової організації. Для підвищення ефективності використання природного багатства запропоновано просторово-інституціональну модель, яка базується на концепті децентралізованого відповідального корпоративного господарювання в інтегративних територіальних природно-господарських комплексах.

Ключові слова: природне багатство, просторова організація, ефективність.

М. А. KHVESYK,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Academician of the NAAS of Ukraine,
Director,
I. K. BYSTRYAKOV*,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Department of Complex Estimate and Management of Natural Resources,
D. V. KLYNOVYI*,
*Assoc. Professor, Cand. of Econ. Sci.,
Senior Sci. Researcher,
Leading Sci.
Researcher of the Department of Complex Estimate and Management of Natural Resources
Institute for Economics of Nature Management and Sustainable Development
of the NAS of Ukraine
(Kyiv)*

SPATIAL ORGANIZATION AND DIRECTIONS OF USE OF UKRAINE'S NATURAL WEALTH

On the basis of aggregated estimates of the value of Ukraine's national wealth and its regions, a complex assessment of its spatial organization is implemented. To enhance the efficiency of the use of the natural wealth, a spatial-institutional model based on the concept of decentralized

© Хвесик Михайло Артемович (Khvesyk Mykhailo Artemovych), 2016; e-mail: khvesyk@mail.ru;
© Бистряков Ігор Костянтинівич (Bystryakov Igor Kostyantynovych), 2016; e-mail: bystryakov@mail.ru;
© Клиновий Дмитро Віталійович (Klynovyi Dmytro Vitaliiovych), 2016; e-mail: klinko@mail.ru.

responsible corporative management in integrative territorial natural-economic complexes is proposed.

Keywords: natural wealth, spatial organization, efficiency.

Актуальність поставленої проблеми

Особлива увага економістів до природного багатства країни зумовлена, насамперед, вимогами часу, і зокрема — необхідністю пошуку базових засад подолання кризової ситуації за рахунок ефективного використання внутрішніх резервів розвитку. Природне багатство є складовою національного багатства, тому важливо зосередитися на особливостях його прояву як капіталу, який можна безпосередньо використати як матеріально-енергетичний ресурс розвитку національного господарства. Серед усіх складових національного багатства природне є найбільш інтегрованим у просторову економіку, оскільки воно активно впливає на формування особливого типу економічної діяльності.

Більше того, можна говорити, що природне багатство безпосередньо є сучасною формою існування природно-антропогенної територіальної соціо-еколого-економічної системи. Таке твердження зумовлене концептуальним баченням творчої людини як основного користувача та активного трансформатора природних ресурсів, який залучає їх до господарського обороту, перетворюючи, по суті, на форму багатства. Оскільки антропогенний фактор істотно впливає на якісний і кількісний стан природних ресурсів, то він потребує особливо ретельного вивчення у процесі формування природно-господарського простору. У свою чергу, ці ресурси використовуються в економічній діяльності як основні складові природного багатства (включаючи водний, земельний, лісовий, мінерально-сировинний та екосистемний капітал). Для ефективного функціонування і сталого розвитку такої системи відносин необхідно дослідити просторові аспекти її формування і використання. Підсумовуючи, варто зазначити, що актуальність окреслених проблем зумовлюється рядом питань наукового характеру, і зокрема — необхідністю:

- сформувати сучасну методологію економічної оцінки природного капіталу з позицій просторової економіки;
- здійснити комплексну економічну оцінку природного багатства України та її регіонів;
- визначити напрями активного залучення природного капіталу до системи регіональної та національної економік;
- підвищити рівень ефективності використання природних активів у національному господарстві.

З позицій сучасних наукових поглядів, формат визначення територіальної організації капіталу набув новітнього трактування — з одного боку, як системно-динамічного процесу розподілу капіталу в національному господарському просторі (включаючи його економічну складову), а з іншого — як верифікованої та зафіксованої на певну дату оцінки системно-структурної характеристики такого розподілу.

До сьогодні комплексна оцінка просторової організації природного капіталу України як багатства не виконувалася. Проте існує значний науковий доробок, представлений, насамперед, змістовними працями В.П. Руденка, які мають теоретико-практичний характер і стосуються оцінки природно-ресурсного потенціалу регіонів України зокрема і держави в цілому [1; 2]. Втім, у цих дослідженнях

наведено лише системну економіко-географічну характеристику структури вартості природних ресурсів, без визначення власне економічної величини природного багатства та його складових. Економічні оцінки, подані у більш ранніх працях цього самого автора [3] (зокрема, вартісні ознаки природно-ресурсного потенціалу), сьогодні не є достатніми, оскільки вони виконані понад чверть століття тому, в абсолютно інших економічних реаліях, і по суті є розрахунками вартості потенціальних, а не актуальних активів національного господарства, а тому не можуть вважатись оцінкою природного багатства.

Економічній оцінці різних видів природного капіталу у складі національного багатства присвячено значну кількість як більш ранніх, так і сучасних праць. Серед них варто відзначити дослідження М.А. Хвесика, І.К. Бистрякова, С.І. Дорогунцова, С.О. Лизуна, Д.В. Клинового, Я.В. Ковалю, В.В. Матюхи [4; 5; 6; 9; 10; 11; 13], В.М. Гейця, А.А. Гриценка [7], М.В. Квак [8], І.М. Бобух [12] та інших науковців, які присвячені різним аспектам оцінки природного багатства та його складових і в яких розглядаються питання просторової організації природних ресурсів. Проте комплексної вартісної оцінки просторової організації природного багатства (включаючи його формування і використання в регіональному вимірі) у зазначених працях не виконано. Отже, це зумовлює актуальність окреслених проблем як з наукової, так і з практичної точок зору.

Мета статті полягає у визначенні просторової організації природного багатства з урахуванням його економічної, екологічної та соціальної ролі, специфіки просторово-поресурсного розподілу та системних ознак підвищення ефективності використання у господарській діяльності держави, регіонів і економічних агентів.

Об'єктом дослідження є природне багатство як природний капітал, організований у господарському просторі країни та актуальний для використання у національній економіці.

Предмет дослідження — процес просторової організації природного багатства з позицій формування і використання природного капіталу як ресурсу розвитку національного господарства через упорядкування природно-ресурсних відносин у рамках національної та регіональної економік.

Методологічні аспекти просторової організації природного багатства

Просторова організація природного багатства визначається вченими з позицій організації саме природного капіталу в національному господарському комплексі, який формується в результаті впливу фізико-географічних, економічних, історичних та інших природно-антропогенних факторів. Зокрема, цей процес характеризується просторово-поресурсною структурою, територіальним розподілом і концентрацією, забезпеченістю населення природним капіталом, економічною віддачею від нього та іншими складовими, які, у свою чергу, визначають ефективність використання природного багатства та його окремих компонентів у системі національної та регіональної економік.

Системна структура просторової організації природного багатства складається з так званих "вертикального" і "горизонтального" напрямів. Перший з них охоплює багатошаровий просторовий фрактал оцінки. Цей фрактал формується на перетині місцевого із загальнодержавним, макрорегіональним, а також глобальним рівнями. Другий напрям включає структуру природного багатства України в поресурсному розрізі через його системні складові (водні, земельні, лісові, мінерально-сировинні та інші ресурси) на кожному з вертикальних рівнів оцінки.

Аналіз вертикального напрямку просторової організації природного багатства свідчить, що у просторовій оцінці природного капіталу важливу роль відіграють сучасні теоретико-практичні концепти господарювання в рамках загальної ідеології сталого розвитку. Сьогодні таких концептів, які пронизують усі системні рівні господарювання, можна виокремити, принаймні, три. Причому, на нашу думку, вони не є альтернативними і не виключають один одного, а навпаки — є комплементарними та охоплюють різні рівні природокористування. В межах нашого дослідження, відповідно до існування трьох основних рівнів господарювання — загальнодержавного, регіонального та локального, можна виокремити принципові концепти розбудови “зеленої” економіки, “синьої” економіки та *наноекономіки*, які в сукупності створюють особливий економічний рисунок того чи іншого простору. Інакше кажучи, ці концепти стосуються всіх трьох зазначених рівнів, причому не відповідають їм чітко, але системно превалюють на певному з них.

Наприклад, концепт “зеленої” економіки, засновниками якого є такі дослідники, як Д. Медоуз [14], Е. Шумахер [15] та інші, здійснює домінуючий вплив на державному й регіональному рівнях. Він передбачає активну екологічну політику держави та регіонів через фінансові інструменти впливу на природокористувачів; перехід до нових, менш ресурсомістких технологічних укладів виробництва; всебічний розвиток інфраструктури (у тому числі екологічної); створення так званих “екологічних каркасів” для забезпечення просторового розвитку господарства; фінансування природокористування (включаючи створення суверенних фондів сталого розвитку); тощо.

На муніципальному рівні домінуючим для забезпечення високих економічних ефектів є концепт “синьої” економіки Г. Паулі [16], який по-новому ставить питання забезпечення регіональної конкурентоспроможності. Цей концепт передбачає регіональні ініціативи щодо розвитку висококонкурентних екологоорієнтованих в основному малих і середніх виробництв, які використовують регіональні переваги та унікальну місцеву природно-ресурсну базу. Основними ланками впровадження такого підходу до природокористування є регіональна влада, муніципалітети і територіальні громади. Соціальній та екологічній ефективності господарювання сприятиме корпоративна відповідальність.

На локальному рівні, пов’язаному з економічними агентами (малим підприємством, домогосподарствами, окремими громадянами), дуже важливими є інноваційні підходи, притаманні концепту *наноекономіки*. Її сучасну позицію запропоновано порівняно недавно (у 2004 р.) відомими вченими Г. Клейнером [17] та О. В. Іншаковим [18] на основі більш ранніх праць К. Ерроу [19]. Відповідно до неї, первинною ланкою господарювання вважається не підприємство, а власне людина як економічний агент. Відомо, що *наноекономіка* намагається винайти найбільш економічно вигідні форми поведінки окремого громадянина (включаючи інвестиційну діяльність, підприємництво, підсобне господарство, соціальне забезпечення тощо). У концепті *наноекономіки* виняткове значення має оцінка природного багатства в цілому та його окремих компонентів як джерел корисностей (включаючи явний і прихований дохід — вартість земельних ділянок, води, лісу тощо) для встановлення адекватної ціни їх продажу та оренди. Щодо позицій держави, то це стосується питань формування ефективної фінансової системи, встановлення адекватних ставок податків, платежів і зборів для кінцевих економічних агентів.

Згідно з аналізом горизонтального напрямку просторової організації природного багатства України (зокрема, в регіональному розрізі), природний капітал достатньо повноцінно характеризує його територіальну організацію. Пропонується виконувати оцінку просторово-поресурсної організації природного багатства регіонів України за такими змістовними ознаками:

- територіальний розподіл абсолютної вартості природного багатства країни в цілому та її окремих регіонів, обчислений як сума його складових (водних, земельних, лісових і мінерально-сировинних ресурсів) агрегованим способом і з урахуванням вартості екосистемного капіталу за моделлю просторового фракталу;

- територіальна і поресурсна структури природного багатства країни, що визначаються як співвідношення між різними територіями і сферами формування вартості природного капіталу в його загальному обсягу у країні в цілому, яке відображає ступінь регіональної асиметрії в розподілі природного багатства її територією;

- територіальне зосередження природного багатства, яке може бути визначене як відношення вартості розрахованого природного багатства на одиницю території (наприклад, на 1 км² площі регіону);

- забезпеченість населення природним багатством та його компонентами, яку можна обчислити як відношення вартості розрахованого природного багатства на 1 жителя певної території;

- загальна ефективність використання природного багатства в економіці, що є відносним показником, який характеризує виробництво ВРП і, відповідно, ВВП у відношенні до вартості природного багатства регіону зокрема і країни в цілому.

Розподіл вартості природного багатства територією України

У просторовій організації природного багатства України (табл.) особливо виокремлено характеристику екосистемного ресурсу. Його визначено через коефіцієнт емерджентності як множник, на величину якого збільшується загальна проста сума вартостей галузевих складових природного багатства [20].

Просторову структуру вартості природного багатства України сформовано в результаті визначення співвідношень агрегованих вартісних характеристик окремих компонентів її природних ресурсів по регіонах (рис. 1). У ній виокремлюють п'ять груп регіонів: з найвищими, високими, середніми (як середній для України використано показник у 40 млрд. грн.), нижчими від середніх і низькими показниками вартості природного багатства (рис. 2). До першої з них (відповідно, понад 100 млрд. грн.) належать Донецька (133,4 млрд. грн.), Дніпропетровська (122,8 млрд.) і Луганська (106,3 млрд. грн.) області; до другої (від 50 млрд. до 100 млрд. грн.) — Київська (включаючи м. Київ) (86,4 млрд. грн.), АР Крим (65,8 млрд. грн.) і Львівська (56,9 млрд. грн.) області; до третьої (від 30 млрд. до 50 млрд. грн.) — Житомирська (32,7 млрд. грн.), Закарпатська (32,2 млрд.), Одеська (37,4 млрд.), Полтавська (41,9 млрд.) і Харківська (49,1 млрд. грн.) області; до четвертої (від 20 млрд. до 30 млрд. грн.) — Вінницька (27,1 млрд. грн.), Волинська (21,1 млрд.), Запорізька (27,5 млрд.), Івано-Франківська (25,8 млрд.), Рівненська (24,7 млрд.), Сумська (22,3 млрд.), Чернівецька (20,3 млрд.) і Чернігівська (28 млрд. грн.) області; до п'ятої (від 10 млрд. до 20 млрд. грн.) — Кіровоградська (17,4 млрд. грн.), Миколаївська (16,4 млрд.), Тернопільська (19,6 млрд.), Херсонська (12,6 млрд.), Хмельницька (19,9 млрд.) і Черкаська (14,7 млрд. грн.) області.

Структура вартості природного багатства України в територіально-поресурсному розрізі

Області та регіони	Види ресурсів				Середнє значення коефіцієнта емерджентності – множника, що враховує екосистемний ресурс	Вартість природного багатства	
	водні	земельні	лісові	мінерально-сировинні		без урахування екосистемної складової	з урахуванням екосистемної складової
Україна.....	67979,90	473181,2759	84457,00	262970,0000	1,1963	888588,1759	1063047,6026
АР Крим (у тому числі м. Севастополь).....	1946,40	46757,0977	2451,00	5542,7210	1,1600	56697,2187	65768,7737
Вінницька.....	2449,70	17220,7331	3042,00	701,4570	1,1600	23413,8901	27160,1125
Волинська.....	2376,30	8064,8363	5471,00	149,0490	1,3141	16061,1853	21106,0036
Дніпропетровська.....	2069,70	32323,5480	1606,00	69866,2400	1,1600	105865,4880	122803,9661
Донецька.....	953,50	32780,1327	1605,00	83001,0900	1,1281	118339,7227	133499,0411
Житомирська.....	3132,00	14638,9022	8952,00	1481,1650	1,1600	28204,0672	32716,7179
Закарпатська.....	7099,20	10847,9222	5831,00	701,4570	1,3141	24479,5792	32168,6150
Запорізька.....	2195,50	13142,3677	929,00	7396,5050	1,1600	23663,3727	27449,5124
Івано-Франківська.....	4181,60	10677,2578	5236,00	1561,2770	1,1917	21656,1348	25807,6159
Київська (у тому числі м. Київ).....	9217,10	60529,3308	5489,00	1397,3250	1,1281	76632,7558	86449,4118
Кіровоградська.....	1159,50	7616,5944	1436,00	3055,4830	1,3141	13267,5774	17434,9235
Луганська.....	1830,60	20030,5127	2619,00	60364,4200	1,2539	84844,5327	106386,5595
Львівська.....	4736,40	27302,9450	5490,00	7909,7900	1,2539	45439,1350	56976,1314
Миколаївська.....	1627,30	9905,6833	845,00	770,3920	1,2539	13148,3753	16486,7478
Одеська.....	1090,80	27951,5568	1774,00	633,4530	1,1917	31449,8098	37478,7383
Полтавська.....	2620,30	26646,5458	2197,00	3726,1980	1,1917	35190,0438	41935,9752
Рівненська.....	2527,80	9861,4495	6503,00	819,7640	1,2539	19712,0135	24716,8937
Сумська.....	2544,60	11560,1959	3718,00	838,3960	1,1917	18661,1919	22238,5424
Тернопільська.....	1738,60	12080,7929	1606,00	243,1340	1,2539	15668,5269	19646,7658

Закінчення таблиці

Харківська.....	2084,30	28150,9806	3380,00	5589,2980	1,2539	39204,5786	49158,6211
Херсонська.....	1958,20	6636,8371	1014,00	442,4860	1,2539	10051,5231	12603,6048
Хмельницька.....	2166,70	11384,5716	2365,00	865,4110	1,1917	16781,6826	19998,7311
Черкаська.....	1390,50	6524,7460	2789,00	1630,2120	1,1917	12334,4580	14698,9736
Чернівецька.....	1166,70	11513,2934	2197,00	612,9590	1,3141	15489,9524	20355,3464
Чернігівська.....	3716,60	9032,4425	5912,00	3670,3060	1,2539	22331,3485	28001,2779

Асиметрія в розподілі вартості природного багатства регіонами має гіперболічний характер і відповідає функціональному опису закону Парето зі співвідношенням близько 30/70. Так, майже 70% усієї кількості областей забезпечують у цілому дещо більше ніж 30% вартості природного багатства України, а 30% регіонів (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Київська (включаючи м. Київ), АР Крим (включаючи м. Севастополь), Львівська, Харківська та Полтавська області) – відповідно, майже 70%. Такий розподіл природного багатства може бути представлений кривою Лоренца як функцією розподілу, в якій акумулюються кількість областей і вартість їх багатства. Відхилення від лінії рівномірного розподілу (пряма лінія, що з'єднує 0 і 100%) виявляє нерівномірність у розподілі природного багатства України та його окремих складових її регіонами.

Для різних складових природного багатства України розподіл вартісних характеристик її регіонами є нерівномірним: найбільші відхилення виявлено у вартості мінерально-сировинних ресурсів, а найменші – у вартості водних ресурсів. Слід зазначити, що тренди розміщення природного багатства регіонами відповідають загальносистемним закономірностям розподілу активів, характерним для світової економіки. Оцінку поресурсної структури природного багатства здійснено з використанням адаптованого і розширеного системно-класифікаційного підходу до вивчення природно-ресурсного потенціалу, запропонованого раніше рядом дослідників (зокрема, В.П. Руденком [1] і В.В. Поповкіним [21]). Відповідно до цього підходу, виокремлюються такі групи ресурсів:

- головні, частка яких у галузевій структурі регіону є найбільшою;
- провідні, частка яких перевищує величину відношення 100 до кількості галузевих ресурсних складових (у нашому випадку їх п'ять – водні, земельні, лісові, мінерально-сировинні та екосистемні), а отже – понад 20%;
- допоміжні, частка яких є меншою від зазначеної величини (тобто від 20%);
- ключові (тобто ресурси, важливі для формування ключових компетенцій (термін запропоновано Ф. Котлером та іншими [22]) і відповідних конкурентних переваг регіонального територіально-господарського комплексу), питома вага яких у галузевій структурі регіону перевищує відповідний показник цієї ресурсної складової країни.

З використанням наведеної класифікації з'ясовано, що у структурі природного багатства України головними є земельні ресурси (44,45%). До провідних належать мінерально-сировинні ресурси (24,68%). Групу допоміжних форму-

ють екосистемні (16,4%), водні (6,39%) і лісові (8,09%) ресурси. Слід наголосити, що ресурси останньої групи мають важливе структуроформуюче значення для природного багатства в національній господарській системі України.

Аналогічні розрахунки здійснено для всіх регіонів України. У цілому аналіз просторово-поресурсної структури її природного багатства дає підстави зробити певні серйозні висновки. По-перше, практично кожний регіон країни має ключові складові природного багатства, що вказує на потенціальні можливості щодо створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки. По-друге, на основі встановлених особливостей у розподілі природного багатства регіонами доцільно формувати відповідний профіль територіальних природно-господарських комплексів. Характер просторового зосередження природного багатства демонструє значну диференціацію в параметрах концентрації природного багатства в регіональному розрізі. Так, найбільше значення (5,03 млн. грн./км²) є характерним для Донецької області, а найменше (0,43 млн. грн./км²) – для Херсонської (рис. 3). За результатами виконаного аналізу виокремлено чотири групи регіонів. До першої належать області з найвищим просторовим зосередженням (понад 3 млн. грн./км²) – Донецька (5,03 млн.), Дніпропетровська (3,84 млн.) і Луганська (3,99 млн.); до другої – області та регіони з високими значеннями відповідного показника (від 2 млн. до 3 млн.) – Київська (2,98 млн.), АР Крим (2,44 млн.), Львівська (2,61 млн.), Закарпатська (2,52 млн.), Чернівецька (2,51 млн.); до третьої – області із середніми показниками (від 1 млн. до 2 млн.) – Харківська (1,56 млн.), Полтавська (1,46 млн.), Одеська (1,12 млн.), Житомирська (1,09 млн.), Запорізька (1,01 млн.), Вінницька (1,03 млн.), Івано-Франківська (1,85 млн.), Рівненська (1,23 млн.), Волинська (1,05 млн.), Тернопільська (1,42 млн.); до четвертої – області з низькими значеннями відповідного показника (менш як 1 млн.) – Чернігівська (0,88 млн.), Сумська (0,93 млн.), Хмельницька (0,97 млн.), Кіровоградська (0,71 млн.), Миколаївська (0,67 млн.), Черкаська (0,7 млн.) і Херсонська (0,44 млн. грн./км²).

У цілому характеристика просторового зосередження природного багатства розглядається як базовий показник для розрахунку приведеної потужності природно-ресурсного потенціалу.

Особливу увагу слід зосередити на характеристиці параметрів забезпеченості регіонів природним багатством (рис. 4), яка визначається вартістю багатства на душу населення території. Як видно, цей показник коливається в межах від 11,6 тис. грн. на особу для Черкаської області до 46,6 тис. грн. – для Луганської. У результаті виокремлено п'ять груп регіонів залежно від забезпеченості населення природним багатством: її найвищий рівень (понад 0,03 млн. грн. на особу) мають Луганська (47,1 тис.), Дніпропетровська (37,1 тис.) і Донецька (30,5 тис.) області; високий (0,025–0,03 млн.) – відповідно, АР Крим (28 тис.), Полтавська (28,6 тис.), Житомирська (25,8 тис.), Закарпатська (25,6 тис.) і Чернігівська (26 тис.) області; середній (0,02–0,025 млн.) – Львівська (22,4 тис.), Рівненська (21,4 тис.), Чернівецька (22,4 тис.) і Волинська (20,3 тис.) області; нижчий від середнього (0,015–0,02 млн.) – Київська (18,9 тис.), Харківська (17,9 тис.), Одеська (15,7 тис.), Запорізька (15,4 тис.), Вінницька (16,7 тис.), Івано-Франківська (18,7 тис.), Сумська (19,4 тис.), Хмельницька (15,2 тис.), Тернопільська (18,2 тис.) і Кіровоградська (17,5 тис.) області; низький (менш як 0,015 млн.) – Миколаївська (14 тис.), Херсонська (11,7 тис.) і Черкаська (11,6 тис.) області. Таким чином, для більшості регі-

онів України цей показник є середнім і нижчим від середнього, але близьким до середньоукраїнського (23,4 тис. грн. на особу).

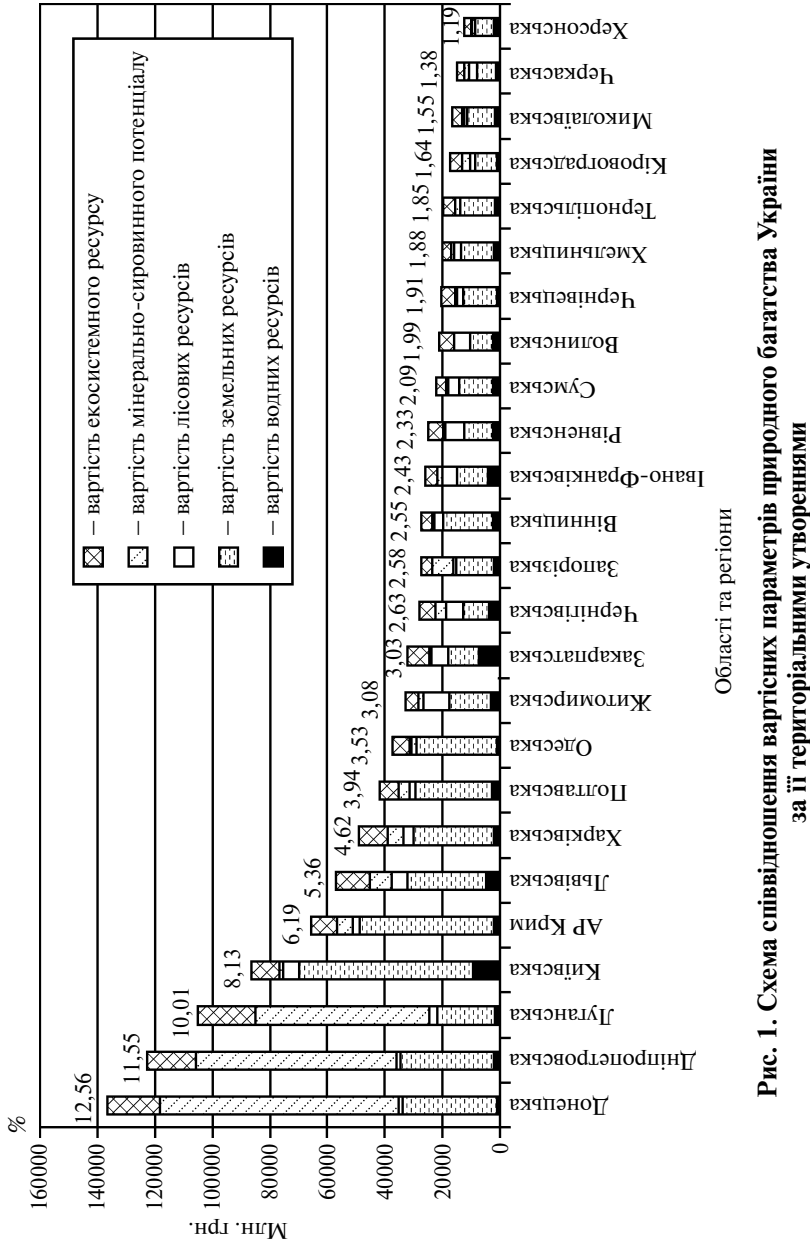

Рис. 1. Схема співвідношення вартісних параметрів природного багатства України за її територіальними утвореннями

Окремим блоком є оцінка загальногосподарської віддачі від використання природного багатства (рис. 5), яка відображає його ефективність. Показник загальногосподарської віддачі характеризує ступінь активного залучення природного багатства у господарський процес. Як такий показник доцільно використовувати безрозмірну величину, коефіцієнт відношення ВВП (для регіонів – ВРП) до вартості природного багатства території. Отже, з огляду на це, пропонуємо виокремити чотири групи областей: з найвищими показниками загальногосподарської віддачі від використання природного багатства (коефіцієнт понад 2 включно) – Київська (4), Запорізька (2) і Черкаська (2,12) області; з високими (1,5–2) – Харківська (1,67), Одеська (1,73), Миколаївська (1,77) і Херсонська (1,54) області; із середніми

(1–1,5) – Донецька (1,28), Дніпропетровська (1,2), Львівська (1,09), Полтавська (1,35), Вінницька (1,22), Хмельницька (1,31), Івано-Франківська (1,25), Сумська (1,12) і Кіровоградська (1,27) області; з низькими (менш як 1 включно) – Луганська (0,55), АР Крим (0,83), Волинська (0,94), Житомирська (0,76), Закарпатська (0,67), Чернігівська (0,85), Рівненська (0,88), Чернівецька (0,65) і Тернопільська (0,91) області.

Рис. 2. Територіальний розподіл вартості природного багатства України

Аналіз територіального розподілу за ефективністю використання природного багатства виявив, що найвищою його віддача є в тих регіонах, які характеризуються вигідним економіко-географічним положенням, великим суспільним значенням, наявністю повних і замкнутих циклів переробки сировини на кінцеву споживчу продукцію, а також належним рівнем промислового та соціально-економічного розвитку, високими показниками сільськогосподарського і загальногосподарського освоєння території на фоні сприятливих ґрунтово-кліматичних умов господарювання. Серед них є як регіони з високими показниками вартості природного багатства (Київська область), так і середньо- та малозабезпечені території (Запорізька і Черкаська області).

Рис. 3. Просторове зосередження природного багатства регіонами України

Навпаки, на територіях, де не сформовано цілісних замкнутих циклів переробки природної сировини, де переважають видобувна промисловість, виробництва неповного циклу й сировинні галузі сільського господарства, де економіко-географічне положення є периферійним, рівень освоєння є нижчим від середньо-українського. До цієї групи потрапили території, як відносно багаті на природні ресурси (Луганська область), так і мало забезпечені ними (Чернівецька область).

Природне багатство України у світовому вимірі

На вищому від національного просторового рівня показовою є оцінка природного багатства України у порівнянні зі структурними параметрами функціонування світової економіки. За даними Світового банку і Програми розвитку ООН, у структурі багатства світу в цілому на природні ресурси припадає 20%, на накопичені матеріальні блага – 16%, а на людський капітал – 64% *. У 2012 р. сукупний показник світового багатства сягнув 223 трлн. дол., а отже – природне багатство світу може бути оцінене приблизно у 44,6 трлн. дол. Україна належить до

* Global Wealth Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.thefinancialist.com/wp-content/uploads/2012/10/2012-GlobalWealthReport-.pdf.

держав, середньозабезпечених природними ресурсами, проте з відносно заниженими показниками природного багатства за рахунок незначного рівня капіталізації природних ресурсів. Сьогодні у світі забезпеченість природним багатством становить 6352 дол. на душу населення, а в Україні у 2012 р. у розрахунку на душу населення – відповідно, 2922 тис. дол. (за курсом 8 грн. за 1 дол.), що є у 2,17 раза меншим від світового показника. За розрахунками, вартість природного багатства нашої держави дорівнює 1,063 трлн. грн. (або 133 млрд. дол.), що сягає 0,29% від світової. При цьому Україна займає 0,41% суші планети, рівень територіального зосередження її природного багатства оцінюється у 220,5 тис. дол., тоді як у світі – відповідно, у 299,4 тис. дол. на 1 км².

Рис. 4. Забезпеченість регіонів України природним багатством на душу населення

Отже, наведені дані свідчать, що вартість і просторова концентрація природного багатства України, забезпеченість ним її населення порівняно із загальними показниками виявляють дані, порівнянні, але певною мірою нижчі від середніх у світі. Це зумовлене, крім географічних факторів, низьким рівнем капіталізації природних активів нашої держави, диспропорціями у купівельній спроможності долара і гривні, курсах валют в Україні тощо.

Рис. 5. Загальногосподарська віддача від природного багатства регіонами України

Модель підвищення ефективності використання природного багатства

Вирішення проблеми підвищення ефективності використання природного багатства вимагає трансформації підходів до забезпечення позитивних зрушень. У першу чергу, це стосується процесу побудови просторово-інституціональної моделі, базуючись на якій можна очікувати бажаних результатів. Таку модель автори статті пов'язують з концептом просторово-децентралізованого відповідального корпоративного господарювання на засадах проєктивно-діяльнісного підходу із забезпеченням дохідності, прибутковості, ефективності природних активів у рамках функціонування інтегративних територіальних природно-ресурсних комплексів (рис. 6).

Ключовими ознаками окресленої моделі є простір, інтегративність, діяльність, результативність, відповідальність, за якими формуються відповідні механізми її реалізації. Звичайно, усі елементи даної моделі перебувають у системному взаємозв'язку. При цьому просторова характеристика є невід'ємною від інституціональної складової. Водночас відповідальне господарювання теж потребує відповідного інституціонального забезпечення. Дуже важливою властивістю розглядуваної

моделі є інтегративність, яка об'єднує в собі концепти “зеленої” економіки, “синьої” економіки та наноекономіки, а також інші ознаки. Слід наголосити, що проективно-діяльнісний підхід до використання природних активів є системно пов'язаним з фінансизацією сфери природокористування на засадах підвищення рівня капіталізації природних ресурсів, які в результаті активного включення їх до економічного обороту стають повноцінними складовими розвитку територіальних господарських систем.

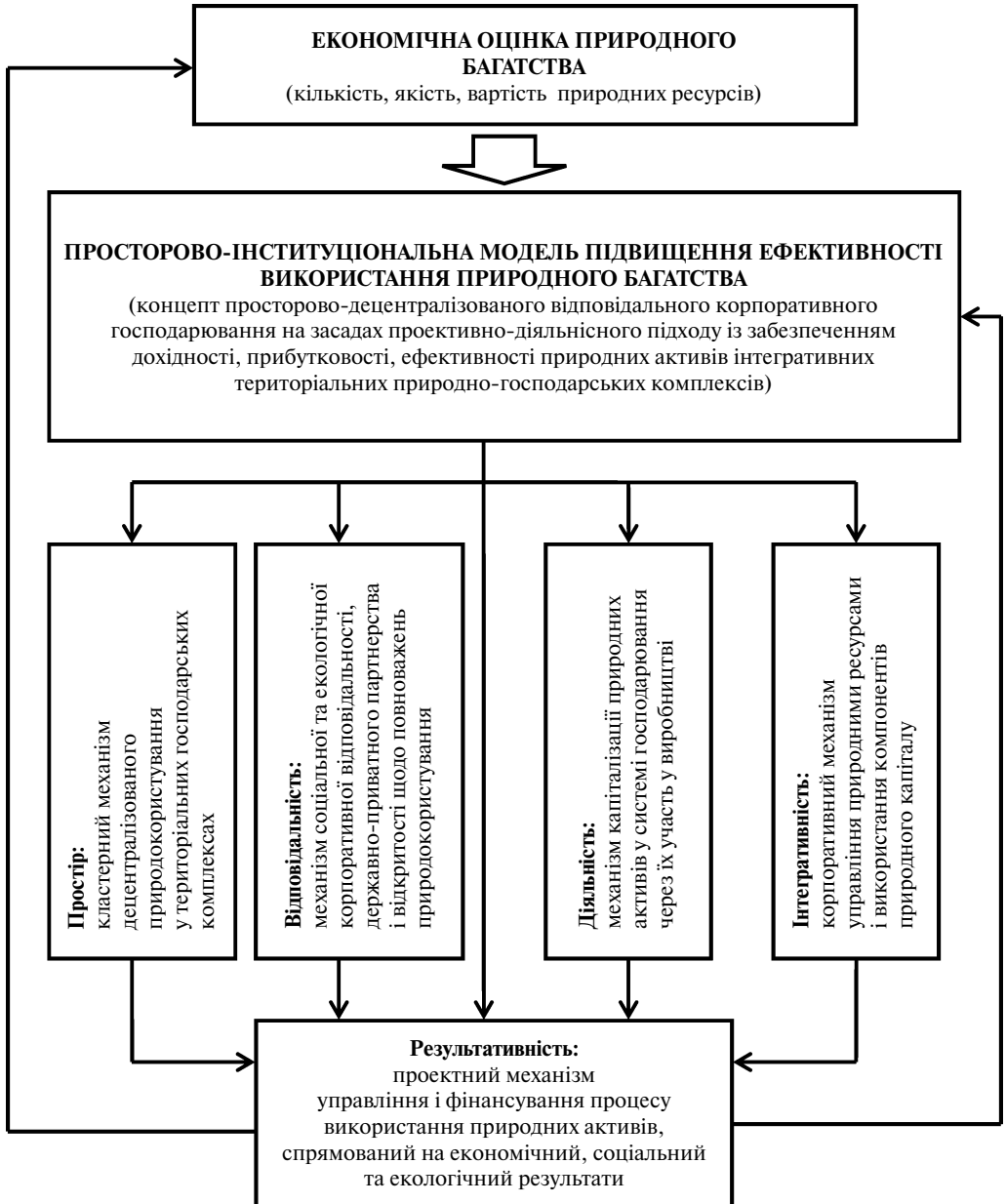

Рис. 6. Структурні ознаки просторово-інституціональної моделі підвищення ефективності використання природного багатства України

Дослідження питання підвищення ефективності використання природного багатства України у просторово-поресурсному вимірі дає можливість чіткіше сформулювати цільові орієнтації зазначеної моделі. Зокрема, до їх складу слід включити:

- забезпечення повноцінної віддачі від природного капіталу шляхом інтеграції природних ресурсів у сферу обігу капітальних активів;
- перехід від агрегованого управління природними ресурсами до інтегративного керування цілісними природно-господарськими комплексами у системі корпоративної економіки природокористування;
- формування в регіонах високоефективних конкурентоспроможних галузей виробництва на основі активізації участі ключових регіональних ресурсів;
- збалансування участі природних активів у суспільному виробництві на засадах підвищення віддачі від фіскального потенціалу природного капіталу;
- активізацію проектних підходів до природно-ресурсного менеджменту і до впровадження структурних форм управління природними й похідними від них фінансовими активами, фінансизації природокористування;
- формування на основі природного капіталу фінансової бази для забезпечення сталого розвитку територій шляхом акумуляції природної ренти у фондах суверенного добробуту, розширення рекомендованого переліку місцевих податків і зборів, надання регіонам права вводити до нього нові фіскальні елементи;
- децентралізацію управління природними ресурсами в регіонах, яка б враховувала їх специфіку і потреби на основі селективного підходу до господарських режимів залежно від специфіки природно-ресурсного потенціалу та забезпеченості природним багатством.

Результативність функціонування окресленої моделі забезпечується саме її інтегративними властивостями і гнучким характером. У системі корпоративного управління розглядуваним процесом у територіальному природно-господарському комплексі водні, земельні, лісові та мінерально-сировинні ресурси відіграють роль єдиного цілісного активу природного багатства території. За такою проектною моделлю можна застосувати широкий набір інструментів забезпечення розвитку територіальних господарських комплексів різних рівнів. Крім того, з використанням просторово-інституціонального підходу до управління природокористуванням істотно зростає роль територіальних громад, стосовно до яких за рахунок децентралізації об'єктивно виникає необхідність формування організаційно-правових засад для інтеграції природного капіталу в економічний оборот як повноцінного територіального активу.

Як окреме завдання слід визначити вибір оптимальних управлінських факторів (просторових багаторівневих управлінських систем) для формування інтегративних територіально-господарських комплексів — об'єктів стратегічного проектування та управління. Дослідженнями просторової організації природного багатства встановлено, що сьогодні в Україні відбувається процес утворення макромасштабних природно-ресурсних районів, достатньо чітко диференційованих за характерними ознаками структури природно-ресурсного потенціалу, природно-кліматичними умовами, характером та ефективністю використання ресурсної бази територій. У просторовому відношенні ці райони відповідають фракталам управління природокористуванням міжобласного рівня щодо формування інтегративних природно-господарських утворень. У цьому зв'язку слід зробити відступ і зосередити увагу на особливостях визначення природно-економічного району. У нашому випадку він розглядається як таксонна, об'єктивно сформована, географічно цілісна територія, що характеризується якісно своєрідним, внутрішньо цілісним поєднанням природних умов і ресурсів, які в комплексі відіграють роль

фактора формування відповідної структури господарства і суспільного територіального поділу праці, а також визначають серед інших факторів територіальну організацію господарства. Саме на базі природно-економічного району формується інтегративний територіальний природно-господарський комплекс (ІТПГК) як просторове природно-антропогенне утворення на базі системи взаємозв'язків між компонентами природи й господарством, яке функціонує в певних просторових межах на основі досягнення за рахунок ефективного управління динамічного балансу між економічною доцільністю споживання природних ресурсів та екологічною виправданістю втручання у природний стан навколишнього природного середовища.

Головною цільовою функцією природно-економічного району є саме інтегративна, тобто об'єднання в одну природно-господарську систему територій з такими природними умовами, ресурсами, соціальними і виробничими факторами господарювання, за рахунок взаємодії яких можливо досягти синергетичного ефекту в системі господарського простору країни (включаючи збалансування рівнів залучення природного капіталу до господарського обороту та економічного розвитку регіонів у цілому). На основі дослідження просторової організації природного багатства України запропоновано як аванпроект відповідну схему природно-економічного районування України (рис. 7). Зокрема, визначено вісім природно-економічних районів: **Південно-Східний** (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська області); **Західний** (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська, Чернівецька області); **Причорноморський** (Одеська, Миколаївська, Херсонська області); **Кримський** (АР Крим (з м. Севастополь)); **Лісостеповий** (Вінницька, Хмельницька, Кіровоградська); **Поліський** (Волинська, Житомирська, Рівненська); **Північно-Східний** (Харківська, Полтавська, Сумська); **Центральний** (Київська (з м. Київ), Черкаська, Чернігівська області).

У перспективі виокремлені природно-економічні райони можуть закласти базу для формування ІТПГК макрорівня. У цілому деталізовані питання про роль і місце таких інтегративних господарських утворень, ступінь їх внутрішньої інтеграції, наявність і характер управлінських структур, базові засади їх розвитку на перспективу виходять за межі цієї статті, залишаючись відкритими для подальших досліджень за відповідними напрямками. Сьогодні може йтися про загальний рамковий концепт їх розвитку на принципах державного регулювання міжобласного рівня, структурного, корпоративного і проектного управління, а також консолідованого фінансування сфери використання й охорони природних ресурсів і сталого розвитку регіонів.

У найближчій перспективі запропонована схема природно-економічного районування може стати основою для розробки програм міжрегіонального співробітництва у сфері природокористування, організації великих і середніх інвестиційних проектів спільного використання природно-ресурсної бази регіонального господарства, розвитку природоохоронної та виробничої інфраструктур за активної участі бізнес-структур регіонів, які входять до відповідного ІТПГК.

У середній та віддаленій перспективах можливими управлінськими рішеннями є створення корпоративних структур з управління сталим розвитком відповідних територій і регіональних фондів суверенного добробуту, а також розробка схеми нового адміністративно-територіального устрою України з укрупненням регіонів, де може бути використаний, зокрема, наведений аванпроект.

Рис. 7. Аванпроект природно-економічного районування України

Висновки

Визначення просторової організації національного природного багатства України є інструментом, за допомогою якого можливо значно підвищити рівень ефективного цілеспрямованого використання природного капіталу в господарському комплексі країни.

Національне природне багатство України, що сформувалося в результаті фізико-географічних, економічних, історичних та інших природно-антропогенних факторів і процесів, слід використовувати диференційовано на різних просторових рівнях (включаючи загальнодержавний, регіональний, локальний), спираючись на принципи “зеленої” економіки, “синьої” економіки та наноекономіки, відповідно до яких упорядковуються методи оцінки і напрями формування територіальних господарських систем.

Результати просторово-поресурсної вартісної оцінки природного багатства України та її регіонів зосереджують увагу на значущості факторів територіального розподілу, концентрації, забезпеченості населення природним багатством, економічної віддачі від нього та інших складових у створенні умов для ефективного роз-

витку територій у системі світових, національних і регіональних економічних відносин. При цьому важливу роль відіграє саме комплексність підходу до оцінки природного багатства України та її регіонів, яка дозволяє не тільки виокремити та охарактеризувати особливості структурної диференціації розподілу природного багатства та його окремих складових, але й більшою мірою визначити методи їх використання. Цьому процесу сприятиме запропонована просторово-інституціональна модель підвищення ефективності використання природного багатства, яка базується на концепті просторово-децентралізованого відповідального корпоративного господарювання та проєктивно-діяльнісному підході, із забезпеченням доходності, прибутковості та ефективності використання природних активів ІТПГК.

Саме оновлений тип ІТПГК міжобласного рівня природно-економічного району є таксонною, об'єктивно сформованою, географічно цілісною територією, що утворюється в результаті природно-економічних факторів. Істотним є те, що він характеризується якісно своєрідним, внутрішньо цілісним поєднанням природних умов і ресурсів, які в комплексі відіграють роль фактора формування відповідної структури господарства і суспільного територіального поділу праці, а також визначають серед інших факторів територіальну організацію господарства. На основі результатів дослідження просторової організації природного багатства у статті запропоновано аванпроект природно-економічного районування України.

Список використаної літератури

1. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України: підруч. : У 3 ч. — Ч. 3. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. — 552 с.
2. Руденко В.П. Географическое разнообразие природно-ресурсного потенциала регионов Украины. — Красноярск : КГТЭИ, 2007. — 168 с.
3. Руденко В.П. Довідник з географії природно-ресурсного потенціалу України. — К. : Вища школа, 1993. — 180 с.
4. Інституціоналізація природно-ресурсних відносин : моногр. ; [за ред. М.А. Хвесика]. — К. : ДУ “ІЕПСР НАН України”, 2012. — 400 с.
5. Хвесик М., Бистряков І., Клиновий Д., Лизун С. Змістовні ознаки комплексної економічної оцінки природного багатства України // Економіст. — 2014. — № 12. — С. 4–9.
6. Комплексна економічна оцінка природних ресурсів ; [за ред. М.А. Хвесика]. — К. : ДУ “ІЕПСР НАН України”, 2013. — 264 с.
7. Капіталізація економіки України ; [за ред. В.М. Гейця і А.А. Гриценка]. — К. : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2007. — 220 с.
8. Квак М. Національне багатство України: стан та перспективи // Вісник Тернопільського національного економічного університету. — 2008. — № 1. — С. 29–36.
9. Клиновий Д.В., Петровська І.О. Концептуальні засади комплексної оцінки природного багатства України // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. — 2014. — № 1. — С. 105–111.
10. Матюха В.В. Щодо питання комплексної економічної оцінки мінерально-ресурсного потенціалу // Механізм регулювання економіки. — 2012. — № 1. — С. 39–46.
11. Національне багатство України : моногр. ; [за ред. С.І. Дорогунцова]. — К. : РВПС України НАН України, 2005. — 224 с.
12. Бобух І.М. Пропозиції та перспективи формування національного багатства України : моногр. — К. : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2010. — 372 с.

13. Хвесик М.А., Збагерьська Н.В. Економічна оцінка природних ресурсів: основні методологічні підходи. — Рівне : РДТУ, 2000. — 194 с.
14. Медоуз Д.Х., Рандерс Й., Медоуз Д.Л. Пределы роста. 30 лет спустя : учеб. пособ. для ВУЗов. — М. : Академкнига, 2007. — 342 с.
15. Schumacher E.F. Small is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered. — London : Blond and Briggs, 1973. — 250 p.
16. Паулі Г. Синя економіка: 10 років, 100 інновацій, 100 мільйонів робочих місць. — К. : Risk Reduction Foundation, 2012. — 353 с.
17. Клейнер Г. Нанoeкономика // Вопросы экономики. — 2004. — № 12. — С. 70—93.
18. Иншаков О.В. Экономическая генетика и нанoeкономика. — Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2007. — 94 с.
19. Arrow K. Reflections on the essays / Arrow and the Foundations of the Theory of Economic Policy [ed. by G.R. Feiwel]. — L. : Macmillan, 1987. — 734 p.
20. Бистряков І.К., Клиновий Д.В. Системне визначення економічної оцінки природного багатства України // Вісник НАН України. — 2015. — № 8. — С. 49—57.
21. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / РВПС України НАН України. — К. : Наукова думка, 1993. — 218 с.
22. Котлер Ф., Бергер Р., Бикхофф Н. Стратегический менеджмент по Котлеру. Лучшие приемы и методы. — М. : Альпина Паблишер, 2012. — 144 с.

References

1. Rudenko V.P. *Geografiya Pryrodno-Resursnogo Potentsialu Ukrainy, u 3 ch.* [Geography of Ukraine's Natural-Resource Potential, 3 Parts]. Chernivtsi, Chernivtsi Nat. Univ., 2010, Part 3 [in Ukrainian].
2. Rudenko V.P. *Geograficheskoe Raznoobrazie Prirodno-Resursnogo Potentsiala Regionov Ukrainy* [Geographic Diversity of the Natural-Resource Potential of Ukraine's Regions]. — Krasnoyarsk, KSTEI, 2007 [in Russian].
3. Rudenko V.P. *Dovidnyk z Geografii Pryrodno-Resursnogo Potentsialu Ukrainy* [Handbook on the Geography of Ukraine's Natural-Resource Potential]. Kyiv, Vyscha Shkola, 1993 [in Ukrainian].
4. *Instytutsionalizatsiya Pryrodno-Resursnykh Vidnosyn, za red. M.A. Khvesyky* [Institutionalization of Natural-Resource Relations], edited by M.A. Khvesyk. Kyiv, IENMSD of the NASU, 2012 [in Ukrainian].
5. Khvesyk M., Bystryakov I., Klynovyi D., Lyzun S. *Zmistovni oznaky kompleksnoi ekonomichnoi otsinky pryrodnoho bagatstva Ukrainy* [Informative signs of a complex economic estimate of Ukraine's natural wealth]. *Ekonomist — Economist*, 2014, No. 12, pp. 4—9 [in Ukrainian].
6. *Kompleksna Ekonomichna Otsinka Pryrodnykh Resursiv, za red. M.A. Khvesyky* [Complex Economic Estimate of Natural Resources], edited by M.A. Khvesyk. Kyiv, IENMSD of the NASU, 2013 [in Ukrainian].
7. *Kapitalizatsiya Ekonomiky Ukrainy, za red. V.M. Geitsya, A.A. Grytsenka* [Capitalization of Ukraine's Economy], edited by V.M. Heyets, A.A. Grytsenko. Kyiv, Inst. for Economics and Forecast. of the NASU, 2007 [in Ukrainian].
8. Kvak M. *Natsional'ne bagatstvo Ukrainy: stan ta perspektyvy* [Ukraine's national wealth: state and perspectives]. *Visn. Ternop. Nats. Ekon. Univ. — Bull. of Ternop. Nat. Econ. Univ.*, 2008, No. 1, pp. 29—36 [in Ukrainian].
9. Klynovyi D.V., Petrovs'ka I.O. *Kontseptual'ni zasady kompleksnoi otsinky pryrodnoho bagatstva Ukrainy* [Conceptual principles of a complex estimate of Ukraine's natural

wealth]. *Zbir. Nauk. Prats' Nats. Univ. Derzh. Podat. Sluzh. Ukrainy – Coll. of Sci. Works of Nat. Univ. State Tax. Serv. of Ukraine*, 2014, No. 1, pp. 105–111 [in Ukrainian].

10. Matyukha V.V. *Shchodo pytannya kompleksnoi ekonomichnoi otsinky mineral'no-resursnogo potentsialu* [To the question of a complex economic estimate of the mineral-resource potential]. *Mekh. Reg. Ekon. – Mech. of Regul. of Econ.*, 2012, No. 1, pp. 39–46 [in Ukrainian].

11. *Natsional'ne Bagatstvo Ukrainy, za red. S.I. Doroguntsova* [Ukraine's National Wealth], edited by S.I. Doroguntsov. Kyiv, CSPFU, NAS of Ukraine, 2005 [in Ukrainian].

12. Bobukh I.M. *Propozytsii ta Perspektyvy Formuvannya Natsional'nogo Bagatstva Ukrainy* [Proposals and Perspectives of Formation of Ukraine's National Wealth]. Kyiv, Inst. for Economics and Forecast. of the NASU, 2010 [in Ukrainian].

13. Khvesyk M.A., Zbagers'ka N.V. *Ekonomichna Otsinka Pryrodnykh Resursiv: Osnovni Metodologichni Pidkhody* [Economic Estimate of the Natural Resources: Basic Methodological Approaches]. Rivne, RSTU, 2000 [in Ukrainian].

14. Meadows D.H., Randers J., Meadows D.L. *Predely Rosta. 30 Let Spustya* [Limits to Growth: The 30-year Update]. Moscow, Akademkniga, 2007 [in Russian].

15. Schumacher E.F. *Small is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered*. London, Blond and Briggs, 1973.

16. Pauli G. *Synya Ekonomika: 10 Rokiv, 100 Innovatsii, 100 Mil'ioniv Robochykh Mists'* [The Blue Economy: 10 years – 100 innovations – 100 millions jobs]. Kyiv, Risk Reduction Foundation, 2012 [in Ukrainian].

17. Kleiner G. *Nanoekonomika* [Nanoeconomics]. *Vopr. Ekon. – Quest. of Econ.*, 2004, No. 12, pp. 70–93 [in Russian].

18. Inshakov O.V. *Ekonomicheskaya Genetika i Nanoekonomika* [Economic Genetics and Nanoeconomics]. Volgograd, VolSU, 2007 [in Russian].

19. Arrow K. Reflections on the essays, in: *Arrow and the Foundations of the Theory of Economic Policy*, edited by G.R. Feiwel. London, Macmillan, 1987.

20. Bystryakov I.K., Klynovyi D.V. *Systemne vyznachennya ekonomichnoi otsinky pryrodnogo bagatstva Ukrainy* [The system definition of an economic estimate of Ukraine's natural wealth]. *Visn. NAN Ukr. – Bull. of NAS of Ukr.*, 2015, No. 8, pp. 49–57 [in Ukrainian].

21. Popovkin V.A. *Regional'no-Tsilisnyi Pidkhid v Ekonomitsi* [The Regionally Integral Approach to the Economy]. Kyiv, CSPFU, NAS of Ukraine, Naukova Dumka, 1993 [in Ukrainian].

22. Kotler Ph., Berger R., Bickhoff N. *Strategicheskii Menedzhment po Kotleru. Luchshie Priemy i Metody* [The Quintessence of Strategic Management: What You Really Need to Know to Survive in Business]. Moscow, Al'pina Publisher, 2012 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 7 березня 2016 р.

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

УДК 664.12+330.352.3:33.009.12

Б. В. СИНЕЛЬНИКОВ,
доцент, кандидат економічних наук

ВІДНОВЛЕННЯ ЛІДЕРСТВА БУРЯКОЦУКРОВОГО КЛАСТЕРА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ VI ДОВГОЇ ХВИЛІ М.Д. КОНДРАТЬЄВА

Проаналізовано сучасний стан бурякоцукрового підкомплексу. Розроблено стратегію зростання його конкурентоспроможності на основі нових принципів лідерства як нову парадигму, породжену процесом еволюції в умовах сучасної трансформації суспільства, у тому числі в сільському господарстві при переході до органічного відновлення сировини з урахуванням багаторічного досвіду ПП "Агроєкологія" Полтавської області.

Ключові слова: лідерство, зміна клімату, бурякоцукровий кластер, стратегічне прогнозування, органічне землеробство, фіаско ринку, нанотехнології, інтелектуальна власність, довгі хвилі М.Д. Кондратьєва.

B. V. SYNEL'NYKOV
Assoc. Professor, Cand. of Econ.Sci.

RENEWAL OF THE LEADERSHIP OF THE SUGAR-BEET CLUSTER OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE VI-th LONG WAVE BY M.D. KONDRAT'EV

The modern state of the sugar-beet subcomplex is analyzed. A strategy aimed at the increase in its competitiveness on the basis of new principles of leadership as a new paradigm generated by the process of evolution under conditions of the current transformation of the society, including the agriculture at the transition to the organic reproduction of raw materials, is developed with regard for the many-year experience of PE "Agroecology" in the Poltava region.

Keywords: leadership, change in the climate, sugar-beet cluster, strategic forecasting, organic farming, market's fiasco, nanotechnologies, intellectual property, long waves by M.D. Kondrat'ev.

Не навколо тих, хто вигадує новий шум,
а навколо винахідників нових цінностей
обертається світ.
Ф. Ніцше

Дослідження базується на системному підході В. Вернадського з орієнтацією на сталий розвиток бурякоцукрового кластера у світлі положень Римського клубу

© Синельников Борис Васильович (Synel'nykov Borys Vasyl'ovych), 2016; e-mail: mouser_xai@mail.ru.

і з урахуванням вірогідності отримання нових, непередбачених нами результатів, на основі яких будуть сформовані нові види бізнесу, особливо при творчому розвитку нанотехнологій та інтелектуальної власності.

Ми вперше знайшли шляхи трансформації бурякоцукрового кластера, що зазнає занепаду, в майбутнє соціально орієнтоване суспільство, що базується на європейських цінностях і розвинутих ринкових відносинах.

Бурякоцукрове виробництво — стратегічна галузь національного господарства. Втрата її експортного потенціалу призвела до зменшення посівних площ цукрових буряків, обсягів заготівлі та до розбалансованості між виробничими потужностями, створеними в минулому, і сучасними сировинними ресурсами. Галузь повинна відновити позиції серед лідерів з виробництва цукру і стати важливим джерелом наповнення державного і місцевих бюджетів України.

Окремі проблеми лідерства висвітлено в дослідженнях С.А. Калашнікової [1], Дж. Максвелла [2] та інших. Питання лідерства бурякоцукрового виробництва розглянуто нами вперше, хоча окремі аспекти раніше обговорювалися на різних рівнях [3; 4].

Таким чином, **мета статті** — розкрити шляхи відновлення стабільного і конкурентного функціонування бурякоцукрового виробництва в умовах подальшого розвитку глобалізаційних процесів на основі нових знань.

Бурякоцукровий комплекс АПК України включає три сектори:

- відновлення сировини;
- переробка сировинних ресурсів;
- удосконалення сфери послуг у контексті переходу до постіндустріального етапу цивілізаційного прогресу.

Фіаско ринку цукру та його наслідки для галузі

Фіаско ринку (market failure) — це ситуація, за якої ринок неспроможний координувати процеси економічного вибору, щоб забезпечити ефективне використання ресурсів. Основними причинами крім загальноекономічних стали:

- помилки приватизації та принципів ваучеризації, що нівелюють роль головного багатства галузі — людського капіталу, виробничий досвід і навички виготовлення “солодкого золота”;
- невідповідність виробничих потужностей обсягу попиту на цукор, яка залишилась у спадок від планового господарювання, що і визначило болісний процес закриття цілого ряду бурякоцукрових і рафінадних заводів разом з їх інфраструктурою;
- неконкурентоспроможність на світовому ринку ціни на цукор з буряку порівняно з цукром з тростинної сировини поставила в нерівні умови експорт цукру з України;
- втрата ринків реалізації цукру в країнах СНД;
- низька якість і обмежена номенклатура товарів галузі;
- необґрунтовано високі затрати факторів виробництва порівняно з результатами господарської діяльності підприємств і всього бурякоцукрового комплексу;
- відсутність в установчих документах підприємств і галузі в цілому матеріалів, які стосуються призначення (місії) і цілей діяльності на ринку і не стали основою для розроблення напрямів розвитку підприємств у найближчому майбутньому (отримання біогазу та органічних добрив, нетрадиційних джерел енергії і т. д.);

- низький рівень стратегічного прогнозування інвестиційних проектів;
- невисокі темпи реформування навчальних закладів у сфері підготовки фахівців, готових успішно працювати в умовах нового етапу розвитку глобалізації;
- неефективна податкова і митна політика, яка часто змінюється;
- серйозні недоліки в оцінюванні затрат і результатів інвестиційних проектів, які сприяють входженню в галузь інвесторів з низькою ефективністю проектів;
- зростання трансакційних витрат у зв'язку з ускладненням реалізації товарів галузі;
- низький рівень готовності до підприємництва в управлінській структурі цукрових заводів;
- наявність значної кількості цукрових заводів, які застрягли на півшляху до ринкової економіки (де-юре пішли з планової економіки, де-факто не здолали шлях до ринкової економіки);
- відсутність програми перепідготовки керівників-лідерів в інститутах після-дипломної освіти, здатних після навчання забезпечити конкурентоспроможність бурякоцукрового виробництва в умовах ускладнення глобалізаційних процесів;
- перетворення галузі на "дійну корову" для інвесторів передових цукровиробничих країн;
- відставання у створенні нового комплексу із завершеним циклом "наука — освіта — інвестиції";
- відсутність сформованої ефективної системи підготовки науковців "бакалавр — магістр — доктор філософії";
- помилкова концепція розвитку галузі в ринкових умовах.

Основні наслідки:

1) фіаско ринку визначило зниження частки України у світовому виробництві бурякового цукру з 24 до 1,2%, що остаточно "підірвало" економічний стан галузі, науково-дослідних, проектно-конструкторських, монтажних-налагоджувальних організацій, насінневих і машинобудівних заводів;

2) фіаско ринку цукру сприяло зменшенню грошових надходжень до державного і місцевих бюджетів, що ускладнило вирішення соціальних питань;

3) унаслідок зменшення посівних площ цукрових буряків, виведення з експлуатації ряду бурякоцукрових заводів та їх інфраструктури без роботи залишилися більш як 2 млн. осіб, що створило подальшу соціальну напруженість в регіонах бурякосіяння.

Бурякоцукрове виробництво в умовах ринку

Підприємці України 100 років тому в конкурентних умовах завоювали лідируючі позиції у виробництві цукру з бурякової сировини. У таблиці 1 наведено основні техніко-економічні показники бурякоцукрового виробництва України минулих років.

Таблиця 1

Основні показники бурякоцукрового виробництва України в 1911–1915 рр. *

Показники	Р о к и				
	1911	1912	1913	1914	1915
Посівна площа буряку (тис. га).....	594,8	562,3	533,6	633,0	594,2
Врожайність буряку (ц/га).....	179,1	137,5	173,3	172,3	154,8
Збирання цукрових буряків (тис. ц).....	103,5	75,9	88,5	101,2	88,2
Цукристість буряку (%).....	16,77	14,88	15,97	17,06	16,74

Закінчення таблиці

Вихід цукру (%).....	13,64	11,98	13,12	14,06	13,90
Тривалість отримання соку (діб).....	95,3	77,2	76,5	85,6	82,5
Кількість працюючих цукрових заводів.....	194	195	198	199	196

* Складено автором за [5].

Слід зазначити, що основні показники змінилися незначним чином порівняно із сучасними умовами, за винятком середньодобової переробки цукрових буряків на одному заводі. При цьому малі заводи в умовах нетривалого добування соку можуть отримувати досить високий вихід цукру (табл. 2).

Таблиця 2

Врожайність цукрових буряків по регіонах України в 1910–1914 рр. *

(т/га)

Губернії	Роки				
	1910	1911	1912	1913	1914
Київська.....	19,83	17,78	16,84	14,30	16,19
Подільська.....	19,12	18,25	13,57	11,01	13,94
Полтавська.....	19,89	19,60	22,35	13,53	21,14
Харківська.....	20,78	17,18	20,46	16,53	19,34

* Складено автором за [6].

Зазначимо, що найбільша врожайність цукрових буряків була в Харківській і Полтавській губерніях, проте ці показники були нижчими, ніж у європейських країнах (табл. 3).

Таблиця 3

Врожайність цукрових буряків у європейських країнах у 1910–1913 рр. *

(т/га)

Роки	Німеччина	Франція	Голландія	Швеція	Італія	Іспанія
1910	33,0	23,6	29,0	31,4	33,8	27,2
1911	18,0	17,4	36,0	28,4	27,7	23,8
1912	30,4	28,3	33,6	30,8	31,4	31,9
1913	31,8	23,8	27,5	30,7	33,4	24,2

* Складено автором за [5, с. 187].

У 1991 р. бурякоцукровий кластер України включав 192 цукрових і 5 цукро-рафінадних заводів, науково-дослідні та проектно-конструкторські інститути, машинобудівні заводи і ремонтно-налагоджувальні організації. Сировину для них поставляли 5,5 тис. бурякосіючих колгоспів, 400 радгоспів, 131 радгосп з виробництва бурякового насіння, 3 насіннєвих заводи. Врожайність і цукристість цукрових буряків значною мірою залежать, як і 100 років тому (див. таблицю. 1 і 2), від кліматичних умов, що зрештою визначає технологічну якість сировини і результати її переробки. Відзначимо, що докорінної трансформації зазнали умови відновлення сировини і в Україні, і за кордоном. Цукровиробничі господарства перейшли на потоковий і потоково-перевалочний способи збирання буряків. Проте результати такої трансформації є різними. У таблиці 4 наведено дані про відновлення сировини у світі.

Підкреслимо, що відставання України за врожайністю буряку від зарубіжних країн, яке розпочалося 100 років тому, збільшилося. В результаті з 1 га посівів бу-

ряку в зарубіжних країнах отримують 10–12 т цукру, а в Україні — тільки 3–4 т. В останні роки галузь, яка, за прогнозами, повинна була вийти на новий рівень економічного розвитку, опинилася на краю прірви. У таблиці 5 наведено основні дані розвитку галузі в ринкових умовах.

Таблиця 4

Врожайність цукрових буряків у 2011 р. *

(ц/га)

Увесь світ.....	536,7	Нідерланди.....	798,9
Австрія.....	742,0	Німеччина.....	628,0
Білорусь.....	453,4	Польща.....	573,6
Великобританія.....	752,6	Росія.....	391,7
Греція.....	588,7	Угорщина.....	570,7
Данія.....	675,0	Україна.....	363,3
Іспанія.....	881,4	Франція.....	947,2
Італія.....	570,1	Швейцарія.....	940,4
Канада.....	581,1	Швеція.....	629,0

* Складено автором за: Сільське господарство України : стат. зб. — К. : Державна служба статистики України, 2013. — С. 386.

Таблиця 5

Тенденції розвитку бурякоцукрового комплексу України *

Показники	Р о к и								
	1986– 1990	1991– 1995	1996– 2000	2001– 2005	2006– 2010	2011	2012	2013	2014
Площа посівів буряку (тис. га)	1645	1486	1013,9	757,7	516,5	544,4	466,4	270,4	333,0
Врожайність буряку (ц/га)....	265	205	173	210,3	304,5	363	407	397	472
Заготовлено буряку (млн. т)	43,6	31,3	16,80	14,58	14,77	17,79	17,55	9,22	15,11
Цукристість буряку при прийманні (%)	16,19	16,22	16,11	15,40	15,80	16,63	16,11	16,26	17,05
Перероблено буряку (млн. т)	42,0	30,3	16,16	14,03	18,86	17,36	17,17	9,06	14,81
Отримано цукру (тис. т)...	5027,0	3558,0	1959,0	1640,97	1768,0	2330,95	2226,38	1212,14	2081,014
Вихід цукру (%).....	11,91	11,91	12,19	11,73	12,46	13,46	12,95	13,35	14,04
Заводський коефіцієнт (%)	77,04	77,10	78,58	78,93	81,45	83,29	82,75	83,64	84,39
Коефіцієнт виробництва (%)	70,90	70,50	72,32	73,34	76,67	78,98	78,69	80,71	80,71
Тривалість виробництва (діб)	104,0	79,70	52,4	56,50	63,4	75,14	80,68	64,80	84,90
Виробництво цукру (т/га).....	3,06	2,30	1,93	2,32	3,50	4,52	5,00	4,50	6,40

Закінчення таблиці

Витрати буряку на виробництво 1 т цукру (т).....	8,40	8,40	8,20	8,58	8,24	7,45	7,72	7,48	7,26
Кількість працюючих заводів.....	192	190	172	126	86,0	77	63	38	48
Потужність заводів (тис. т)....	510,4	507,8	474,6	353,9	254,0	240,2	212,88	137,42	180,4

* Складено автором за: Сільське господарство України : стат. зб. — К. : Державна служба статистики України, 2013. — 533 с.; Статистичний щорічник України за 2013 рік. — К. : Державна служба статистики України, 2014. — 533 с.; [4].

З наведених даних видно, що основною тенденцією, яка характеризує еволюційний розвиток галузі, є економія на масштабах виробництва, коли сумарні витрати виготовлення одиниці продукції зменшуються при зростанні обсягів реалізації цукру. В останні роки вона поєднується із зростанням цукристості сировини у зв'язку із збільшенням (понад 92%) посівів буряків імпортом насінням, більш урожайним, але таким, що не підлягає тривалому зберіганню на приймальних пунктах.

Цукрові заводи у 2014 р. прийняли 15,113 млн. т цукрових буряків з цукристістю 17,05% і виробили 2081,014 тис. т цукру. Вихід цукру в цілому по Україні від початку виробництва становив 14,04%. Відзначимо, що рівно 100 років тому вихід цукру дорівнював 14,06%.

Залежно від якості виблений цукор буває:

- першої категорії — 192,094 тис. т, або 9,23% від загальної кількості;
- другої категорії — 446,143 тис. т, або 21,44% від загальної кількості;
- третьої категорії — 1434,25 тис. т, або 68,92% від загальної кількості;
- четвертої категорії — 8,5 тис. т, або 0,41% від загальної кількості.

Один з основних напрямів підвищення цінової конкурентоспроможності в цукровій промисловості — зниження собівартості виробництва цукрових буряків за рахунок підвищення врожайності і цукристості.

Лідерство в умовах глобалізації

Головною причиною кризового стану бурякоцукрової галузі в Україні стали недоліки професійної підготовки її керівників-лідерів: недостатньо осмислено цінності нового підходу до лідерства, випереджального характеру підготовки лідерів (погляд у майбутнє, аналіз тенденцій), використання сучасних технологій, адаптації зарубіжного досвіду реалізації програм підготовки лідерів, які стають ключем до розвитку галузі. Вона увійшла в якісно новий етап розвитку, коли визначальною ознакою стали нові цілі національного господарства. Перетворення, які відбуваються в галузі, вимагають чіткого лідерства НДІ, проектних організацій, ВНЗ. Сучасний підхід до їх роботи ліквідував суть лідерства, що і призвело до важких економічних втрат. Ніякі інвестиції в матеріальні ресурси не можуть бути порівнянними з інвестиціями в нові знання, підготовку лідерів нового покоління, які визначають нову якість економічного зростання на основі передових знань. Лідери з “новими” підприємницькими здібностями вирішують долю підприємств

нині і в майбутньому. Тому до їх підготовки і відбору необхідно поставитися компетентно і з особливою ретельністю.

Глобалізація світового економічного розвитку сприяє посиленню конкуренції серед виробників цукру. Якість і високий рівень кваліфікації випускників ВНЗ, їхні професійні компетенції перетворилися на вирішальний чинник економічного розвитку країн-лідерів. Інновації, побудовані на цих тенденціях, на практиці повинні реалізувати ідеї технологічного прориву. У цьому випадку перехід до постійної зайнятості трудових колективів у виробничий і міжсезонний періоди, ринковий підхід до оплати їх праці, формування "команди" на принципах стратегічного менеджменту доповнять зусилля лідерів у вирішенні складних питань підвищення конкурентоспроможності продукції галузі на національному і світовому ринках. Це важкий шлях, але не безнадійний.

Новим лідерам належить працювати у складних умовах. На початку третього тисячоліття людство ввійшло в "епоху глобальної цивілізації", ставши цілісним організмом у масштабах усієї планети, усвідомивши свою єдність перед обличчям численних загроз глобального характеру, де потрібними є об'єднання зусиль, ресурсів, знань усієї світової спільноти, взаєморозуміння народів і регіонів. Попереджувальні сигнали йдуть від природи, яка "протестує" проти знищення лісів, перетворення змілілих річок на стічні канали, а сільськогосподарських полів — на хімічні лабораторії, яке прогресує зникненням живих організмів. У результаті навколишнє середовище зменшує природну здатність до самовідтворення й набуває стійкої тенденції до деградації*.

Глобалізація стала об'єктивною реальністю, що характеризується замкнутістю глобального простору із загальною екологічною залежністю, яку ніхто не може ігнорувати. Людство почало структурну перебудову національних економік. Для зміни морально застарілих енергомістких і неефективних технологій на основі нових знань створюються енерго- і ресурсозберігаючі установки. Цей напрям зумовлює необхідність перерозподілу факторів виробництва з інших сфер, що говорить про залежність екологічних проблем від науки, освіти, виховання і т. д. Сьогодні ці проблеми стали ще актуальнішими у зв'язку із зменшенням запасів органічного палива. Сучасна цивілізація перебуває на переломному етапі свого розвитку. Людству належить змінити стратегію, яка має проявлятися в переході до сталого розвитку, який враховуватиме інтереси прийдешніх поколінь. Важлива роль у постановці цих питань належить Римському клубу, заснованому А. Печчеї, члени якого з 1982 р. наполягають на необхідності:

- переходу до сталого розвитку з урахуванням потреб майбутніх поколінь;
- попередження глобальних екологічних загроз, які динамічно насуваються на земну цивілізацію;
- розроблення заходів, спрямованих на збалансування обмежених ресурсів землі і необмежених потреб країн у соціально-економічній сфері;
- збереження клімату Землі, запобігання забрудненню атмосферного повітря, ґрунтів і вод шкідливими для здоров'я людини сполуками.

Процес глобалізації не має обмежень. Він зв'язує минуле, сьогодення і майбутнє людської цивілізації. Нині глобалізація та її проблеми не лише є очевидними, але й визначають необхідність втручання людини, здатної взяти на себе відпо-

* Продовольственная безопасность и изменение климата : доклад Группы экспертов высокого уровня. — Рим : ФАО, 2012. — С. 109—117.

відальність за наслідки процесів постглобалізації, що розгортаються, тобто за майбутній стан глобального світу.

Найважливіші складові лідерства

Лідерство сучасного аграрного бізнесу базується на отриманні високих урожаїв за рахунок “хімії”, яка дає на “отруєній землі” “отруєні продукти”. Інтенсивне землекористування досягло небачених висот. Перехід до органічного землекористування є важким і не відразу вирішуваним питанням. Ті, хто тотально використовує хімізацію і генну модифікацію під гаслом боротьби з голодом і бідністю, насправді сприяють деградації людства. Перехід до органічного землекористування докорінно змінить методи обробітку ґрунту.

Індустріалізація заради високої продуктивності машин і праці зумовлює катастрофічне руйнування сільськогосподарських угідь і зниження родючості ґрунтів, швидкість деградації яких унаслідок застосування інтенсивних агротехнологій і недотримання правил сільськогосподарської діяльності досягла небезпечного рівня. При цьому активно збільшуються площі кислих і солонцевих ґрунтів, відбуваються їх саванізація і запустинювання. Значна частина сільськогосподарської продукції не відповідає світовим стандартам якості й безпеки. У багатьох країнах світу розвивається органічне виробництво, яке враховує збереження навколишнього середовища і природних ресурсів, рівень біологічної різноманітності, стандарти утримання тварин і методи виробництва, які відповідають вимогам до продуктів, що виготовляються з використанням процесів природного походження. Задоволення зростаючого попиту на органічні продукти стало стратегічним напрямом розвитку сільського господарства і переробної промисловості [7].

Такий підхід дає можливість:

- забезпечити збереження і відтворення родючих ґрунтів;
- зберегти природні ресурси;
- забезпечити стає сільськогосподарське виробництво шляхом використання залишків рослин і відходів тваринництва, які є основою відтворення родючих ґрунтів;
- використати взаємозалежні форми життя, селекцію культур, сівозміну;
- регулювати обробіток ґрунтів;
- гарантовано забезпечити сільськогосподарським тваринам умови життя, які б враховували особливості їх відтворення;
- підтримувати біологічні цикли в системі господарювання, включаючи мікроорганізми, флору і фауну;
- зберегти генетичну різноманітність виробничих систем та їх оточення, включаючи захист рослин і тварин.

Органічне землеробство в Україні як початок трансформації фактора виробництва “земля” у фактор виробництва “природні ресурси” і лідерства бурякоцукрового виробництва

В останні роки в галузі в умовах ринкових відносин утворено нові організаційні форми — інтегровані компанії ринкового типу. На основі сучасних знань створено високоефективні гібриди цукрових буряків, стійкі до захворювань і з поліпшеними технологічними якостями. Посів дражируваним, інкрустованим, полірованим, однопаростковим насінням вітчизняного виробництва з високим ступенем

схожості на основі енергозберігаючих технологій дає можливість отримувати цукрові буряки з цукристістю 19% и вище. На цукрових заводах виконано певну роботу з освоєння нових технологічних і теплотехнічних схем переробки сировини з вищими показниками виробництва, що дозволило отримувати понад 4 т цукру з гектара посівів цукрових буряків, проте це значно менше, ніж, наприклад, у європейських країнах.

В Україні із 70-х років ХХ ст. існує система органічного землеробства. Тоді на Полтавщині почався широкомасштабний експеримент з освоєння безплужного вирощування сільськогосподарської продукції. Так, з 1975 р. в с. Михайлики Решетилівського району землю не орють, тут застосовують мінімальний обробіток ґрунту без використання отрутохімікатів і мінеральних добрив. На основі органічного землекористування в господарстві (площею 8 тис. га) виробляється екологічно чиста продукція, вирощена на принципах максимального використання природних факторів. Необхідно зазначити, що в ці роки перевага надавалась інтенсивним технологіям, які базуються на внесенні підвищених норм мінеральних добрив і широкому застосуванні пестицидів. Ученими Національного аграрного університету було обґрунтовано необхідність і доцільність освоєння ґрунтозахисних технологій і відновлення на їх основі екологічно безпечної продукції для дитячого, лікувального і профілактичного харчування. У 1975 р. в господарстві повністю відмовилися від внесення хімічних препаратів у ґрунт і почали використовувати тільки органічні добрива, сидерати. Перехід на природні методи відновлення родючості ґрунтів означав початок курсу на біологізацію землекористування. Вирощування цукрових буряків за технологією органічного землеробства давало можливість збільшити врожайність до 520 ц/га і водночас вирішити соціальні питання, направляючи 50% прибутку господарства на оплату праці [8]. Для переходу до органічного відновлення продукції довелося збільшити поголів'я худоби на 100 га сільськогосподарських угідь. Систематичний мінімальний обробіток та органічне відновлення ґрунту створили передумови для відтворення його структури, близької до природної.

Органічне відновлення сільськогосподарської продукції — творчий процес, який далекий від завершення. Нові знання сформують умови для його подальшого розвитку відповідно до напрямів досліджень Римського клубу, який поставив перед собою такі завдання: попередження глобальної екологічної загрози, що динамічно наступає на земну цивілізацію; збереження фауни і флори; задоволення сучасних потреб суспільства без загрози майбутнім поколінням. Ще задовго до створення Римського клубу над цими проблемами працювали В. Докучаєв, В. Вернадський, К. Тімірязєв, Т. Мальцев, Д. Менделєєв та інші вчені, які добре розуміли, що будь-який препарат, який вноситься у ґрунт, від якого гинуть бур'яни, не проходить безслідно для людей, тваринного світу і навколишнього природного середовища.

Основні аспекти економічного лідерства бурякоцукрового комплексу

Епоха глобальних соціально-економічних перетворень породила безліч проблем у функціонуванні бурякоцукрового виробництва в умовах ринкової економіки — а потім і велику кількість принципово нових завдань розвитку, що вимагають вирішення. Сьогодні відчувається, що всі виниклі негативні тенденції неможливо здолати без інноваційно-інвестиційної підтримки, зорієнтованої на нову філософію життя суспільства в умовах конкуренції, що загострюється, за фактори

виробництва і ринки збуту товарів. Професійна компетентність управління в період просування до постіндустріальної стадії еволюції цивілізації зростатиме за рахунок лідерських якостей і формуватиметься на принципах лідерства. Керівництво в індустріальному суспільстві і лідерство в постіндустріальній цивілізації в майбутньому стануть двома різними рівнями управління. Їх відмінність полягає в тому, що керівник минулого контролював бюджет і роботу підприємства, а лідер майбутнього буде робити роботу на вивільненні потенціалу і власного, і своєї команди для досягнення високих цілей і нових можливостей [9].

Лідерство – новий управлінський підхід, що виникає в сучасних умовах для забезпечення прогресивного розвитку галузей національного господарства. Передові країни відійшли від застарілих методів керівництва, віддавши перевагу новій концепції ефективного лідерства для досягнення нових цілей, що веде до зростання громадського попиту на лідерів. Передбачення – це перевага лідерів. У галузі є чимало прикладів ліквідації підприємств, викликані помилками передбачення, коли про негативні наслідки слід було знати заздалегідь.

Серед пріоритетних напрямів екологічної політики в галузі – екологізація виробництва, зменшення техногенного навантаження на природу, перехід до збалансованого використання і відновлення природних ресурсів, а також зменшення ресурсо- та енергомісткості виробництва буряку і цукру.

Так, для вирішення цих питань у Сумах створено перший в Україні Народний університет органічного землеробства. Завдання унікального навчального закладу – змінити ставлення людей до навколишнього природного середовища, популяризувати нові, нешкідливі та екологічно чисті технології обробки землі.

У перехідний період для досягнення лідерства в бурякоцукровому комплексі належить поліпшити техніко-економічні показники його роботи за рахунок:

- підвищення врожайності буряку;
- поліпшення коефіцієнта виробництва;
- зниження затрат праці;
- зниження витрат палива на добування соку;
- підвищення якості цукру, що випускається, на основі міжнародної системи управління безпекою та якістю харчових продуктів;
- ліквідації забруднення водойм громадського користування і скорочення споживання свіжої води на виробництво цукру.

Важливе місце займає конкуренція між підприємствами галузі. Її використання – динамічний процес, за якого підприємства ініціюють нові наступальні та оборонні дії, постійно змінюючи одну конкурентну зброю на іншу.

Основи входження галузі в режим нормального функціонування ринку

Теоретичною базою зниження впливу фіаско ринку цукру може бути тільки перехід від морально застарілого методу оцінювання інвестиційних проектів, які використовуються в галузі, до освоєння нового підходу, рекомендованого Інститутом економічного розвитку Світового банку. Він передбачає новий інструментарій аналізу, що відповідає ринковим відносинам, у тому числі динамічний аналіз беззбитковості й ухвалення ефективних рішень в умовах ризиків і невизначеностей. Метод включає такі розділи аналізу: маркетинговий, технічний, інституціональний, екологічний, соціальний, фінансовий, економічний, ризиковий.

Диверсифікація використання потужностей цукрових заводів створює економічні можливості для цілорічної зайнятості працівників у виробничий і ремонтний періоди. Співробітники заводської лабораторії повинні скласти основу науково-дослідного сектору як бази організації кластерів майбутнього, а працівники заводу — інвестиційного відділу, освоюючи виготовлення нестандартного, нетипового обладнання, виконання ремонтних робіт для підприємств регіону. Такий підхід дасть можливість вирішити не лише питання ефективної роботи галузі на принципах лідерства, але й основні соціальні проблеми, що виникли в трудових колективах у світлі переходу до ринкових відносин.

Слід розглянути питання вивчення у ВНЗ таких принципово нових предметів, як штучний інтелект, нанотехнології та нановиміри, роботи і маніпулятори, управлінський облік, внутрішній господарський механізм підприємств, стратегічне прогнозування, філософія техніки, лідерство в умовах подальшого розвитку глобалізаційних процесів. Такий підхід дозволить вітчизняним ВНЗ увійти до 700 найкращих дослідницьких університетів світу, що змінить долю студентів, дасть можливість готувати для галузі лідерів майбутнього.

З багатьох стратегій, використовуваних у ринкових умовах для цукрового виробництва, найбільш прийнятною стала стратегія під назвою “застряглий на півдорозі”, що передбачає відповідне державне регулювання податкової, митної та кредитної політики.

**Еволюційна “перебудова” фактора виробництва “праця”
на фактор виробництва “людський капітал” як початок переходу
бурякоцукрового виробництва від індустріального до інформаційного етапу
(постіндустріальної) цивілізації**

Формування сукупної робочої сили в бурякоцукровому виробництві в сучасних умовах пов’язане в основному із соціально-економічним розвитком сільських цукровиробничих регіонів. Водночас розвиток людського капіталу і підвищення віддачі від нього визначають розвиток і лідерство галузі, можливості її соціально-економічного зростання та досягнення соціального добробуту працівників галузі й усього сільського населення за рахунок виробництва сировини для цукрової промисловості.

Застосуємо теорію людського капіталу до економічного зростання в галузі та регіонах бурякосіяння, в яку закладено основи визначення провідної ролі людини у виробництві, винесення на перший план проблем соціального прогресу в галузі і самого працівника як кінцевої та головної мети розширеного відтворення як творчого, найбільш ефективного, постійно зростаючого ресурсу.

Визнання людських здібностей, талантів, знань, навичок особливими формами капіталу працівників галузі завжди було і буде дуже важливим. Носієм людського капіталу є конкретні працівники. Можливість створювати високоефективні гібриди цукрових буряків, готувати ґрунт під їх посів, вирощувати високі врожаї, переробляти сировину з високими техніко-економічними показниками залишається особливо актуальною.

Зростання і розвиток людей — це найбільш важливі складові лідерства. Лідери, які постійно “ростуть” самі, сприяють розвитку свого підприємства, впливають на багатьох і формують навколо себе успішну команду. Лише розвиваючи команду з вирощування і переробки буряків можна досягти лідерства в питаннях

підвищення виходу цукру з одиниці сировини, зниження витрат палива, енергії, води в технологічному процесі.

Також належить удосконалити ринок праці в галузі. У буряківництві і на цукрових заводах застосовується багато нового обладнання з високим рівнем автоматизації, але методи його ремонту залишилися старими. Їх треба привести у відповідність із сучасними вимогами менеджменту. Лідерство галузі починається на робочих місцях працівників служби головного механіка як при обробці буряків, так і на цукрових заводах. Прикладом можуть бути “гуртки якості” в Японії. Необхідно переосмислити роль людського капіталу, побачити вкладений у нього виробничий, довгостроковий за своїм характером, ефект, у тому числі й економічний.

Входження до числа лідерів можливе на основі подальшого розвитку ринкової економіки, що базується на інвестиціях у створення технічно передового виробничого апарату і найкваліфікованішого людського капіталу. Для підвищення ефективності виробництва належить на якісно новому рівні активізувати людський капітал, наприклад, заснувати премію АПК за оригінальні рішення в розвитку буряківництва і цукрових заводів, досягнення результатів передових цукровиробничих країн.

Бурякоцукровий завод майбутнього в контексті VI довгої хвилі М.Д. Кондратьєва

У найближчому майбутньому розвиток цукрових заводів на основі нових знань характеризуватиметься особливостями, зумовленими, зокрема:

- зміною клімату на планеті, забрудненням повітря, ґрунту і води шкідливими сполуками, що впливають на виробництво та якість цукрових буряків;
- появою в умовах перенасиченості цукрового ринку і зростання цін на енергоносії ще одного важливого чинника — екологічного, який визначатиме конкурентоспроможність підприємств;
- переробкою знецукреної стружки в біоенергетичних реакторах з метою отримання біогазу й екологічно чистого добрива, необхідного для відновлення родючих ґрунтів, що втрачають свої найкращі якості.

Нині ґрунти схильні до деградації. Під цим терміном розуміють поступове погіршення їх якості, зумовлене зміною умов відтворення під впливом господарської діяльності людини або природних процесів, що супроводжуються втратою продуктивних та екологічних функцій ґрунту.

Незабаром можуть проявитися ще й такі чинники:

- просування виробництва сировини в північні регіони через глобальне потепління, що змінить розміщення цукрових заводів відповідно до ізогумусових ліній Докучаєва — Костичева;
- моральне старіння традиційної дифузійно-випарної, вапняно-вуглекислотної технології.

Очищений сік II сатурації, “зелена” патока, меляса використовуватимуться у процесі отримання екологічно чистого палива для реактивних двигунів. Таке вдосконалення технології надає ряд переваг:

- регулювання відкачування дифузійного соку, соку II сатурації, “зеленої” патоки і т. д. для виробництва товарів, які потрібні на ринку (цукор або нове паливо);

- економія до 20% палива на технологічні потреби заводу;
- відновлення обсягів посівів цукрових буряків і повернення їх до сівозміни.
- підвищення якості цукру до європейського рівня за рахунок ліквідації другої і третьої кристалізацій, що дасть можливість на площах, які звільнились, організувати виробництво біогазу і нового виду палива;

- збільшення фінансових ресурсів для пом'якшення негативного впливу екологічного тягаря на природне середовище за рахунок розумного компромісу між технологією та економікою; у цьому напрямі важлива роль належить біотехнології, за допомогою якої з відходів сільськогосподарського виробництва, тваринництва, птахівництва, бурякоцукрових заводів вироблятимуться біогаз і добрива, отримані методом ферментації в біоенергетичних реакторах для відновлення родючих земельних угідь, що зазнали впливу цивілізації на етапі індустріального розвитку;

- використання відновлюваних джерел енергії;
- застосування нової технології отримання концентрованого бурякового соку методом виморожування, розробленої Київським Національним університетом харчових технологій.

На основі вивчення перехідних процесів **бурякоцукровий завод віддаленого майбутнього** характеризуватиметься такими особливостями:

- освоєнням фторалканової кристалогідратної технології, нанотехнологій;
- виробництвом екологічно чистого палива для реактивних двигунів;
- створенням "інтелектуальних" матеріалів;
- застосуванням сенсорів, роботів, штучного інтелекту.

Для створення бурякоцукрового заводу віддаленого майбутнього необхідно вивчити процеси переходу продуктів з одного стану в інший. Отримати такі дані можна за допомогою штучного інтелекту, що дає нові знання про закономірності технології виробництва цукристих речовин і адсорбційного розділення технологічних сумішей за допомогою фторалканів та їх кристалогідратів.

Кристалогідратна технологія дасть можливість на основі нових знань розробити нову технологію обробки соків без очищення від дефекаційного бруду, що дозволить "ліквідувати" відділення з випалення вапняку. Такий проект розв'яже проблеми економії енергоресурсів, охорони навколишнього середовища і цілий ряд соціально-екологічних питань.

Першим кроком у створенні бурякоцукрового заводу є перехід до застосування "інтелектуальних" сенсорів, до складу яких входять мікрокомп'ютери. Такий сенсор перетворює фізико-хімічні зміни в технологічному процесі і дає можливість активно впливати на його вдосконалення. Цей підхід стане характерною ознакою інформаційного етапу розвитку галузі.

Підвищенню ефективності бурякоцукрового виробництва сприятиме освоєння виробництва екологічно чистого палива для реактивних двигунів, хоча ризиків і невизначеностей на цьому шляху є чимало, як і конкурентів. Проте такий підхід сприятиме збереженню клімату Землі відповідно до умов Кіотського протоколу. Над створенням палива майбутнього в багатьох країнах світу працюють на базі нанотехнологій, адже запаси нафти і газу обмежені. Вирішенням цих питань займалися ще на Аляб'ївському цукровому заводі [10]. Очищення цукровмісних розчинів від домішок (мікро- та ультрафільтрування), згущування очищеного соку (нанофільтрування та зворотний осмос) на принципах мем-

бранної технології визначать вигляд бурякоцукрового заводу віддаленого майбутнього.

Основу економіки галузі майбутнього і підвищення добробуту працівників бурякоцукрового комплексу становить інтелектуальна власність на нові розробки у сфері виробництва цукрових буряків і цукру, яка прийнята патентними органами передових цукровиробничих країн.

Висновки

Індустріальні технології та руйнівний розвиток екологічних процесів зумовлюють підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва шляхом удосконалення технології, зниження енергомисткості і витрат на обробку і технічну переробку сировини. Для підприємств бурякоцукрового виробництва, що переживають занепад, необхідно підготувати лідерів з інноваційним мисленням для створення нових ідей і механізмів їх реалізації. Збереження чистоти навколишнього середовища стає вищою цінністю, що передбачає повернення до сталого розвитку галузі на основі підвищення родючості ґрунтів, захисту їх від деградації. Органічне землеробство дозволить захистити селянство, щоб екологічна драма, яка розігрується на нашій землі, не переросла в трагедію. Перехід до органічного землеробства змінить технологію цукрового виробництва і дасть можливість:

- перейти з двоступінчастого очищення соку на прогресивніше — одноступінчасте;
- змінити теплову схему і схему енергопостачання;
- вирішити питання переробки відходів — 100-процентного використання корисних речовин, що містяться в сировині.

Еволюція обробки цукрових буряків і вдосконалення технології їх переробки ще не завершилася. Новий виток лідерства забезпечить застосування нанотехнологій у переробній промисловості. Диверсифікація переробки сировини на цукрових заводах відкриває нові ринки і нові можливості лідерства. Органічне відновлення сировини та її переробка дозволять скоротити застосування дорогих мінеральних добрив, збільшити доходи бурякоцукрового комплексу, які можна буде направляти як інвестиції для досягнення стійких темпів економічного зростання на основі розвитку людського капіталу.

Розглянуте коло принципів питань лідерства бурякоцукрового виробництва базується на новій концепції, згідно з якою доходи працівників галузі в Україні (порівняно з країнами з розвинутою ринковою економікою) відрізняються різними вкладеннями в основний і людський капітал і збільшуються в результаті участі в інвестиціях у його розвиток через механізм акціонування. Розширення бурякоцукрового виробництва ґрунтуватиметься на базі нових знань, які стосуються екологічно чистого палива для реактивних двигунів і космічних апаратів, виробництва біогазу та органічних добрив із знецукреної бурякової стружки. Ризиків і невизначеностей на цьому шляху багато. Їх вирішення дасть можливість зробити крок до збереження клімату на нашій планеті відповідно до Кіотського протоколу і подальших рішень міжнародних організацій з охорони навколишнього природного середовища.

На нашу думку, VII довгу хвилю М.Д. Кондратьєва і XXII ст. бурякоцукровий кластер зустрине з новими цілями, місією, корпоративною, функціональ-

ною та операційною стратегіями, які не потребують зовнішніх енергетичних ресурсів.

Список використаної літератури

1. *Калашнікова С.А.* Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства : моногр. – К. : Університет імені Б. Грінченка, 2010. – 380 с.
2. *Максвелл Дж.* Розвину лідера в собі ; [пер. з англ.]. – К. : Брайт Букс, 2013. – 184 с.
3. Про законодавче забезпечення розвитку бурякоцукрового комплексу в Україні та заходи щодо його покращення // *Цукор України*. – 2005. – № 1-2. – С. 2–5.
4. *Ярчук М.М.* Підсумки роботи бурякоцукрової галузі України за виробничий сезон 2014–2015 рр. : матер. міжнар. наук.-техн. конф. – К. : Цукор України, 2015. – С. 28–56.
5. *Пышкало К.А.* Основные показатели по сахарной промышленности за до-революционный и революционный период. – М., Л. : Снабтехиздат, 1932. – С. 12–69.
6. *Чаянов А.В.* Себестоимость сахарной свеклы / Труды научно-исследовательского института сельскохозяйственной экономики. – М. : Издание "Сахаротреста", 1928. – 132 с.
7. *Джарвис Д., Пэдок К., Купер Х.* Управление биологическим разнообразием в сельскохозяйственных системах. – Рим : Bioversity International, 2007. – 476 с.
8. *Черкас В.М.* Автограф на землі: фоторозповідь про життя і творчість С.С. Антонця. – Полтава : ТОВ "Симон", 2013. – 228 с.
9. *Оуэн Х., Ходжсон В., Газзард Н.* Призвание – лидер: полное руководство по эффективному лидерству. – Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2005. – 384 с.
10. *Синельников Б.* Розвиток бурякоцукрового виробництва в контексті інтелектуальної спадщини М. Д. Кондратьєва // *Економіка України*. – 2011. – № 11. – С. 44–59.

References

1. Kalashnikova S.A. *Osvitnya Paradygma Profesionalizatsii Upravlinnya na Zasadakh Liderstva* [Educational Paradigm of Professionalization of a Management on the Principles of Leadership]. Kyiv, B. Grinchenko Univ., 2010 [in Ukrainian].
2. Maxwell J. *Rozvyn' Lidera v Sobi* [Developing the Leader within You]. Kyiv, Brait Buks, 2013 [in Ukrainian].
3. *Pro zakonodavche zabezpechennya rozvytku buryakotsukrovogo kompleksu v Ukraini ta zakhody shchodo iogo pokrashchennya* [On the legislative support of the development of Ukraine's sugar-beet complex and measures on its improvement]. *Tsukor Ukrainy – Ukraine's Sugar*, 2005, Nos. 1-2, pp. 2–5 [in Ukrainian].
4. Yarchuk M.M. *Pidsumky roboty buryakotsukrovoi galuzi Ukrainy za vyrobnychyi sezon 2014–2015 rr. v: Mater. Mizhnar. Nauk.-Tekhn. Konf.* [Totals of the functioning of Ukraine's sugar-beet branch for the production season 2014–2015, in: Proceed. of Intern. Sci.-Techn. Conf.]. Kyiv, Tsukor Ukrainy, 2015, pp. 28–56 [in Ukrainian].
5. Pyshkalo K.A. *Osnovnye Pokazateli po Sakharnoi Promyshlennosti za Dorevolutsionnyi i Revolyutsionnyi Period* [Main Indices on the Sugar Industry for the

Pre-Revolution and Revolution Periods]. Moscow, Leningrad, Ssnabtekhizdat, 1932, pp. 12–69 [in Russian].

6. Chayanov A.V. *Sebestoimost' Sakharnoi Svekly* [Prime Cost of Sugar Beet]. Moscow, Proceed. of the Sci.-Research. Inst. of Agricult. Economy, Sakharotrest, 1928 [in Russian].

7. Jarvis D., Padoch C., Cooper H. *Upravlenie Biologicheskim Raznoobraziem v Sel'skokhozyaistvennykh Sistemakh* [Managing Biodiversity in Agricultural Ecosystems]. Rome, Bioversity International, 2007 [in Russian].

8. Cherkas V.M. *Avtograf na Zemli: Fotorozpovid' pro Zhyttia i Tvorchist' S.S. Antontsya* [Autograph on the Land: Photostory about the Life and the Creative Work of S.S. Antonets']. Poltava, Symon, 2013 [in Ukrainian].

9. Owen H., Hodgson V., Gazzard N. *Prizvanie – Lider: Polnoe Rukovodstvo po Effektivnomu Liderstvu* [The Leadership Manual: Your Complete Guide to Effective Leadership]. Dnepropetrovsk, Balans Biznes Buks, 2005 [in Russian].

10. Synel'nykov B. *Rozvytok buryakotsukrovogo vyrobnytstva v konteksti intelektual'noi spadshchyny M. D Kondrat'eva* [Development of the sugar-beet production in the context of M. D Kondrat'ev intellectual inheritance]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2011, No. 11, pp. 44–59 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15 жовтня 2015 р.

РОЗДУМИ ПУБЛІЦИСТА

УДК 330.341.1

П. Т. БУБЕНКО,
*професор, доктор економічних наук,
директор,*
В. А. ГУСЄВ,
*кандидат фізико-математичних наук,
в.о. начальника відділу проблем науково-технічного і економічного прогресу регіону*

*Північно-Східний науковий центр НАН і МОН України
(Харків)*

ПРОДОВЖУЄМО ЗАГОВОРЮВАТИ ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

Розглянуто інституціональні складові активізації інноваційних процесів в економічній системі країни. Обґрунтовано причини байдужості до участі в них великого бізнесу та влади. Досліджено роль і вплив науки на характер і темпи інноваційних перетворень, складові формування інноваційної свідомості суспільства.

Ключові слова: інноваційний розвиток, бізнес, влада, наука, інституційне середовище, підприємництво, інфраструктура, суспільство.

—————
P. T. BUBENKO,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Director,*
V. A. GUSEV,
*Cand. of Phys.-Math. Sci.,
Acting Head of the Department of Problems of Sci. Techn. and Econ. Progress of Regions*

*North-East Scientific Center of the NAS and the MES of Ukraine
(Kharkiv)*

CONTINUE TO AFFECT THE INNOVATIVE DEVELOPMENT BY TALKING

The institutional components of the activation of innovative processes in country's economic system are considered. The reasons for the indifference of the great business and the power to the participation in them are substantiated. The role and the influence of science on the character and rates of innovative transformations, as well as components of the formation of society's innovative consciousness, are studied.

Keywords: innovative development, business, power, science, institutional medium, enterprise, infrastructure, society.

Багаторічна практика інноваційних перетворень національних економік провідних країн світу переконливо доводить, що підсумковий успіх на цьому без-

альтернативному шляху залежить від дійовості систем стратегічного планування та якості інституційного середовища. Досліджуючи та розвиваючи основи неоінституціоналізму та економічного розвитку, нобелівський лауреат Д. Норт підкреслював, що вірно обраний стратегічний курс у поєднанні з відповідними інституційними правилами виступає в ролі фундаментального фактора ефективного функціонування господарських систем у довгостроковій перспективі [1]. З огляду на це розглянемо вітчизняну інноваційну дійсність.

Після нетривалого затишшя українська науково-технічна та експертна спільнота знову енергійно заговорила про перспективи інноваційного розвитку України і пов'язані з цим проблеми. Так, нещодавно вийшла з друку Національна доповідь “Інноваційна Україна 2020” [2], підготовлена колективом авторів Національної академії наук України, опубліковано дискусійні статті академіка НАН України В. Гейця [3; 4] про необхідність нової індустріальної політики на інноваційній основі та бар'єри на шляху її реалізації, а також декілька статей з цієї теми [5; 6; 7]. Оскільки інноваційна тематика є для нас актуальною [8; 9], ми уважно ознайомилися з цими матеріалами і маємо констатувати: інноваційні перспективи України, як і раніше, залишаються доволі туманними. Спробуємо пояснити причини цього неприємного факту.

По-перше, констатуємо, що практично всю вербальну та епістолярну активність на інноваційному полі демонструють виключно люди науки й ті, кого прийнято називати експертами (найчастіше це ті ж вчені), які в численних статтях і доповідях закликають державу і бізнес перейти на інноваційні рейки. Проте їх представники ніби не чують цих закликів, мовчать і в дискусіях участі не беруть.

По-друге, більшість фахівців, які досліджують інноваційну тематику, зазвичай правильно й обгрунтовано вказують на проблеми і бар'єри, що перешкоджають інноваційному розвитку економіки, та ілюструють це за допомогою переконливої статистики та експертних суджень. Але як тільки справа доходить до з'ясування причин, що викликають ці проблеми і створюють певні бар'єри, то переконливість і обгрунтованість суджень кудись зникають, а сформульовані положення та висновки викликають чимале здивування *. Головними причинами невдач інноваційних починань найчастіше називають:

- 1) низький рівень фінансування наукової та інноваційної сфер;
- 2) фрагментарність, неузгодженість існуючих інноваційних законів, стратегій і програм різного рівня і/або їх невиконання;
- 3) відсутність повноважного органу державної влади, відповідального за інноваційний розвиток економіки;
- 4) недосконалість інститутів інноваційної інфраструктури.

Зазвичай владі пропонується один і той самий перелік рекомендацій: збільшити фінансування, вдосконалити діючі та прийняти нові закони і програми, створити новий повноважний державний орган та прискорити створення інноваційної інфраструктури — різноманітних парків, технополісів і венчурних фондів.

* Винятки з цього ряду бувають нечасто. Серед недавніх публікацій таким прикладом є стаття В.П. Онищенко [5], який цілком правильно вказує на безперспективність руху по інноваційному шляху за допомогою створення нових державних органів і прийняття нових програм.

Зауважимо, що такого роду висновки та рекомендації залишаються незмінними вже багато років. За цей час у країні змінилося кілька урядів та спеціальних державних органів (Державний інноваційний фонд, Інноваційна компанія, Служба з питань спеціальної інформації та критичних технологій, кілька Держкомітетів з інвестицій, інновацій та інформатизації), проте Україна продовжує займати останні місця в різних інноваційних рейтингах [2], більшість наукомістких виробництв деградують, малий технологічний бізнес не відіграє ніякої ролі в реальному економічному житті.

Отже, чому в інноваційних дискусіях не бере участь великий бізнес? Швидше за все, тому, що для нього цієї проблеми (переходу до інноваційних координат розвитку) взагалі не існує, оскільки бізнес звертається до науки і нових технологій тільки тоді, коли цього не можна не робити, тобто коли конкуренти випереджають і падає прибутковість. Сама по собі "любов до інновацій" є протиприродною для бізнесу, оскільки це пов'язано з підвищеними витратами. У великому ж бізнесі нашої країни конкуренції між виробниками практично немає, а є конкуренція за близькість до влади і державних ресурсів. Перемагати за такої "конкуренції" і за рахунок цього забезпечувати прибутковість свого бізнесу цілком можливо і без інновацій у класичному їх розумінні. Тут будуть більш доречними "інновації" в корупційні схеми і в схеми вибіркового правозастосування, що теж є елементом корупції. Створене в країні непрозоре бізнес-середовище є цілком звичним і навіть комфортним для лідерів українського бізнесу, що дозволяє їм досить успішно функціонувати, не обтяжуючи себе якими-небудь нововведеннями.

Це головна причина неінноваційності великого українського бізнесу (і одна з причин, яка пояснює невисоку активність зарубіжних інвесторів). Є й інші чинники. По-перше, це загальна технологічна відсталість української промисловості по відношенню до рівня виробництв передових країн, яка дозволяє вітчизняному бізнесу за необхідності модернізувати свою виробничу базу за рахунок зарубіжних закупівель технологічного секонд-хенду, що, виявляється, є і дешевшим, і надійнішим, ніж замовлення інноваційних розробок у вітчизняних науково-конструкторських організаціях *. По-друге, невисокий інтерес бізнесу до вітчизняної науки пов'язаний ще і з тим, що наші наука та інженерія не володіють достатнім досвідом створення зразків сучасної техніки і технологій "під ключ", з необхідними гарантіями їх якості та високого рівня сервісного обслуговування, що давно вже є нормою у світовій практиці.

А чому численні українські уряди інноваційно неактивні? По-перше, тому, що вони так чи інакше представляють і захищають інтереси інноваційно пасивного великого бізнесу. По-друге, тому, що левову частку свого часу і ресурсів змушені витратити і направляти на підтримку **функціонування** соціально-економічного комплексу країни, а не на його **розвиток**, що вимагає застосування зовсім інших організаційних, фінансових і правових інструментів. По-третє, тому, що і в законодавчій, і у виконавчій владі досі поширеними є досить примітивні і часто невірні уявлення про специфіку та особливості інноваційної діяльності. Наприклад, існує переконання, що в основі інноваційних економік лежить плодо-

* "Якщо розглянути особливості закупівлі українськими підприємствами нових технологій, то слід зауважити, що в основному придбаними технологіями є вже апробовані за кордоном ноу-хау, ліцензії на вже освоєні у випуску в інших країнах вироби" [2, с. 186].

носна, добре фінансована наука, а проблеми інноваційного розвитку можна вирішити шляхом прийняття правильно написаних законів. По-четверте, тому, що вітчизняні законодавці та державні службовці фактично відповідають не за довгострокові перспективи розвитку підвідомчої країни, а лише за її стан на 1–3 роки наперед, тоді як інноваційні економіки (інститути та інфраструктура) створюються протягом 10 і більше років.

Отже, комплексно вирішувати проблеми довгострокового інноваційного будівництва у владі нікому і ніколи, але при цьому вона розуміє, що необхідно хоча б зовні демонструвати відповідність національної економіки світовому економічному мейнстриму. Так і виник оригінальний спосіб “відповідності без напруження”, що імітує інноваційну цілеспрямованість. У підсумку вже який рік отримуємо таку картину: науково-експертна громадськість б’є на сполох і наполегливо привертає увагу влади до небезпечних наслідків інноваційної пасивності, а влада до цього нібито прислуховується й очікує від учених необхідних пропозицій і рекомендацій (їх незмінний перелік ми зазначили раніше), після чого залишає без уваги їх перший пункт (збільшити фінансування) й охоче переходить до другого, третього і четвертого. У результаті країна отримує чергову порцію нормативних документів, які ніхто виконувати не збирається, поспіхом створений новий управлінський орган з розмитими функціями і чергову програму розвитку інноваційної інфраструктури, для якої забувають передбачити фінансування. Всім обізнаним заздалегідь відомо, що більшість нових за назвою інноваційних інститутів не працюватимуть, а ті, які все-таки почнуть діяти, вироблятимуть зовсім не те, що малося на увазі. І в наступному циклі інноваційно-імітаційної активності ці інститути або скасують (останні приклади: Держагентство з інвестицій та управління національними проектами і Держагентство з питань науки, інновацій та інформатизації), або їх активність дуже обмежать (технопарки).

Тож, пам’ятаючи рекомендації Д. Норта і застосовуючи їх до інноваційного сьогодення України, ми маємо зазначити, що всі численні спроби розгорнути в її економічній системі інноваційні перетворення будуть марними без наявності відповідних інститутів та інституційного середовища.

Однією з головних причин украї низької інноваційної домінанти господарського комплексу України є хибна і контрпродуктивна практика реалізації економічної моделі розвитку на основі надконцентрації практично всіх ресурсів країни в декількох фінансово-промислових групах, незважаючи на те, що визначальним рушійним елементом такого розвитку слугує малий і середній інноваційний бізнес, який, до речі, ментально більш властивий нашому суспільству, тому що в його основі завжди був здоровий індивідуалізм особистості. Більш лібералізоване, диверсифіковане економічне середовище має стати підґрунтям не тільки динамічного розвитку національного виробництва, але й, що вкрай важливо, розгортання інноваційних перетворень у вітчизняній економіці, які для неї є життєво необхідними. І зовсім не випадково австрійський економіст Й. Шумпетер саме малому підприємцю відводив вирішальну роль у цих перетвореннях, пов’язуючи підприємницьку діяльність з новаторством і творчістю [10].

Інноваційні економіки найбільш успішних країн створюються і функціонують, спираючись на наявність таких фундаментальних умов (підстав):

- 1) підприємців (у шumpетерівському розумінні);
- 2) висококонкурентного середовища;
- 3) розвинутої науки;
- 4) фінансових інститутів та фінансових ресурсів;
- 5) інноваційної інфраструктури (в тому числі правових інститутів).

Критичними (найбільше впливають на ситуацію) є дві перші умови. Якщо підприємців у країні немає або їх дуже мало, то ніякі комбінації інших чинників не можуть помітно активізувати інноваційну діяльність. У цьому відношенні хороший матеріал для аналізу дає ситуація в Росії, де в останні роки було зроблено серйозні кроки із створення основи інноваційної економіки та розвитку промисловості високих технологій. Держава щороку направляла в інноваційну сферу мільярди рублів, на які створювалися численні інститути нової економіки: регіональні та галузеві інноваційні центри, технологічні та наукові парки при великих наукових установах і університетах, техно- та іннополіси, венчурні компанії, держкомпанії високих технологій ("Роснано", "Ростех"), багатомільярдний проект "Сколково". У РФ існують десятки приватних венчурних фондів, активно працює співтовариство бізнес-ангелів і при цьому збережено розвинуту науково-технічну систему, отже, можна говорити, що в Росії представлено три з названих базових умов: третю, четверту і п'яту. А от життєздатні основи інноваційної економіки в Росії створити так і не вдалось. Однією з головних причин невдачі незалежні експерти називають дефіцит підприємців та ефективних підприємницьких проєктів [11; 12].

Напевно, цей дефіцит підприємливих людей зумовлений історично, оскільки ні багатовікова історія Російської імперії з величезною кількістю підневільного населення, ні тривалий радянський період аж ніяк не сприяли масовій появі енергійних активних людей, орієнтованих на вільну економічну поведінку. Ця проблема також є і в Україні, значна частина населення якої, в основному в південно-східних і центральних областях, ментально орієнтована на наймані форми трудової діяльності, а не на самостійні та самодостатні форми життєзабезпечення. Додамо також, що для значної частини населення нашої країни характерним є насторожене і навіть негативне ставлення до приватної економічної діяльності, корені якого йдуть у радянське минуле, коли така діяльність переслідувалася державою і засуджувалася суспільством.

Що стосується другої умови (наявності конкурентного середовища), то в Україні, як і в більшості країн з перехідною економікою, таке середовище так і не створене, оскільки воно існує тільки там, де є багато незалежних підприємців, корупція контрольована, а правова система і судова влада ефективно захищають права власності. Якщо цього немає, то конкуренція штучно пригнічується, бізнес-середовище стає непрозорим, а стимули до інноваційної поведінки в бізнесі зникають.

Таким чином, ми стверджуємо, що для успішного розгортання інноваційних перетворень в економіці повинні бути обов'язково представлені суб'єкти інноваційної поведінки (підприємці), а також існувати конкурентне бізнес-середовище, яке стимулює таку поведінку, тобто необхідними є перші дві умови з наведеного переліку. А от швидкість такого процесу визначатиметься тим, наскільки оперативно можуть бути створені та задіяні умови чотири і п'ять. Оче-

видно, що чудес в економіці не буває, тож ринкова фінансова система не відбувається за помахом чарівної палички, тим більше такі складні її форми, як венчурна індустрія. Для цього потрібні добре підготовлені люди, особлива атмосфера довіри, працюючий фондовий ринок. Зростання інтересу бізнесу до високорентабельних проектів і безумовного дотримання правових відносин у нових секторах економіки поступово спонукатиме до розвитку відповідної законодавчої бази та появи справжньої, а не імітаційної інфраструктури, бізнес-інкубаторів, технологічних, наукових та індустріальних парків, у яких, на відміну від уже існуючих, будуть справжні споживачі їх послуг — реальні інноваційні компанії.

На початку будівництва української інноваційної економіки помітна, а, можливо, і визначальна, роль у фінансуванні нових проектів у високорентабельних галузях може належати нерезидентам, різним зарубіжним венчурним та іншим фондам. Боятись і перешкоджати цьому не слід, таку практику потрібно аналізувати і розглядати як майбутній бонус за набуття досвіду управління складними проектами у власній інноваційній економіці. З появою справжньої конкуренції хоча б в обмеженій кількості вітчизняних галузей і з формуванням власних менеджерів інноваційних проектів (фінансистів, маркетологів, управлінців) національні ресурси обов'язково почнуть надходити до цієї сфери, поступово формуючи національну інноваційну систему.

Що ж до науки, то її роль у створенні основ інноваційної економіки не слід перебільшувати. Досвід великої кількості країн Південно-Східної Азії, Латинської Америки та Європи переконливо показує, що перехід національних економік на інноваційні алгоритми розвитку можливий і без наявності високорозвинutoї науки. У глобальному світі науково-технічні результати легко долають національні кордони, і бізнес (у першу чергу високотехнологічний) має у своєму розпорядженні сьогодні численні інструменти вільного перенесення знань з країни до країни в матеріальній і нематеріальній формах. Звичайно, йдеться перш за все про прикладні знання, що відображено в патентах і ноу-хау, які безпосередньо можуть бути включені в існуюче виробництво. Поводження з такими знаннями давно технологізовано (тобто існують загальнодоступні системи та правила їх пошуку і придбання).

Зовсім іншою є ситуація з використанням знань у новітніх галузях, де створюються принципово нові (зауважимо, і найдорожчі) товари і послуги. Необхідні для цього ексклюзивні знання вільно не продаються і не купуються, а їх походження практично завжди пов'язане з результатами передових досліджень фундаментальної науки. Зрозуміло, що проведення таких досліджень доступне тільки обмеженому числу розвинутих країн, які одночасно є безумовними економічними лідерами.

З огляду на сказане про вплив науки на перспективи інноваційного економічного розвитку інноваційна економіка ординарного рівня може бути створена при наявності в економічній системі критичних (перших двох) і похідних (двох останніх) умов. Наявність власної науки світового рівня для цього є не обов'язковою. Якщо ж країна претендує на лідируючі позиції з тих чи інших напрямів економічної діяльності, то розвиток власної фундаментальної науки і "високих" технологій стає необхідною умовою. Серед беззаперечних економіч-

них лідерів ми бачимо Японію, Республіку Корею, які починали свій шлях без конкурентної науки, але створювали її паралельно з накопиченням значного економічного потенціалу та появою претензій на лідируючі позиції. Є й інші приклади: так, згідно з рейтингом глобальної конкурентоспроможності * та глобальним інноваційним індексом ** Швейцарія (5,76; 1,00), Сінгапур (5,68; 0,96) і Швеція (5,43; 0,99) є лідерами завдяки стрімкому розвитку інноваційних виробництв (здебільшого залучених іззовні), хоча в науковій сфері вони не на перших позиціях.

Повернемося до ситуації в Україні. Із сказаного випливає, що неодноразові спроби сформувавши в країні хоча б острівці інноваційної економіки не мали успіху саме через нечисленність підприємницького співтовариства ***, відсутність конкурентного середовища, а також серію принципових помилок уряду, що були допущені при створенні інфраструктури і формуванні інноваційного законодавства. За наявності локальних інноваційних зон ми помітно відстаємо навіть від Росії. Проте за обмеженістю загального інноваційного поля ми дуже схожі, оскільки бізнес обох країн у більшості своїй залишається байдужим і до науки, і до інноваційної інфраструктури, і до інноваційного законодавства.

Додаткову складність в інноваційному розвитку національної економіки зумовлено низькою інноваційною культурою суспільства. Наприклад, у науковому середовищі є досить поширеним упередження до підприємницької діяльності, особливо серед вчених і керівників старшого віку, що істотно гальмує розвиток наукового підприємництва. Те саме можна сказати і про вітчизняних чиновників, але в їх середовищі таке ставлення проявляється не стільки негативно, скільки споживацьки. Тут поширеною є думка, що допомагати бізнесу не потрібно — у нього і так все є. В цьому контексті наше суспільство багато в чому протистоїть західному, де бізнес уже давно розглядається як один з найбільш шанованих і корисних видів діяльності, за рахунок успіхів якого забезпечується добробут усього суспільства. Нам неодноразово доводилося бачити, як широко дивуються західні бізнесмени, які інвестують в Україну, з того, що ніхто з чиновників ніколи не питає їх про те, чи потрібна їм якась допомога. Це радикально відрізняється від європейського контексту, де така допомога і сама її пропозиція давно є нормою.

Ще одним свідченням невисокої бізнес-культури суспільства слугує поширення (навіть в експертному середовищі) досить примітивного, а часто і спотвореного уявлення про бізнес в цілому і про інноваційний бізнес зокрема. Наприклад, обговорюючи ті чи інші проблеми бізнесу, фахівці часто не розрізняють поняття "підприємець" і "бізнесмен" (ділова людина), неприпустимо змішуючи їх. Але ж різниця між ними є принциповою! Бізнесмен прагне оптимізувати існуючий бізнес, і цінність для нього — стабільність ринкових умов. Підприємець же прагне отримати прибуток у мінливих умовах, і головна цінність для нього — зміни

* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www3.weforum.org/dosc/gcr/2015-2016.

** [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.globalinnovationindex.org/content/page/data-analysis>.

*** Тут і далі йдеться про підприємців, які зайняті в high-tech-бізнесі. Про їх малочисельність говорить як статистика, так і наш власний досвід. У 2012 р. у Харкові було проведено спеціальне дослідження, яке показало наявність не більше 20 (!) малих підприємств у даній сфері діяльності. І це на півторамільйонне місто з великою кількістю ВНЗ, НДІ та промислових підприємств.

на ринку! Він часто сам створює і формує ці зміни, а потім використовує їх шляхом освоєння нововведень, які ведуть до інновацій.

Наступний приклад спотвореного уявлення про інноваційну дійсність — змішування понять “підприємство” та “інфраструктура”. Віднесення інститутів інноваційної інфраструктури до класу підприємств є принципово неправильним і майже неминуче призводить до патової ситуації. Пояснимо це детальніше. Підприємство, відповідно до законодавства, — це самостійний господарюючий суб’єкт, який функціонує з метою отримання прибутку, тобто підприємство самостійно обирає вид своєї діяльності, а прибуток — це мета його діяльності. Інфраструктурні ж організації створюються для надання суб’єктам діяльності (у тому числі господарської) спектра послуг щодо їх ефективного функціонування. Звідси слідує дві головні відмінності інфраструктур від підприємств:

- вид власної діяльності інфраструктури самостійно не обирають, він визначається їх засновниками;

- інфраструктури, на відміну від підприємств, — безприбуткові організації, які існують в основному за рахунок оплати користувачами отриманих послуг.

Типовий приклад інфраструктур — правильно організований громадський транспорт, який повинен функціонувати за встановленим розкладом, незалежно від пасажиропотоку, оплачуватися за чинним тарифом і утримуватися за рахунок як плати за послуги, так і дотацій з місцевого бюджету (за рахунок усіх городян — платників податків). Якщо інституційно віднести міський транспорт до категорії підприємств, то отримаємо транспортний колапс: транспортні засоби будуть концентруватися лише на “вигодних” маршрутах і тільки в години максимального завантаження. На інших маршрутах і в години мінімального руху пасажирів транспорту може зовсім не бути.

Тому створення інститутів інноваційної інфраструктури фактично у формі підприємств, як це передбачено законами України, не дозволяє активізувати інноваційну ситуацію в країні і не приводить до появи нових наукомістких підприємств. Достатньо уважно прочитати Закон України “Про наукові парки”, і стане зрозуміло, що в ньому немає стимулів та інструментів для появи інноваційних high-tech-бізнесів, а є тільки наміри підтримувати науково-технічну сферу вже існуючих наукових організацій.

Завершуючи аналіз вітчизняної інноваційної проблематики, пропонуємо ознайомитися з деякими заходами та діями, які можуть бути корисними для збільшення привабливості підприємницької (інноваційної) діяльності і можуть позитивно позначитися на поки ще негативній домінанті суспільного розуміння такої діяльності. Йдеться про можливість застосування сучасних гуманітарних технологій впливу на суспільну свідомість з метою зміни домінуючих думок, а також про використання інноваційної педагогіки щодо виховання ініціативних і заповзятливих з раннього дитинства людей. У першому випадку, концентруючи увагу громадськості на тих чи інших небажаних аспектах нашого життя і пропонуючи інші, привабливі та обґрунтовані стандарти поведінки, цілком можливо змінювати вектор ставлення суспільства до підприємництва з існуючого насторожено-негативного на нейтральний і навіть позитивний. Приблизно те саме можна сказати про можливість поступового збільшення частки економічно самостійного і заповзятливого населення з помітним інноваційним

потенціалом. Такі люди, на відміну від більшості, наділені за рахунок природи і виховання підвищеним прагненням до самореалізації, а також до змін у ритмі і стилі життя. Вони більш активні та динамічні, менше схильні до залежності і патерналізму. Подібні властивості характеру нерідко успадковуються, але вони ще й виховуються у відповідному суспільному середовищі.

І ще про одне, дуже важливе для розуміння ключового моменту успішності інноваційної модернізації суспільно-економічної системи. На це вказував видатний інноваційний менеджер сучасності Лі Якокка, коли досліджував взаємозв'язок обсягів реалізації інноваційної продукції з місткістю внутрішнього ринку та платоспроможністю населення: "Цементуючим елементом усієї нашої демократії є робітник, який заробляє 15 дол. на годину. Це саме та людина, що купує дім, автомобіль і холодильник. Саме він являє собою паливе, яке приводить до руху мотор економіки" [13]. Отже, 15 дол. на годину — і це у 70-ті роки минулого століття! Нині середня погодинна заробітна плата штатного працівника в Україні становить лише 0,96 долара, і за цим показником ми посідаємо останнє місце серед усіх європейських країн *, значно поступаючись навіть Молдові. Зрозуміло, що бідний, зубожілий працівник, не кажучи вже про все населення, ніяк не може бути "паливом у локомотиві інноваційного руху". Ось чому найнагальнішим питанням сьогодення виступає кардинальне збільшення наявної грошової маси та рівня заробітних плат з одночасним їх "поєднанням" через мережу точкових інфраструктурних проектів інноваційного спрямування. Підвищений попит обов'язково викличе активізацію внутрішнього ринку товарів, спровокує зростання пропозиції, приведе до активізації відтворювальних процесів у всьому господарському комплексі. Враховуючи інерційність економічної системи, потрібно не боятися великої інфляції при реалізації такого сценарію, а лише дотримуватись умови, щоб темпи приросту номінальної грошової маси були вищими за рівень інфляції.

Підсумовуючи, підкреслимо ще раз: інноваційність соціально-економічного розвитку країни необхідно розглядати як форму реалізації нестандартних, творчих, креативних ідей в економіці, політиці, суспільному житті. Для цього потрібними є дійова, а не декларативна, інноваційна стратегія як сукупність "правил поведінки" всіх інноваційних суб'єктів, а також відповідні програми її реалізації як інструментарій "нарощування" інноваційних умов, привабливих для реального бізнесу.

Список використаної літератури

1. *North D.* Institutions and Economic Growth: An Historical Introduction // *World Development*. — 1989. — Vol. 17. — № 9. — P. 1319–1332.
2. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь ; [за заг. ред. В.М. Гейця та ін.]. — К. : НАН України, 2015. — 336 с.
3. *Геєць В.М.* Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України // *Економіка України*. — 2014. — № 12. — С. 4–19.
4. *Геєць В.М.* Бар'єри на шляху розвитку промисловості на інноваційній основі та можливості їх подолання // *Економіка України*. — 2015. — № 1. — С. 4–25.
5. *Онищенко В.П.* Реалії та можливості економічної стабілізації та розвитку України // *Економіка України*. — 2015. — № 7. — С. 4–17.

* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.business.vesti-ukr.com/138019.

6. Саліхова О.Б. Ренесанс державної інтервенції у промисловий розвиток: останні світові тенденції та уроки для України // Економіка України. – 2015. – № 9. – С. 19–38.

7. Амоша О.І., Землянкін А.І., Підоричева І.Ю. Удосконалення системи управління інноваціями як умова прискорення структурних реформ в Україні // Економіка України. – 2015. – № 9. – С. 49–65.

8. Бубенко П., Гусєв В. Ключові моменти формування регіональних інноваційних систем в Україні // Економіка України. – 2007. – № 8. – С. 33–39.

9. Бубенко П., Гусєв В. Чому гальмуються інноваційні процеси в Україні? // Економіка України. – 2009. – № 6. – С. 30–38.

10. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. – М. : ЭКСМО, 2007. – 864 с.

11. Евдокимов Е. Низкий уровень предпринимательского драйва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://polit.ru/article/2013/08/05/evdokimov/>.

12. Алексеев О. Какой климат необходим для инновационных систем [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://polit.ru/article/2013/08/28/alekseev/>.

13. Якокка Л., Новак У. Карьера менеджера ; [пер. с англ.]. – Мн. : ООО “Попурри”, 2002. – 416 с.

References

1. North D. Institutions and economic growth: An historical introduction. *World Development*, 1989, Vol. 17, No. 9, pp.1319–1332.

2. *Innovatsiina Ukraina 2020, za zag. red. V.M. Geitsya ta in.* [Innovative Ukraine 2020], edited by V.M. Heyets et al. Kyiv, NAS of Ukraine, 2015 [in Ukrainian].

3. Heyets V.M. *Instytutsiina obumovlenist' innovatsiinykh protsesiv u promyslovomu rozvyku Ukrainy* [Institutional conditionality of innovative processes in Ukraine's industrial development]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2014, No. 12, pp. 4–19 [in Ukrainian].

4. Heyets V.M. *Bar'ery na shlyakhu rozvytku promyslovosti na innovatsiinii osnovi ta mozhlyvosti ikh podolannya* [Barriers on a way of development of the industry on the innovative basis and possibilities to overcome them]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 1, pp. 4–25 [in Ukrainian].

5. Onyshchenko V.P. *Realii ta mozhlyvosti ekonomichnoi stabilizatsii ta rozvytku Ukrainy* [Realities and possibilities of the economic stabilization and development of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 7, pp. 4–17 [in Ukrainian].

6. Salikhova O.B. *Renesans derzhavnoi interventsii u promyslovyi rozvytok: ostanni svitovi tendentsii ta uroky dlya Ukrainy* [Renaissance of state's intervention in the industrial development: last world tendencies and lessons for Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 9, pp. 19–38 [in Ukrainian].

7. Amosha O.I., Zemlyankin A.I., Pidorycheva I.Yu. *Udoskonalennya systemy upravlinnya innovatsiyamy yak umova pryskorennya strukturnykh reform v Ukraini* [Improvement of the system of management of innovations as a condition of acceleration of structural reforms in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 9, pp. 49–65 [in Ukrainian].

8. Bubenko P., Gusev V. *Klyuchovi momenty formuvannya regional'nykh innovatsiinykh system v Ukraini* [Key moments of the formation of regional innovative

systems in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2007, No. 8, pp. 33–39 [in Ukrainian].

9. Bubenko P., Gusev V. *Chomu gal'muyut'sya innovatsiini protsesy v Ukraini?* [Why are the innovative processes in Ukraine decelerated?]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2009, No. 6, pp. 30–38 [in Ukrainian].

10. Schumpeter J. *Teoriya Ekonomicheskogo Razvitiya. Kapitalizm, Sotsializm i Demokratiya* [The Theory of Economic Development, Capitalism, Socialism, and Democracy]. Moscow, Eksmo, 2007 [in Russian].

11. Evdokimov E. *Nizkii uroven' predprinimatel'skogo draiva* [A low level of the business drive], available at: <http://polit.ru/article/2013/08/05/evdokimov/> [in Russian].

12. Alekseev O. *Kakoi klimat neobkhodim dlya innovatsionnykh sistem* [The climate necessary for innovative systems], available at: <http://polit.ru/article/2013/08/28/alekseev/> [in Russian].

13. Yacocca L., Novak W. *Kar'era Menedzhera* [An Autobiography]. Minsk, Popurri, 2002 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 4 травня 2016 р.
і була оновлена 6 липня 2016 р.

ДО 85-річчя ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА **С. М. ЗЛУПКА**

УДК 330:88(477)

О. В. СТЕФАНІШИН,
професор, доктор економічних наук,
професор кафедри економіки України,
М. В. КІЧУРЧАК,
доцент, кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки України

Львівський національний університет імені Івана Франка

ДОСЛІДНИК ЕКОНОМІЧНОЇ УКРАЇНИКИ

O. V. STEFANYSHYN,
Professor, Doctor of Econ.Sci.,
Professor of the Chair of Economy of Ukraine,
M. V. KICHURCHAK,
Assoc. Professor, Cand. of Econ.Sci.,
Assoc. Professor of the Chair of Economy of Ukraine

Ivan Franko National University of Lviv

A RESEARCHER OF THE ECONOMIC UKRAINICS

Поступу української економічної думки на зламі XX–XXI ст. сприяли наукова творчість та непересічний талант вченого і педагога Степана Миколайовича Злупка – доктора економічних наук, професора, академіка Академії економічних наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, у минулому – завкафедрою економіки України імені М. Туган-Барановського Львівського національного університету імені Івана Франка (1993–2006), головного наукового співробітника Інституту регіональних досліджень НАН України.

15 липня 2016 р. виповнюється 85 років від дня народження представника когорти видатних дослідників економічної історії та історії економічної думки України, основоположника нового наукового напрямку – екогомології, вченого та патріота Степана Миколайовича Злупка. Майбутній дослідник економічної україніки народився 15 липня 1931 р. у с. Дорожів Дрогобицького району Львівської області. Він був старшим сином у працьовитій селянській родині. У 1949–1951 рр. навчався на історичному факультеті Дрогобицького учительського інституту, а з вересня 1951 р. – на історичному факультеті Львівського державного університету імені Івана Франка, який у 1956 р. закінчив з відзнакою. Під час університетських студій Степан Миколайович зарекомендував себе як здібна і талановита особистість, здобув різнобічні та глибокі знання, навчився

© Стефанишин Ольга Василівна (Stefanyshyn Ol'ga Vasylivna), 2016; e-mail: olgastefanyshyn@gmail.com;

© Кічурчак Маріанна Василівна (Kichurchak Marianna Vasylivna), 2016; e-mail: Marianna_Kichurchak@ukr.net.

творчо і наполегливо працювати самостійно, що дало імпульс усьому його науковому життю. Це стало поштовхом для його подальших кроків на шляху наукового зростання — роботи на посаді старшого лаборанта кафедри політичної економії Львівського державного університету імені Івана Франка і вступу в 1958 р. до аспірантури, де керівником його дисертаційного дослідження "Аграрні програми політичних партій Галичини (кінець XIX — початок XX ст.)" був заввідділом економіки Інституту суспільних наук АН УРСР М.П. Герасименко.

У грудні 1960 р. Степан Миколайович достроково захистив кандидатську дисертацію на Вченій раді Київського інституту народного господарства і розпочав свою викладацьку діяльність у стінах Львівського державного університету імені Івана Франка на посаді доцента кафедри політичної економії. Того самого року вийшла друком і перша монографія молодого вченого "Ідейна боротьба навколо аграрно-селянського питання в Галичині (кінець XIX — початок XX ст.)". Успішна лекторська робота і вже чималий на той час науковий доробок стали підставою для зарахування його у 1964 р. до докторантури, проте у травні 1965 р. С.М. Злупка було звідти відкликано через патріотичні погляди, яких він не приховував, — це яскраво відображалось у публікаціях та у виступах на конференціях. Втрата місця в докторантурі не стала перешкодою до подальших наукових пошуків, і в 1966 р. він подав до захисту докторську дисертацію "Економічна думка Галичини в другій половині XIX ст.", яку за існуючого тоді політичного режиму йому, на жаль, захистити не вдалося. Незламність наукових поглядів і патріотичність були винагороджені у 1969 р. опублікуванням другої монографії вченого "Економічна думка на Україні. Нариси історії розвитку економічної думки на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст.". Проте період реакції, який супроводжувався посиленням ідеологічного тиску на представників української наукової еліти, тривав. У жовтні 1971 р. за звинуваченням у націоналізмі Степана Миколайовича було усунуто від викладацької роботи, а в січні 1972 р. — звільнено з університету. Час вимушеного безробіття та неможливості реалізувати себе був чи не найтяжчим у житті опального вченого, оскільки навколо його постаті штучно створили науковий вакуум. Лише у квітні 1972 р. С.М. Злупко зміг влаштуватися на посаду інженера до Львівського відділення Ради з вивчення продуктивних сил УРСР АН УРСР, у 1974 р. став молодшим науковим співробітником, а в 1975 р. був обраний за конкурсом на посаду старшого наукового співробітника. Отже, виникла можливість для повернення до активної наукової діяльності. Значна роль у розкритті дослідницького таланту Степана Миколайовича належить М.І. Долішньому, який як керівник Львівського відділення Інституту економіки АН УРСР сприяв його роботі на науковій ниві.

Цілеспрямованість, наполегливість і незламність духу С.М. Злупка забезпечили написання ще однієї докторської дисертації — "Зайнятість населення та її регіональні особливості (методологія, методи, організація)", яку він захистив у 1989 р. У цьому самому році він став членом Наукової ради з проблем демографії і трудових ресурсів Академії наук СРСР. З'явилися нові віяння та нові люди, і в 1990 р. вченого-патріота після багаторічної опали запросили викладати до Львівського державного університету імені Івана Франка — спочатку на кафедру економічного та соціального планування, а згодом — економічної теорії. У 1991 р. С.М. Злупко здобув звання професора як підтвердження свого таланту, людяності та здатності протистояти обмеженості середовища. До Степана Миколайовича

прийшло й міжнародне визнання: у 1992 р. його обрано професором Українського Вільного Університету (Мюнхен, Німеччина) і запрошено за кордон читати лекції. У квітні 1993 р. за його ініціативою в університеті було створено кафедру економіки України, завідувачем якої він був до кінця свого життя. Організаційно-педагогічна діяльність С.М. Злупка на кафедрі економіки України заклала підвалини для формування нової генерації наукової еліти та підготовки економістів-державотворців як у стінах Львівського державного університету імені Івана Франка, так і за його межами. Фундаментом цього стала парадигма економічної україніки, розробником якої був Степан Миколайович і яка передбачала об'єднання вивчення економічної історії України, історії української економічної думки і національної економіки як джерел пізнання та основи засвоєння національних економічних цінностей. У незалежній Україні було відкрито нові горизонти для науково-педагогічної діяльності вченого — читання лекцій у Дрогобицькому педагогічному інституті імені Івана Франка, у Луцькому педагогічному інституті імені Лесі Українки, у Рівненському педагогічному інституті, робота кілька років поспіль професором Національного університету “Києво-Могилянська академія”.

Палітра наукових інтересів Степана Миколайовича була досить широкою: теоретичні основи економіки; економічна історія та історія економічної думки; економіка України; застосування системно-кібернетичних методів у вивченні людського потенціалу, зайнятості та ринку праці; економічна освіта й культура; регіоніка. Потужним внеском С.М. Злупка в науку стала ідея “генетичного коду”, на підставі якої створено системну історію української економічної думки від найдавніших часів до сучасності із всебічною характеристикою головних етапів, напрямів і наукових шкіл, найвидатніших її представників. Новаторський підхід до висвітлення економічної історії України використаний у запропонованій авторській періодизації економічного розвитку на українських землях, в основу якої покладено фундаментальні наукові принципи щодо закономірностей та еволюції господарських форм, соборності українських територій і української культури. Головною ідеєю концепції вивчення та викладання історії економічної думки України, запропонованої Степаном Миколайовичем, є поступове нарошування господарської культури, генетична природа та спадкоємність економічного розвитку, ідей, доктрин і теорій, нові якісні форми яких зумовлені попереднім досвідом.

У консервативному напрямі економічної науки, яким є економічна історія, вчений так виклав матеріал, на таких джерелах і періодизації, з такими оцінками, як ніхто до цього не робив. Логіка дослідження С.М. Злупка передбачала використання системного підходу, адже історія економічної думки завжди розглядалася ним і як складова культури народу, його інтелектуальної історії, і як відображення та основа подальшого господарського поступу. Новаторство вченого полягає також у тому, що він уперше органічно поєднав національну і світову економічну думку на всіх етапах її історії, що забезпечило належну оцінку вкладу представників української економічної думки та єдність поступу економічної науки в усій багатогранності її напрямів і шкіл. Положення про те, що економічну теорію розвивали багато поколінь економістів усього світу, набуває особливого значення сьогодні, коли, реформуючи національну економіку, ми, не розібравшись, запозичуємо окремі доктрини, теоретичні конструкції та практичні моделі, сформовані західною економічною думкою, і опиняємось у своєрідних ментально-інститу-

ційних пастках. С.М. Злупко в історії української науки і культури мав особливу місію — повернути із забуття видатні імена, звільнити їх від фальсифікації та безпідставних звинувачень; він сміливо доводив право на існування української економічної думки як особливого феномену світової інтелектуальної історії та сучасної економічної науки. Серед плеяди українських вчених-економістів і мислителів, які є предметом гордості нації і держави, варто згадати В. Барвінського, Д. Журавського, О. Миклашевського, В. Навроцького, С. Подолінського, Т. Рильського, О. Русова, П. Чомпу, Й. Шимоновича, Ф. Щербину, М. Яснопольського та інших.

У науковій концепції національної економіки С.М. Злупка відображено необхідність її створення і подальшої розбудови на підставі об'єднання зусиль багатьох індивідів навколо національної ідеї, оскільки ані факт проголошення суверенітету, ані визнання міжнародною спільнотою, ані утвердження символіки та інших зовнішніх атрибутів державності ще не забезпечують формування цілісного економічного комплексу, підпорядкованого реалізації національних інтересів і пріоритетів. На 25-му році незалежності, коли Україна опинилася сам на сам з такими геополітичними викликами, як анексія Криму і тимчасова окупація окремих територій Донецької та Луганської областей, цей світоглядний підхід не тільки не втратив своєї актуальності, але й набрав нового звучання.

Протягом багатьох років, займаючись дослідженнями в галузі регіонального розвитку, С.М. Злупко розробляв концепцію регіонології як особливого наукового напрямку, який вивчає регіональні суспільно-економічні системи у їхньому розвитку, міжрегіональній взаємодії з національною та глобальною економіками та глибокому розумінні національних історико-культурних і соціально-політичних особливостей територіальної економіки. Наукова концепція регіонології також стала істотною складовою авторської моделі економічного націєзнавства. Степан Миколайович не раз наголошував, що регіональний розвиток і спрямована на управління ним державна регуляторна політика повинні підпорядковуватися загальнонаціональним пріоритетам і разом з тим забезпечувати оптимальні умови для розкриття та реалізації соціально-економічного потенціалу окремих територій.

Прогресивні ідеї вченого щодо економічного націєзнавства є співзвучними з теперішнім етапом утвердження України як незалежної і демократичної держави. Еволюційно-генетичний принцип має фундаментальне значення через те, що вітчизняні регіони тривалий час розвивались у складі чужих державних утворень з усіма наслідками, які з цього випливають. У контексті моделювання розвитку національної економіки та регіональних суспільно-економічних систем професор С.М. Злупко великого значення надавав економічній системології, оскільки жодні моделі та концепції, що склалися на ґрунті особливих економічних і соціальних відносин, іншої культури, не зможуть замінити вивчення національної дійсності та дослідження закономірностей її розвитку як цілісної, історично детермінованої системи.

Степан Миколайович є також фундатором економології — наукового напрямку, який досліджує проблему органічного розвитку людини та довкілля. Його науковим пошукам були притаманні безмежна любов до рідної землі як основи єднання нації та розбудови громадянського суспільства, що базується на засадах демократії, справедливості і добробуту для всіх.

Найбільш повно авторську модель історико-економічного процесу і поступу національної економіки відображено у працях і навчальних посібниках професора С.М. Злупка, які є широко відомими як в Україні, так і далеко за її межами. З-під його пера вийшло понад 1600 наукових і науково-популярних праць, навчальних посібників і підручників, опублікованих у Німеччині, Великобританії, Канаді, США та багатьох інших країнах світу. Серед монографій потрібно виокремити такі: “Іван Франко — економіст” (Львів, 1992), “Михайло Туган-Барановський (український економіст світової слави)” (Львів, 1993), “Економічна думка України: від давнини до сучасності” (Львів, 2000), “Основи історії економічної теорії” (Львів, 2001), “Основи екогемології” (Львів, 2003), “Історія економічної теорії” (Київ, 2005), “Іван Франко та економічна думка світу” (Київ, 2006), “Перехідна економіка: сучасна Україна” (Київ, 2006), “Економічна історія України” (Київ, 2006), “Українська економічна думка: Хрестоматія” (Київ, 2006) тощо. У своїх багаторічних наукових дослідженнях відомий науковець постійно акцентував увагу на необхідності пізнання, освоєння і використання економічних культурних цінностей свого народу для підготовки економістів-державотворців, на вивченні економічних і соціальних процесів у нашій країні у глибокому взаємозв’язку минулого, теперішнього і майбутнього.

Степан Миколайович Злупко — лауреат Американського біографічного інституту за “Відданість науці та вірність людським ідеалам” у розділі “Видатного лідерства”, а Кембриджський Міжнародний центр (Великобританія) включив його ім’я до свого видання “П’ятсот перших визначних людей світу” та обрав Людиною року.

Дослідницьку працю С.М. Злупко плідотно поєднував з підготовкою наукових кадрів, науково-організаційною та науково-громадською діяльністю. Під його науковим керівництвом підготовлено 5 докторів і понад 20 кандидатів економічних наук. Він був заступником голови Ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій на економічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка, членом спеціалізованої ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій Інституту регіональних досліджень НАН України, керівником наукового семінару при кафедрі економіки України з проблем національної економіки, членом управи Міжнародної асоціації українських економістів, дійсним членом і головою економічної комісії Наукового товариства Шевченка, членом редакційної колегії журналу “Регіональна економіка”.

Учений брав активну участь в житті університету та міста Львова. Він очолював Національну спілку наукових і педагогічних працівників Львівщини, брав участь у конкурсі “Програма реконструкції гуманітарної освіти в Україні”, де п’ять його підручників одержали гранти фонду “Відродження”. У 1997 р. Львівська обласна державна адміністрація нагородила дослідника почесною грамотою за особистий внесок у розробку економічної програми розвитку області; у 2003 р. Львівський університет присвоїв почесне звання “Науковець університету”; у 2005 р. всеукраїнська благодійна організація “Асоціація видавців та книгорозповсюджувачів” відзначила вченого грамотою за підручник “Історія економічної теорії”.

За самовіддану працю професора С.М. Злупка нагороджено відзнакою “За відданість науці та вірність людським ідеалам”, Відзнакою і Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, він є лауреатом премії імені М. Туган-Бара-

новського НАН України, лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки.

Щодо характеристики наукової спадщини, життєвого і творчого шляху професора С.М. Злупка доречним є термін "економічна україніка", оскільки його науковий доробок об'єднав в єдине ціле дослідження з історії економіки України та світу, історії економічної думки України та світу, теорії національної економіки, економічного націєзнавства та регіонології. Трактуючи єдність людини і довкілля в контексті культури та загального соціального поступу, поєднуючи глибоке і ґрунтовне вивчення минулого як основи теперішнього з науковим моделюванням майбутнього — національної перспективи, вчений залишив після себе широкий простір для світоглядного пізнання складних процесів і явищ розвитку національної економіки України на підставі використання еволюційно-генетичної та системної парадигм.

Життя і наукова творчість професора С.М. Злупка — це приклад натхненного служіння Україні, її народові та науці. Не буде перебільшенням і те, що світоглядна позиція Степана Миколайовича — людини, вченого і патріота — відповідає його улюбленим рядкам з вірша "Декадент" геніального українського письменника, громадського діяча і вченого Івана Франка:

*Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я є мужик, пролог, не епілог!*

Минуло вже десять років, як Степан Миколайович відійшов у вічність, але його новаторські ідеї та наукові починання не втрачають важливості і актуальності для консолідації українського суспільства та зміцнення державотворчого потенціалу нації. Наукова спадщина вченого і пам'ять про нього залишаються з нами як джерело наснаги для творчої праці заради майбутнього України.

ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА, ДОКТОРА ЕКОНОМІЧНИХ НАУК В. С. БУДКІНА

TO THE MEMORY OF PROFESSOR, DOCTOR OF ECONOMIC SCIENCES V. S. BUDKIN

Вітчизняна економічна наука зазнала великої втрати. 23 червня 2016 р. на 84-му році пішов з життя Віктор Сергійович Будкін – відомий вчений економіст-міжнародник, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії наук вищої школи України.

Віктор Сергійович народився 13 листопада 1932 р. у Ленінграді. У 1955 р. закінчив відділення міжнародних відносин Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, у 1950–1975 рр. навчався та працював у цьому університеті, пройшовши шлях від студента та аспіранта до проректора з навчальної роботи серед іноземців. Після короткої роботи в Київській Вищій партійній школі з 1980 р. він працював у Національній академії наук України на посадах завідувача відділів в Інституті соціальних та економічних проблем зарубіжних країн і в Інституті світової економіки і міжнародних відносин. З 2002 р. Віктор Сергійович обіймав посаду головного наукового співробітника цього інституту. Всі ці роки він працював за сумісництвом на посаді професора в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а у 1998–2002 рр. завідував кафедрою міжнародної економіки Національної академії управління. У 2007–2008 рр. В.С. Будкін також очолював кафедру міжнародних економічних відносин у Національному авіаційному університеті. Він є засновником двох кафедр міжнародних економічних відносин – у 1974 р. в Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка і у 1999 р. – в Національній академії управління.

Сферою його наукових інтересів були транскордонне економічне співробітництво, Україна в системі міжнародних відносин, економічні та політичні проблеми розвитку нових незалежних держав, міжнародний досвід інноваційного розвитку. Він є автором понад 300 друкованих праць, у тому числі монографій, розділів підручників, статей, методичних розробок для навчального процесу. Протягом своєї наукової та викладацької діяльності він підготував 26 кандидатів наук, вісім з яких захистили й докторські дисертації. У 1995–1997 рр. Віктор Сергійович був керівником групи українських, німецьких та англійських виконавців проекту ТАСІС “Лібералізація зовнішньої торгівлі України”, у 1998–1999 рр. займався науковим проектом “Економічні аспекти відносин між Україною та НАТО” за міжнародною програмою НАТО “Наука заради миру”.

З 1982 р. Віктор Сергійович Будкін був членом редколегії провідного вітчизняного економічного журналу “Економіка України”. У 2004–2008 рр. входив до Експертної комісії ВАК України, очолював Раду із захисту докторських дисертацій в ІСЕМВ НАН України.

Світла пам'ять про Віктора Сергійовича Будкіна, видатного вченого, організатора науки, педагога, людини щирого серця, назавжди залишиться з його учнями і колегами.

SUMMARIES

KUDRYASHOV V. P. "Mechanisms of financing of state's budget under conditions of the overcoming of fiscal disbalances" — The analysis of the dynamics of indicators of the financing of state's budget under conditions of the sharpening of fiscal risks is implemented. The conclusions are drawn that the tendencies of their changes reflect the accumulation of fiscal disbalances in the frames of state's budget, state's social funds, and state's corporations for the last years. It is noted that, by the totals of 2015, the significant decrease in the deficit of state's budget is attained. However, we observe the tendency to the conservation of high indicators of state's loans, whose volumes exceed essentially the indicators of the deficit of state's budget. The reason is the financing of operations of the budget-debt correction.

It is concluded that the basis for the attainment of such results is the conservation of significant volumes of quasifiscal operations and the subventions for the compensation of a difference between the tariffs of the thermal energy production, the compensation of losses of the depositors of deposits, and the solution of the problems of compensation of VAT. A consequence of such operations is the accumulation of state's debt, which affects negatively the economic, financial, and social development of our country. The decrease in the fiscal deficit in 2015 was caused to a significant extent by the devaluation of the national currency and a growth of the inflation and was not accompanied by an essential upturn of economy's development and by an increase in population's incomes.

Some propositions concerning the continuation of the policy of fiscal consolidation under conditions of the restraint of its negative influences on the economic growth, financial stability, and the living standard of citizens are given. With the purpose to overcome the fiscal disbalances, the author proposes the introduction of a severe control over the budget expenditures; reformation of the system of mobilization of incomes of the sector of state's management; formation of a more rational system of mobilization of the profitable base of the Pension Fund of Ukraine and the increase in the efficiency of the expenditure of its resource; improvement of the mechanisms of financing of state's budget; reorientation of the fiscal policy to the increase in population's real incomes in the medium- and long-term periods; decrease in the gap between the rich and poor citizens, creation of conditions for the fast development of the middle class, and improvement of state's support of citizens with low incomes.

BOGDAN T. P. "External debt burden and challenges for the currency-financial policy of Ukraine" — The main trends in the sphere of Ukraine's external debt dynamics are revealed, the risks of its debt position are determined, and the indicators of debt sustainability are analyzed. It is concluded that Ukraine violates the basic criteria of debt sustainability. In two last years, the problems related to the excessive debt load and the unbalanced currency-financial position of the country acquire a critical character. The role of foreign capital flows in the sharpening of the bank and currency crises and in the appearance of the economic crisis in 2014–2015 is clarified. The presence of the so-called "triple" financial crisis (bank, currency, and debt ones), which is running under a deep economic recession, in Ukraine is shown. It is emphasized that the debt crisis in Ukraine is manifested as the sovereign-debt crisis and the crisis of corporative debts. In this case, the main means of regulation of the debt crisis are the restructurization of the debt and its conversion in property assets. The main factors of the debt crisis became the loss of possibilities for the refinancing of debts from private sources and the triple increase in the load of a service of external debts due to the hryvna devaluation. The most weighty factors of influence on the dynamics of the "EMBI-Ukraine" spread are determined, and the conclusion is drawn that the renewal of the assess of Ukrainian subjects to the international market of capitals requires the attainment of positive changes in the dynamics of Ukraine's GDP, enhancement of the national competitiveness, increase in Ukraine's international reserves to the level of minimally admissible values, and decrease in the relative value of state's debt. The following priorities of state's economic policy, which must ensure a softening of the destructive influence of debt processes and the stabilization of the currency-financial situation in the country, are substantiated: the shift of accents from the debt to nondebt sources of external financing, namely, the stimulation of the inflow of direct

foreign investments; active entry to the economic turnover of internal savings as an alternative to external ones due to a sanitation of the banking system and the development of the internal market of capitals; termination of the “flight” of the domestic capital abroad and stimulation of the return of removed capitals.

KLYMENKO O. V. “Markets of nonbank financial services of Ukraine under conditions of economy’s crisis state” – The markets of nonbank financial services are a component of the total financial-economic system of Ukraine. The state of a market of nonbank financial services is analyzed by examples of the activity of its separate segments, namely, insurance companies, credit unions, nongovernmental pension funds, hockshops, and other financial institutions. Those markets depend essentially, on the one hand, on the financial-economic state of the state and influence it, on the other hand. It is shown that the stability of the functioning of the markets of nonbank financial services depends directly on GDP of the country, the rate of hryvna to dollar, and sizes of mean wages and pensions. Their main regularities, dynamics, and directions of development, including those in the crisis periods of state’s economy, are revealed. On the basis of the executed analysis, it is concluded that the markets of nonbank financial services are developing even under conditions of the crisis situation in Ukraine. The reasons and factors that hamper the development of business in this sphere and form both positive and negative tendencies and consequences are determined.

The presented data indicate that the further purposes and tasks in this sphere of the economy consist in the enhancement of the transparency and the capitalization of the markets of nonbank financial services, as well as in the improvement of state’s normative-legal regulation of their functioning. Some propositions concerning the stabilization of those markets, enhancement of their stability, and strengthening of their positive influence on state’s general financial system are given. It is shown that the strategic urgent task of state’s regulation of the markets of nonbank financial services is the guarantee of financial security, strengthening of the protection of the consumers of services, and integration of those markets into the European financial space.

KHVESYK M. A., BYSTRYAKOV I. K., KLYNOVYI D. V. “Spatial organization and directions of use of Ukraine’s natural wealth” – The natural wealth as a component of the national wealth should be considered, first of all, as the natural capital, which can be directly used as a material-energetic resource of the development of the national economy. The modern form of existence of the natural wealth is defined to be the natural-anthropogenous territorial socio-ecologo-economic system. For the efficient functioning and sustainable development of such system, it is necessary to study the spatial aspects of its formation and usage. Till now, no complex estimate of the spatial organization of the natural wealth has been performed. Therefore, this task remains actual for the modern economic science.

The purpose of the present work is the determination of a spatial organization of the natural wealth from positions of the system methodology with regard for its economic, ecological, and social functions with the purpose to increase the efficiency of its use in state’s economic activity. The object of studies is the natural wealth as a natural capital, which is organized in country’s economic space and is actual for the usage in the national economy. The subject of studies is the spatial organization of the natural wealth. Its modern interpretation as the spatial organization of the natural capital in the national economic complex formed as a result of the physico-geographical, economic, historical, and other natural-anthropogenous factors and processes is substantiated.

The main spatial levels such as national, regional, and local ones are defined. On them, the formation, assessment, and usage of the natural wealth occur by the principles of the “green” economy, “blue” economy, and nanoeconomics. On the basis of the aggregated estimates of the value of the natural wealth of Ukraine and its regions, the complex estimation of its spatial organization is implemented. To increase the efficiency of the usage of the natural wealth, a spatial-institutional model is proposed. It is based on the concept of spatial-decentralized responsible corporative management and the projectively active approach with the ensuring of the profitability and efficiency of the usage of the natural actives of integrative territorial natural-economic complexes. By the results of studies of the spatial organization of the natural wealth, an advance project of Ukraine’s natural-economic zoning is proposed.

SYNEL'NYKOV B. V. "Renewal of the leadership of the sugar-beet cluster of Ukraine in the context of the VI-th long wave by M. D. Kondrat'ev" — The transition to market relations has decreased the share of Ukraine's sugar on the world market from 24 down to 1%, which has deteriorated the economic state of SRI, design organizations, and seed and machine-building plants. The decrease in the sowed areas for sugar-beet and the removal of service of at least 80% sugar plants have favored the further social stringency in rural regions and a decrease in the flow of financial resources to the budgets of all levels.

The main reason for such tragedy of the sugar-beet cluster of Ukraine is market's fiasco. As turns out, the market cannot ensure the efficient use of resources till now. There are many reasons for this situation. The main one is the unreadiness of the sphere of science and education to successfully operate under market conditions. The economic romanticism in the context of market relations, noncreative approach to the literature, copying the experience of other countries, and neglect of the achievements of domestic businessmen of the sugar sphere in the past lead to the further lag of even the best plants of the branch from the achievements of leading sugar-producing countries.

BUBENKO P. T., GUSEVV. A. "Continue to affect the innovative development by talking" — The modern tendencies of the world economic development, as well as the problems and perspectives of the transition of the domestic economy on innovative rails, are analyzed, and the Ukrainian publications devoted to these questions, first of all, the National report "Innovative Ukraine 2020," are reviewed. On this basis, it is substantiated that the primary fundamental reasons for Ukraine's permanent failures as for the establishment of efficient innovative institutions and the launch of innovative processes in country's economy are the absence of a healthy competitive medium in the majority of economic branches, historically conditioned deficit of businessmen, and low level of the innovative culture in the society.

Just these circumstances explain, in the first turn, the innovative passivity of the large-scale Ukrainian business and the practical absence of a small technological business. Barriers lying on the way of the innovative development are provoked by the same reasons: the chronic underfinancing of the sphere of science and technologies, fragmentary low-grade innovative legislation, nonexecution of innovative programs and projects of various levels, and inefficient innovative infrastructure, which exists frequently only on a paper.

It is emphasized that the removal of the mentioned fundamental reasons for the braking of the innovative development requires the reorientation of efforts of the legislative and executive powers to the creation of a healthy business climate in country's economy, development of the competition in basic production branches, and the decisive decrease of the level of corruption. In this case, the special attention should be focused on the realization of long-term programs aimed at the enhancement of society's innovative culture and the education of an innovatively active young generation inclined to the choice of independent forms of economic activity. The development and realization of such programs requires the application of a complex of nontrivial humanitarian technologies.

STEFANYSHYN O. V., KICHURCHAK M. V. "A researcher of the economic ukrainics" — The course of life and the scientific heritage of Doctor, Professor Stephan Mykolaiovych Zlupko is considered. It is shown that the formation of the scientist took place in a not easy framework. But the extraordinary talent, purposefulness, and indefatigable industry allowed him to form innovation approaches to the study of complicated economic phenomena and processes. The economic ukrainics became the basis of Zlupko's essential principles of the world-wide cognition of economic history, history of economic thought, theory of national economy, economic nation-learning, and regionology. The scientist was the founder of a new scientific direction called the ecohomology, which investigates the problems of the organic development of an individual and the environment. Due to a "genetic code," Stephan Mykolaiovych formed the system history of the Ukrainian and world economic thoughts, offered the own approach to the renewal of the national economy, regionology, research of a human potential, employment, and labor market, as well as to the economic nation-learning. The scientific contribution and scientific advancements of the scientist-patriot, which was marked by numerous rewards and gratitudes, remain actual nowadays for the consolidation of the Ukrainian nation and the development of the national economy.

Науковий журнал
“ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ”
№ 7 (656)/2016

The scientific journal
“ECONOMY OF UKRAINE”
No. 7 (656), 2016

Реєстраційне свідоцтво: КВ № 1027 від 26 жовтня 1994 р.
Registration certificate: КВ № 1027 of October 26, 1994

Видавець: Державне підприємство “Редакція журналу “Економіка України”
Publisher: State Enterprise Company “Editorial Office “Economy of Ukraine”

Над журналом працювали: Горобець Л.А., Городня Г.О., Єгорченкова Н.В.,
Загорний В.І. (комп’ютерна верстка), Кухтін В.В., Олешко Г.Г.,
Пасека Г.І. (випускаючий редактор)

Адреса редакції: вул. Московська, 37/2, 01015, Київ, Україна
Телефони: заст. головного редактора 280-52-75,
директора 280-32-71,
завідуючого редакцією 280-31-10 (тел./факс)
e-mail: ecoua@mail.ru
<http://www.economukraine.com.ua>

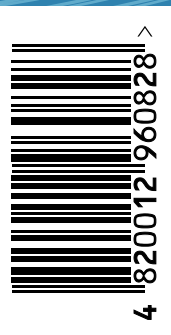
Address of the Editorial Board: 37/2, Moskovs’ka Str., Kyiv-15, Ukraine.
Phones: Deputy Editor-in-Chief +38(044) 280-52-75,
Director +38(044)280-32-71,
Fax: +38(044) 280-31-10
e-mail: ecoua@mail.ru
<http://www.economukraine.com.ua>

Підписано до друку 28.07.16. Формат 70x108¹/₁₆. Папір офсетний. Офсетний друк.

Загальний тираж 521
Circulation 521

Віддруковано у ТОВ “Наш формат”
02105, Київ, пр. Миру, 7, к. 45.
Реєстраційне свідоцтво ДК № 4540 від 7 травня 2013 р.

Передплатний індекс “Укрпошти” 74158

ISSN 0131-775X.
Економіка України
2016. № 7. 1-102.